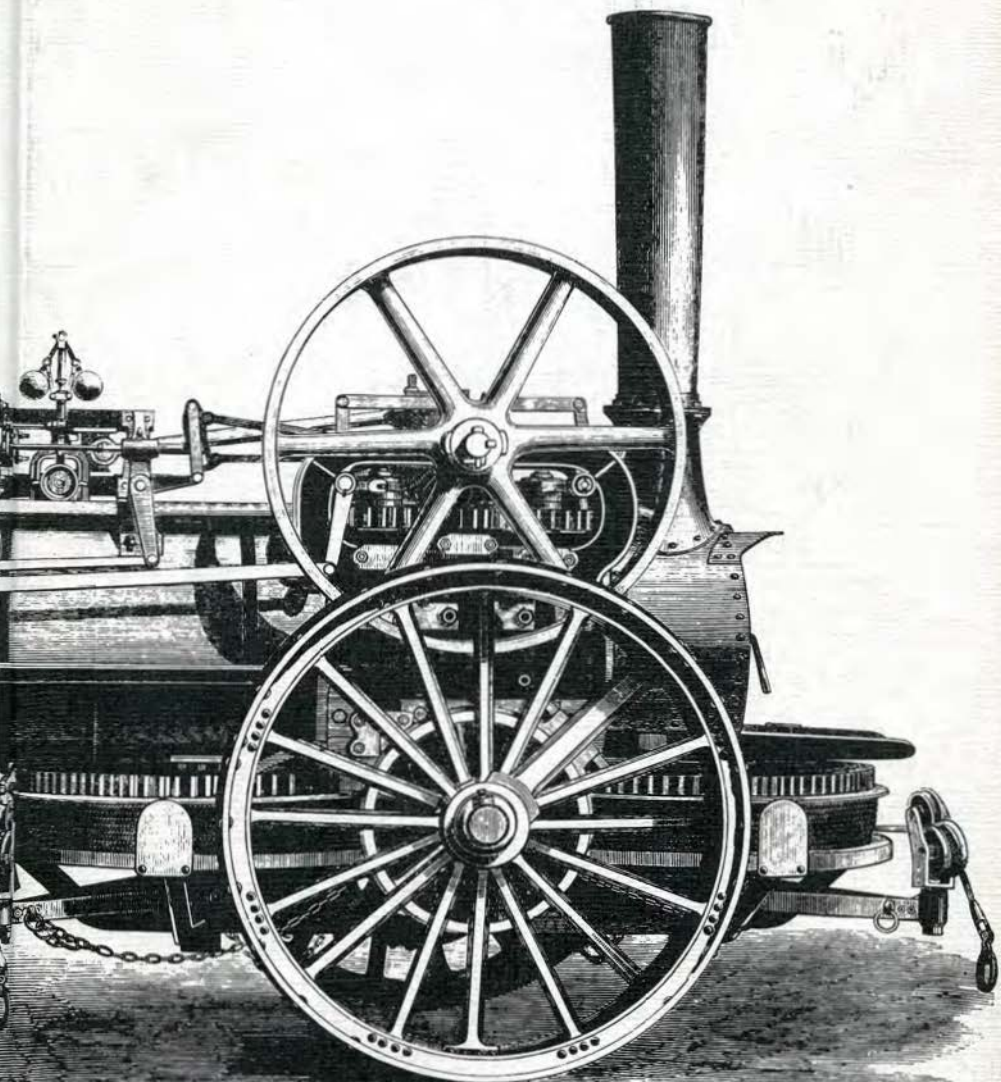

KULTUREN 1979

Kulturen 1979

Kulturen 1979

En årsbok till medlemmarna
av Kulturhistoriska föreningen
för södra Sverige

Omslaget återger en lokomobil. Illustration
ur *Engineering* 27 sept. 1867

Redaktion: Eva Nordenson och Jan Gerber

Fotograf: Lars Westrup

Upplagan är 30.000 exemplar

Tryckt på ∞ Berlings i Lund 1979, 9411

ISSN 0454-5915

Innehåll

- 6 Sigfrid Svensson Sven T. Kjellberg †
- 8 Eva Nordenson Årets gång på Kulturen
- 19 Nils Nilsson En ångmaskin
- 23 Gunilla Eriksson Flintgods och tryckta bilder
- 48 Maj Fehrman Chiffonjén – från lumpsamlare till prakt-
möbel
- 53 Britta Hammar Lunds första dam och modet
- 68 Bengt Bengtsson "Emellan bördiga tegar och skog-
bevuxna marker"
- 75 Nils-Arvid Bringéus Skräddaren på bocken
- 84 Märta Lindström Bomullsvävning i västsverige
- 91 Barbro Åstrand Amerika, Amerika ...
- 106 Christina Lindvall-Nordin Som man bäddar får man
ligga
- 122 Simon Bengtsson August Strindberg i Lund under
1890-talet
- 129 Nils Nilsson Däckade båtar
- 147 Sture Lagercrantz Jägarspel
- 151 Claes Wahlöö ... genom dess blotta avspeglning
- 161 Jan Gerber ... i ren medeltidsstil
- 168 Cajsa Lund Om 1800-tals musikinstrument i allmänhet
och psalmodikon i synnerhet
- 179 Redogörelser

Sven T. Kjellberg †

22/6 1892-1/12 1978

Sven T. Kjellberg har i ett opublicerat föredrag "Ett halvsekel som museiman" hållet i Västerås 1959, berättat om hur det gick till när han blev intendent för Kulturen. Det var 1934. Georg Karlin hade fått lämna sin post. Efter motsättningar och fiffel hade hela den gamla styrelsen avgått.

Museets skulder var överväldigande. Förslag hade väckts att sälja delar av samlingarna och göra Kulturen till ett vanligt landsortsmuseum. I den situationen fick Kjellberg, då intendent vid Göteborgs museum, en hemlig förfrågan om chefskapet. Och den var så hemlig, berättade Kjellberg i sitt föredrag, att när han kom till Lund för att visa upp sig, hade chauffören stränga order, att vid färden genom staden placera sin passagerare på bilgolvet, så att han inte skulle synas. Kort därefter var dock Kjellberg vald till Kulturens intendent.

Hade Sven T. Kjellberg inte varit något av en visionär, hade han väl aldrig vågat åta sig uppdraget. Från sitt första besök på Kulturen 1914 hade han endast minne av anhopning och rörighet. Men då kom han också direkt från två terminers studier vid Berlins universitet och i stadens toppmoderna museer. Under sina följande 20 år som museiman hade naturligtvis Kjellberg fått kunskap om vilka stora och märkliga samlingar Kulturen ägde. En större uppgift och en friare ställning lockade.

"Det var fem mycket svåra år som följde", skriver Kjellberg. Staten hade visserligen åtagit sig att avveckla penningskulden, men en lika om icke större skuld fanns kvar i icke underhållna byggnader och "vi hade icke pengar för dagen". Men hade Kjellberg vid sitt tillträde haft visioner om museets framtid, så visade han sig också ha kraft och tålamod att förverkliga dem.

Medlet var Kulturens årsbok. Den blev en storslagen framgång. Under ett kvartsekel höjdes medlemsantalet i museiföreningen från 300 till närmare 30 000. Mer än något annat i museets utveckling var detta Kjellbergs personliga förtjänst. Med lärdom och lekfullhet i förening satte han som redaktör och författare en personlig prägel på årsboken som ännu består.

Sven T. Kjellberg var kulturhistoriker av den forskartyp, som med sitt allmänintresse och allmänvetande i en alltmer specialiserad tid hörde till de sista på museiskansen.

Sigfrid Svensson

EVA NORDENSON

Årets gång på Kulturen

Uppgiften att vara intendent för Kulturen är förpliktigande med tanke på arvet från det förflutna, både i avseende på samlingarnas innehåll och på föreningens och museets egen historia. Det finns en inneboende, egensinnig kraft i Kulturens karaktär, som för en nykommen förvaltare kan verka på en gång upplivande och krävande. Upplivande därför att Kulturen som institution genom alla år har kunnat behålla sin egenart, den unika blandningen av poesi och patos, av improvisation och ansvarskänsla. Krävande måhända om man som sentida betraktare betänker de stora resultat som föregångarna har åstadkommit. Resultat, som inte förefaller lätta att uppnå i framtiden, eftersom de berott på de föregående intendenternas personliga egenskaper och kanske också på att tiderna förändrats och att det som var möjligt att göra igår endast med svårigheter kan genomföras idag.

Min företrädare Bengt Bengtsson tillhör den generation, som för alltid kommer att framstå som den stora i svensk museihistoria. Det är en generation av personligheter som präglats av djup insikt och fantasi, mångsidig lärdom och ett generöst givande i tal och skrift. Bengt Bengtssons vilja att dela med sig till andra av sin vittomfamnande kunskap, sitt praktiska sinne och sin entusiasm för livets både bredd och djup gör honom till en person av format, figurligt och bokstavligt. Av format var också den innehållsrika och vackra bok Kulturen runt med vilken personalen tackade sin intendent för hans sextonåriga cheftid. Kulturhistoriska föreningens medlemmar instämde genom att låta skulptrisen Barbro Bäckström göra en porträttrelief i brons av Bengt Bengtsson. Reliefen, som nu fått sin plats i trapphallen i Vita huset, avtäcktes på årsmötet av föreningens ordförande lands-

1. Fil. dr Bengt Bengtsson, Kulturens intendent 1961–1977, vid porträttreliefen i brons utförd av Barbro Bäckström.

hövding Nils Hörjel. Ordföranden tackade Bengt Bengtsson för hans framgångsrika förvaltning av Kulturen under de gångna åren och föreningen valde med stor acklamation den avgående intendenten till hedersledamot.

Det Assarssonska priset 1978 tilldelades professor em. Sigfrid Svensson för hans betydelsefulla gärning inom skånskt kulturliv. Årsmötet hölls i övrigt under sedvanliga former med en stor uppslutning av medlemmar. Trots den mulna väderleken och därmed ingen måltid "under kastanjen" blev det en glad och vänlig samvaro i Borgarhuset och Herrehuset, som fick den nya intendenten att känna sig väl omhändertagen och hemmastadd.

Förvåren dominerades för den arkeologiska avdelningens del av ett fjorton dagar långt symposium om konservering av läder, pergament och papper. Konferensen var arrangerad av Kungliga Danske Konstakademiens konservatorsskola, Kulturen värdlokal och institutionens chefskonservator Fred Allik var ledare för organisationsarbetet. En rad av Europas främsta experter på området hade ställt sig till förfogande som föreläsare och handledare av det praktiska arbetet under kursen. Den internationella skaran av konservatorer hade ett fullbokat program, men kursen blev enligt de entusiastiska deltagarna inte bara en intensiv studietid utan gav också möjlighet att göra upptäcksfärder i Skåne, beundra landskapet och dess sevärdheter och inte minst erfara den skånska gästfriheten vid besök på olika företag och hos privatpersoner.

Den arkeologiska avdelningens arbete har tilldragit sig mycket uppmärksamhet under året från allmänhetens sida beroende på utgrävningarna av grundmurarna till en 1100-talskyrka i kvarteret Repslagaren vid Stora Södergatan i Lund. Vilken av Lunds många medeltidskyrkor det här kan vara fråga om är ännu inte helt klarlagt, men stadsantikvarie Anders W. Mårtensson håller det för troligt att det är Sankt Godehard. Utgrävningsplatsen besöktes av mängder av intresserade och Kulturen ordnade reguljära visningar för skolorna. En livlig diskussion uppkom i slutskedet av grävningen bland allmänheten och i pressen om grundstenarnas fortsatta öde, då den aktuella tomten kommer att bebyggas och grunden lämna plats för ett garage. Stenarna är nu bortflyttade och planer föreligger att i framtiden uppföra kyrkogrunden på en fredad plats. Det ligger nära till hands att jämföra denna opinion med den som uppstått kring "Riksgropen" framför Gamla Riksdagshuset i Stockholm.

Ett ämne som tilldragit sig stort intresse bl.a. i svenska massmedia har också behandlats på Kulturen i olika former, nämligen Kina. Under våren och sommaren visades en utställning av femtio kinesiska akvareller från 1700-talets början, som skildrade porslinstillverkning i Kina från brytandet av råvaran till porslinets försäljning i "Fulländningens butik" i Kanton. Serien, som i sin fullständighet och välbevarade skick är enastående, hade välvilligt ställts till Kulturens förfogande av Universitets-

2. Årets stora utgrävning redovisade grunden till en 1100-talskyrka vid Stora Södergatan i Lund. Vid kyrkans västra parti syns stolphål från en tidigare på platsen belägen träkyrka.

3. Leran bearbetas av vattendrivna stammar. Ur akvarellserie om porslinstillverkning i Kina, ca 1730. Lunds universitetsbibliotek.

biblioteket i Lund. Utställningen och Bo Gyllensvärds nytänkbara bok *Kinesiskt porslin* ur *Kulturens samlingar* motiverade en fördjupning i ämnet och en serie föreläsningar om Kina arrangerades under våren i samarbete med Universitetet och Studieförbundet. Gästföreläsare från Stockholm, Göteborg och Köpenhamn inbjöds att tala om dramatiska gestalter i Kinas historia, om det kinesiska tänkandet, om keramikens funktion i det gamla Kina och om landets byggnadskonst. Serien som blev en stor publikframgång avslutades med en översikt av den bildvärld som är aktuell i Kina idag.

Sirliga prydnadsurnor, klassiskt enkla serviser med sparsam dekor, ölmuggar i form av rödbrusiga herrar i stora hattar, punchbålar med lantliga scener i blåtryck kunde man finna i utställningen *Flintgods* – en bestseller från 1700-talet, visad i Herrehuset. Utställningen med dess utomordentliga katalog var

4. "Fulländningens butik". Ur akvarellserie om porslinsstillverkning i Kina, ca 1730. Lunds universitetsbibliotek.

producerad av Helena Dahlbäck-Lutteman på Nationalmuseum, där den premiärvisades. Kulturen kom att bli den första anhalten för utställningens vidare vandring ut i landet. Även om huvudparten av föremålen var desamma eller närbesläktade med dem som visades i Stockholm fick utställningen i Lund en något annorlunda karaktär. Skillnaden gav sig själv genom museernas olika inriktning. Förankringen i tidens miljöer var antydd redan i Stockholm, men här kunde man starkare betona materialets breda spridning i olika sociala skikt. På Kulturen gjordes också en liten kompletterande exposé av välbekanta flintgodsserviser med tryckta mönster ur museets samlingar. Flintgodsets segertåg in på den europeiska marknaden och den rika floran av keramiska dekorer, som uppstod i det tidigt industrialiserade England, behandlas vidare i årsbokens uppsats Flintgods och tryckta bilder.

5. Introduktionsmontern till utställningen Flintgods-keramisk bestseller från 1700-talet. Här ges exempel på olika keramiska material, fajans, porslin, stengods, som användes under seklet. Fotografier visar Josiah Wedgwood och hans första fabrik The Ivy House i Staffordshire.

Låtsaskullor och kungliga moror var namnet på en roande och upplysande utställning i Textilhallen, som behandlade folkdräktsromantiken i dess olika former. Det var framför allt kring sekelskiftet som den nationalromantiska yran grep omkring sig och allt fler människor skaffade sig en "nationaldräkt". Bilden av Oskar II i Marstrand omgiven av hovdamer i Rättviksdräkt är talande. På utställningen visades bl.a. dåvarande kronprinsessan Louise värmande dräkt från Östra Göinge med hemstickade yllestrumpor, som hon fick iföra sig en av de hetaste augustidagarna 1924 då Kulturens Östarp invigdes, vidare kulldräkter från Dalarna för småflickor ur borgerliga kretsar och en samedräkt som ansågs som ett lämpligt sportplagg för en dam på 1930-talet. Intresset för folkdräkter är idag mer påtagligt än någonsin och museets dräktsamling är en rik kunskapskälla att ösa ur. Sigfrid Svenssons omarbetade bok *Folkligt dräktsilver* ur Kulturens

6. Docentfrun Maria i Lund äntligen färdigklädd för en promenad i staden. Från sportlovsprogrammet Kul på Kulturen 1978. Foto G. Menander.

samlingar understryker ytterligare museets betydelse inom detta område.

Det har genom åren visat sig att Kulturen i hög grad är ett museum som har mycket att bjuda barn i olika åldrar. Verksamheten för kommunens förskolebarn och för skolklasser i regio-

nen har varit både omfattande och omväxlande. Dagens barn har ett stort intresse för "hur var det förr". De ansvariga för barnverksamheten har tagit fasta på principen att barnen ska "se men också röra". Under sportlovsveckan kunde man få lära sig att karda, spinna och färga garn och i arbetslokalen trängdes barn som prövade sländor och kardningsredskap, medan färggrytorna kokade. Att själv tillverka bröllops- och dopkonfekt efter gamla modeller eller att göra fastlagsris och fastlagsbullar var populära sysselsättningar. En höjdpunkt i programmet var då barnen kunde få se en "omvänd strip-tease" – en demonstration av hur en ung fru i sekelskiftets Lund gjorde sin omständliga toalett, från bomullssärk, snörliv och alla tillbehör för att till sist klädd i bästa stassen ta sig en promenad på "Bullis".

Till året på Kulturen hör enligt gammal tradition vissa fasta evenemang. Dit hör, som alla Kulturens vänner vet, Trettondagens vesper och stjärngossetåg, Folkmusikens dag, Östarpsdagen och julstöket. I år tillkom ytterligare ett evenemang, den stora visningsdagen, som vi hoppas kan upprepas i framtiden. Söndagen den 29 oktober var museet öppet mellan 12–17. Inträdet var gratis och hela dagen ställde personalen upp och visade olika avsnitt av samlingar och utställningar. Publiktillströmningen var stor med över 2 000 besökare. Det kan ge en viss uppfattning om Kulturens spännvidd då man nämner rubrikerna på de åtta visningarna, som ägde rum den dagen; utställningen av oljetryck, hantverkarliv, den arkeologiska utställningen om ärkebiskop Jacob Erlandsen, skånska folkdräkter, Thomanderska huset, silversamlingen, gamla jordbruksmaskiner, kinesisk keramik. Vid intervjuer med publiken framkom att många besökte museet för första gången, lockade av detta speciella evenemang.

Att Kulturen med sina många byggnader är en vårdnadskrävande institution är många gånger omvittnat på dessa sidor. I år utökades rustmästeriet med en fast anställd murare. Detta i förening med medel som gjorts disponibla för att förverkliga delar av vår renoveringsplan har genast givit resultat. Wahlbomska husets fasad är nyputsad liksom "vävskolans" fasad åt väster. "Kulturens undergång" dvs. gången under Adelgatan mellan Kulturens två områden har fått nymurade väggar, trap-

7. När man spinner på slända gäller det att hålla tungan rätt i mun! Från sportlovsprogrammet Kul på Kulturen 1978.

pan är omlagd och hela gången stensatt. Vidare är muren utmed Adelgatan reparerad, liksom järnstaketet med dess murpelare framför Vita huset.

Årets bokslut redovisas på sedvanlig plats i årsboken. Här vill jag dock nämna några generösa donationer som Ellen Ohlssons fond på 350 000 kronor för inköp till samlingarna och den testamenteriska gåvan på 75 000 kronor från förre rustmästaren vid Kulturen, Wilhelm Jönsson och hans maka Ebba, avsedd för förvärv av föremål belysande den skånska allmogekulturen. En mulen oktoberdag inlämnades ett stort kuvert med röda lacksigill till Kulturens kansli och det befanns innehålla trettiofem tusenlappar, en gåva från en okänd givare att användas "till föreningens bästa enligt styrelsens beslut". Dagen blev onekligen en smula soligare! Överhuvudtaget är det mycket uppmuntande att känna medlemmarnas intresse för institutionen och det

8. Folkmusikens dag på Kulturen med dansuppvisning av Lunds studenters folkdanslag framför Textilhallen.

är en glädje att få tacka alla dem som med penningbelopp eller gåvor i annan form har bidragit till Kulturens verksamhet. På Kulturens mecenatkonto har 1978 dessutom influtit 40.072:50.

Årsboken behandlar ännu en gång 1800-talet, ett sekel som väl kan belysas ur olika aspekter med hjälp av föremål ur våra samlingar. Temat kan varieras på en mängd olika sätt, men ett urval är nödvändigt. Vi hoppas att årsboken ska kunna ge ett intryck av den föränderlighetens puls, som började slå allt hastigare under detta århundrade framför allt inom teknikens område och som därmed så genomgripande kom att påverka samhället och människors levnadsvillkor.

NILS NILSSON

En ångmaskin

Till färgbild I

När den svenska brännerinäringen monopoliserades av staten 1971 lades en mängd större och mindre brännvinsbrännerier ned i landet, de flesta belägna i Skåne. Från ett av dessa, bränneriet i Södra Sandby nära Lund, fick Kulturen möjlighet att förvärva vissa inventarier, tack vare en vänlig donator och ett generöst tillmötesgående från ägaren, AB Södra Sandby Fabriker. Viktigast bland dessa ting var bränneriets ångmaskin, inte bara i dess egenskap av kraftkälla i det gamla bränneriet, utan kanske än mera som representant för äldre industriell teknik. Någon "riktig" ångmaskin, dvs en som verkligen gjort tjänst i en typisk industri av äldre snitt, fanns inte tidigare i Kulturens samlingar. Därtill kommer att den också representerar ett stycke lokal industrihistoria, då den är tillverkad vid Carl Holmbergs Mekaniska Verkstad i Lund.

Brännvinsbränneriet i Södra Sandby anlades under 1900-talets första år och togs i bruk 1903. Hela fabriken maskinella utrustning drevs då av ångmaskinen: maltkross, potatistvättmaskin, elevatorer, pumpar osv. Dessutom ingick ett litet elverk som producerade ström till fabrikslokalernas belysning. Varje maskin hade sin remskiva som kunde kopplas in vid behov och genom ett system av remmar och transmissioner drevs det hela från den centrala kraftkällan. 45 hästkrafter vid 90 varv per minut var den nominella effekten. Efterhand som det blev mera vanligt med elektriska motorer ändrades vissa maskiner om till sådan drift och på senare år var det endast en del av maskinparken som fick sin kraft från ångmaskinen. Till "energipaketet" hörde naturligtvis en stor ångpanna, som inte bara försörjde ångmaskinen utan också levererade ånga till uppvärmning av

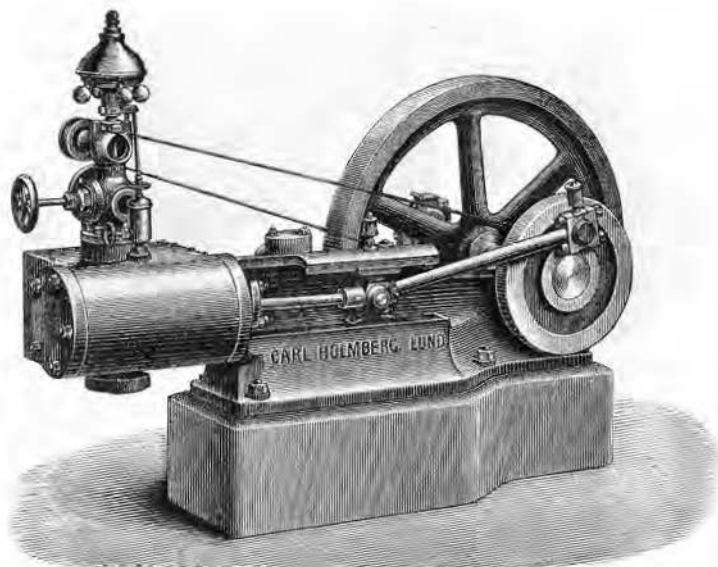

1. Vy över Carl Holmbergs mekaniska verkstad vid Bangatan i Lund, mittemot Centralstationen. Från titelsidan i en priskurant från 1880-talet. Kulturens bibliotek.

potatiskokare, destillationsapparater, mäsckar m.m. Man skulle mycket väl kunnat kalla en fabrik som denna för "ångbränneri", liksom man talade om ångbryggeri, ångkvarn och ångsåg.

En stor del av bränneriets maskiner var tillverkade vid Holmbergs i Lund. Företaget låg bekvämt till för Södra Sandby men viktigare var att det hade en produktion som var inriktad på fabriksutrustningar av det här slaget. Mejerianläggningar dominerade starkt, men även andra slag av maskiner för industriell förädling av lantbruksprodukter ingick i programmet, såsom sockerbruks- och bränneriapparatur, kvarnverk, sågverk, och torvförädlingsmaskiner. En viktig sida i produktionen var vidare järnspisar, trädgårdsmöbler, jordbruksmaskiner, pumpar och olika slag av byggnadsgjutgods.

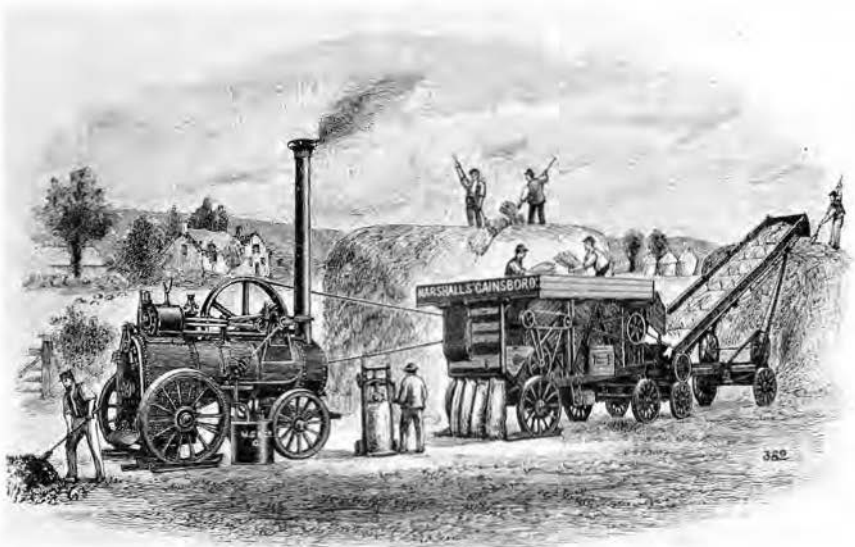
Fabrikationen startade 1864 då Carl Holmberg förvärvade tomten mittemot järnvägsstationen och tillsammans med ett par kompanjoner grundade firman. Holmberg hade börjat som smed och kvarnbyggare och efter studier i Tyskland hade han under ett tiotal år tjänstgjort som verkmästare vid Kockums mekanis-

2. Mejeri-ångmaskin på 2-4 hästkrafter. Ur priskurant på mejerimaskiner från Carl Holmberg 1896. Kulturens bibliotek.

ka verkstäder i Malmö. Verksamheten gick snabbt framåt och sysselsatte redan efter sex år omkring 100 man. Restaurerings- och ombyggnadsarbetena på Domkyrkan under 1870-talet medförde stora beställningar och ytterligare uppsving i verksamheten. Vid 1900-talets början var Holmbergs den största industrin i staden med ca 300 anställda. Här utspelades också den första mera allvarliga arbetskonflikten i den nya industristaden Lund, strejken 1889. Från den ursprungliga fabriken bröts efterhand olika verksamheter ut och lades under fristående företag. Det viktigaste av dessa var Armaturfabriken som grundades 1889 enkom för tillverkning av armatur till ångmaskiner och andra apparater. Senare blev bromsar och andra tillbehör för järnvägsagnar dominerande i produktionen och företaget existerar fortfarande.

Sin storhetstid hade Carl Holmbergs Mekaniska Verkstad under de sista decennierna av 1800-talet och ett stycke in på det nya seklet. Det var industrins genombrottstid i vårt land och åtta

3. Ångtröska av den typ som förekom allmänt under senare delen av 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet. Den består av ett transportabelt tröskverk med rens- och sorteringsverk, halmpress och elevator. Det hela drogs av lokomobilen, i det här fallet en importerad maskin av märket Marshall. Ur priskurant från Maskinaffären Champion, Stockholm och Lund, omkring 1900. Kulturens bibliotek.

år före firmans grundande hade Lund fått järnvägsförbindelse med yttvärlden. Det var också ångans "gyllene" tidsålder: fram till början av 1900-talet var ångmaskinen den oöverträffade kraftkällan på nästan alla industrins och teknikens områden. Söker man efter symboler för industriålderns inträde i Lund tillhör ångmaskinen från Carl Holmbergs något av det mest självklara.

Litteratur

- Ahnfelt, A., Sveriges firmor och män. 1886.
 Axelsson, M., Sveriges industriella etablissementer. 1870-78.
 Blomqvist, R., Lunds historia. Nyare tiden. 1978.

GÜNILLA ERIKSSON

Flintgods och tryckta bilder

Till färgbilderna II-IV

Sett i stort är 1800-talet i keramiskt hänseende en tid som innebär dels ett genomförande fullt ut av den industrialisering som påbörjats under 1700-talet, med en spridning av varor, socialt och geografiskt, i tidigare okänd utsträckning, dels en utveckling intill överflöd av nya keramiska massor, former, mönster och användningsområden.

För folk i allmänhet är det kanske två saker som betytt mest – att servisgodset efterhand blev tillgängligt för allt flera genom de lägre framställningskostnaderna, och att detta för många åtkomliga gods ofta var dekorerat med rika bildmotiv. I en bildfattig tid måste detta haft en betydelse som vi i dag har svårt att rätt förstå.

Fasan och Willow, Stambul och Carrara är välbekanta namn på svenska serviser från våra mor- och farföräldrars dagar. Det har alla det gemensamt att materialet är flintgods och dekortekniken överföringstryck. Detta material och denna teknik utvecklades i England vid 1700-talets mitt. De blev delaktiga i den framväxande industrialismen och kom att spridas ut över Europa. Under hela 1800-talet och in i våra dagar har flintgodset och den tryckta dekoren spelat en huvudroll i keramisk industri, och det kan därför vara skäl att ägna dem båda lite uppmärksamhet i en bok om 1800-talet, även om vi får återvända till föregående sekel för att finna deras upprinnelse. Materialet är också aktuellt därför att vi under året haft en utställning just om det tidiga flintgodset, närmare kommenterad i "Årets gång på Kulturen".

Flintgodset

Flintgods eller flintporcelain, creamcoloured earthenware, creamware, Engels Steen, Engels Aardewerk, Engels Porselein, terraglia inglese – se där en rad benämningar på ett material som – jämte det sachsiska porcelainet vid seklets början – är den stora keramiska landvinningen i 1700-talets Europa.

Flintgodset kännetecknas av sin lätthet, sin tunna ljusa skärv, sin styrka, sin pregnans i form och reliefdekor. Skärven kan ha olika ton, den klara blyglasyren, där den ligger tjockt, likaså. När godset är som vackrast är det ljust gräddfärgat – en egenskap som givit det namnet creamcoloured earthenware eller helt enkelt creamware. Ser man de utländska benämningarna uppräddade får man samtidigt en karakterisering av godset – *maldflinta* är en styrkande komponent i massan som möjliggör högbränning, *porcelain* är materialet man sökte komma nära, *finfajans* har liksom engelsk *aardewerk* sin grund i att godset, till skillnad från porcelain men i likhet med fajans och lergods är poröst, men dock tätare, mera högbränt än dessa material. *Terre de pipe* talar om att den vita pipleran, som krukmakarna tidigare använt till dekor eller som ytskikt nu är själva grundbeståndsdelen i massan. *Steingut*, *Engels Steen* och vårt svenska *stenporcelain* bör väl anspela på flintan och styrkan, och alla sammansättningar med *engelsk* vittnar om godsets, den goda råvarans och yrkeskunskapens ursprungsland.

Det var Josiah Wedgwood som gjorde flintgodset till en världsartikel. Hans namn är för de flesta förknippat med det blå jaspergodset, med sina pålagda reliefer i vitt, ett exklusivt servis- och prydnadsgods med form och dekor helt i nyantikens anda. Jaspervaran var en självständig uppfinning, "en teknisk triumf", som efter flera års experimenterande lyckades 1775. Det blev genast – och är fortfarande – mycket uppskattat och det tillverkas än idag vid Wedgwoodättlingarnas fabrik i Barlaston. Flintgodset däremot är inte en "uppfinning", utan ett gods som successivt utvecklats ur en lokal hantverkstradition. Men det var Wedgwood som under 1760-talet etappvis förbättrade det och det var tack vare hans begåvning som tekniker, organisatör och affärsmän som det fick en sådan genomslagskraft.

1. Servisgods i rokokoform med "gåshuds"-yta, 1750–60-tal. Tallrik och saltströare i mitten av engelskt stengods, ca 1750, terrinen samt tallriken och såsterrinen t.v. från Rörstrand, de båda andra lockskålarna från Marieberg. Från Flintgodsutställningen. Ågare Nationalmuseum, Nordiska museet och Kulturen.

Flintgodset utvecklades i "The Potteries", ett område i norra Staffordshire med Stoke-on-Trent som huvudort, där det finns rika förekomster av keramiska leror och god tillgång till stenkolk för ugnarna. Vagnar och vagnar kom visserligen sent i bruk, men med karavaner av klövjedjur på höglandsstigarna och lastpråmar på vattenvägarna, som efterhand förbättrades och sammanknöts genom kanalbyggen, hade området goda förbindelser med omvärlden. Detta var viktigt för avsättningen och efter hand också för tillförseln av råmaterial av nytt slag utifrån. Den keramiska traditionen i trakten går tillbaka till romarnas tid, men utvecklingen till Englands keramiska hjärtland skedde vid den tidiga industrialismens genombrott under decennierna kring

2. Förstadier till det fullkomnade flintgodset. Tallrikar av saltglaserat stengods och blyglaserat flintgods, typ Whieldons sköldpaddsvara samt tedosa i gulaktigt flintgods, allt ca 1750. KM 23.379, 19.288 och 3.333.

1700-talets mitt. I Burslem med omnejd fanns vid seklets början ett sextiotal verkstäder, en siffra som på femtio år växte till 500, med sysselsättning för 7000 invånare.

Förutom sedvanligt lergods för traktens behov och en mycket vacker rikt dekorerad "festvara", som spreds för en större marknad, framställdes vid 1600-talets slut i Staffordshire ett tunnväggigt stengods som betecknade något nytt i den lokala traditionen. På 1720-talet gjordes detta stengods vitare, för att närmare efterlikna porslinet, genom tillsats av bränd flinta och en från Devonshire hämtad vit lera. Det saltglaserades, och i detta ljusa högbrända gods gjordes vid 1700-talets mitt hela serviser i rokokons formspråk, ofta med en viss metallprägel, bild 1. Snart började man också experimentera med blyglasyrer, vilket förutsatte en lägre bränntemperatur. Eldningen avbröts innan leran sintrat, godset förblev poröst och så! flintgodset var där.

3. Engelskt flintgods, 1760-talets nya servisvara, ett material som kunde formges på ett helt nytt sätt med distinkta reliefer, genombrytningar, flätverk etc. En konkurrent till silver och tenn, fajans och porslin med nyhetens behag och till överkomligt pris. Tallrik i bakgrunden Wedgwood. Bordsuppsats, korg och tallrik t.h. troligen Leeds. KM 39.358, 6.953, 11.596, 12.868.

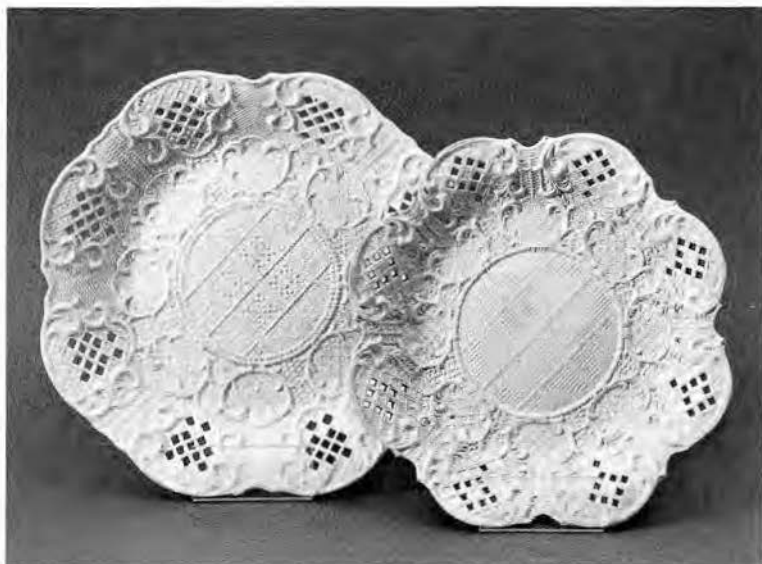
Under 1750-talet brände många verkstäder i The Potteries stengods och flintgods parallellt. Den mest erkända av dem tillhörde Thomas Whieldon i Fenton Low. Hans ljusa stengods och flintgods med mångfärgade glasyrer vann internationell ryktbarhet och exporten till utlandet av hans och hans yrkesbröders varor var betydande redan vid 1700-talets mitt, bild 2. År 1754 anställde han en ung krukmakare från Burslem som sin kompanjon. Det var Josiah Wedgwood, vars begåvning han genast måste ha uppfattat. Här experimenterade Wedgwood fram nya enfärgade glasyrer och arbetade med själva flintgodsets förbättring.

Efter fem år hos Thomas Whieldon startade Wedgwood egen verksamhet i Burslem, först i hyrda lokaler och från 1762 på egen mark. Han kände vilka möjligheter det fanns för den som verkligen hade något nytt att bjuda marknaden. Han satsade på

att göra sitt förbättrade flintgods till servismaterialet på modet och karakteriserade det själv som en keramik "med ett helt nytt utseende, glasyr med vacker glans, tålighet för köld och hetta, lätt och snabbt framställt och därför billigt". Av stor betydelse för marknadsföringen var beställningen av en teservis till drottning Charlotta. Den gav honom rätten att kalla sig "potter to the Queen" och sitt gods för "queensware".

I formgivningen anslöt Wedgwood först till den lokala traditionen och till rokokon sådan den kom till uttryck i t.ex. fransk fajans och engelskt silver. Den lilla såsterrinen med häst på locket, bild sid 14, är ett vackert exempel på hans tidiga tillverkning. Han utökade serviserna med nyskapade delar för en mängd speciella funktioner och ersatte föremål som tidigare gjorts i silver, t.ex. ljusstakar och bordsuppsatser, med motsvarande föremål i sin nästan obegränsat formbara queensware. När den nyantika rörelsen under 1760-talet fått sitt genombrott övergick han till den stil vi speciellt förknippar med Wedgwood, rena funktionella "plain shapes" och en enkel, formen underordnad bårddekor av antika ornament och strama växtrankor, bild 6. Det är med denna produktion i tankarna som vi i dag ser Wedgwood som den vackra vardagsvarans profet och den industriella formgivningens fader.

Kontakten med nyantikens åskådning och stil fick Wedgwood genom sin vänskap med köpmannen Thomas Bentley. Det var en berest, begåvad och konstbildad man som han lärde känna vid ett besök i Liverpool 1762. Deras vänskap gav upphov till en brevväxling där Wedgwoods brev till största del är bevarade. Öppenhjärtliga som dagboksanteckningar ger de en enastående möjlighet att lära känna författaren och utvecklingen av hans företag. Om breven från Bentley skriver Wedgwood att de "inspirerar mig, skärper min stilkänsla, ökar min tävlingslust, ger mig allt som är nödvändigt för att göra bra saker". Tillsammans grundade de båda fabriken Etruria utanför Burslem. Här skulle den etruskiska konsten (dvs egentligen den grekiska) återfödas, hit knöts tidens goda konstnärer och här framställdes "the ornamental", dvs exklusiva te- och kaffeserviser, reliefplattor för möbelinläggningar och antika vaser för rumsinredning. Det material som användes var Wedgwoods

4. Tallrik av flintgods, Rörstrand 1770-tal, och en engelsk tallrik av saltglaserat stengods, Staffordshire ca 1750. Samma typ kopierades i flintgods vid Marieberg. KM 18.302 (sign. Rst örn) och KM 12.405.

egen jasper, det genomfärgade stengodset i blått, svart eller blekgrönt, men också ett rött och ett svart stengods – "rosso antico" och "black basalt" – som han skapat genom att vidareutveckla gamla Staffordshiretraditioner. Till Etruria flyttades också tillverkningen av servisgodset, "the useful", år 1773.

Den stora genomslagskraft som flintgodset fick berodde naturligtvis på materialets förnämliga egenskaper och på att det gavs en aktuell form men i högsta grad också på rationella framställningsmetoder och en effektiv marknadsföring. Som industriman var Wedgwood en pionjär. En långt gången arbetsdifferentering med koncentration till enstaka moment gjorde arbetaren till en högproducerande maskin och av drejare och formare begärdes nu ingenting annat än snabbhet och perfektion i kopierandet av givna förlagor. Gjutformar av gips var ett nytt hjälpmedel, infört från Frankrike på 1740-talet. För likformighet och precision togs också svarven till hjälp. Många tillverk-

ningsmoment mekaniserades. 1782 installerades Watts ångmaskin för rotationsrörelse, snart följd av ytterligare två ångmaskiner. Flintan maldes, lerorna blandades och drejskivorna drevs med maskinkraft. Utländska företagare besökte Wedgwoods fabriker och imponerades av verksamheten, som så starkt kontrasterade mot förhållandena vid många av kontinentens ålderdomliga porslinsmanufakturerna. Arcanisten Gerverot skriver på 1790-talet om Etruria: "Arbetarna är specialiserade, en drejare gör enbart tallrikar – 2 400 i veckan – en annan endast koppar. Varje lördag eftermiddag går Wedgwood runt i fabriken för att se hur många dussin Hans, Peter och Paul gjort under veckan. Antalet skrivs upp i en tabell, synlig för alla. Arbetet pågår från kl. 4–5 på morgonen till kl. 8–10 på kvällen. Hur annorlunda i Fürstenberg: Där spelar envar herreman, går på jakt när det passar honom."¹

Flintgodsets genombrott på världsmarknaden gynnade inte bara Wedgwood. På 1770-talet framställdes godset vid ett hundratal verkstäder, från den förnämliga fabriken i Leeds till små bakgårdsföretag i Staffordshire. En fransk resenär som i början av 1800-talet besökte Staffordshire lovprisade dess i alla avseenden utomordentliga kvalitet och dess prisbillighet, och han skriver om handeln: "Så aktiv och så universell är den, att den, som reser från Paris till St. Petersburg, från Amsterdam till den mest avlägsna del av Sverige och från Dunkirk till sydligaste Frankrike på varje värdshus blir serverad på detta engelska gods. Det skickas till Frankrike, Portugal och Italien, det lastas på fartyg med destination Ost- och Västindien och det skeppas över till amerikanska kontinenten"² – På värdshus över hela världen, men också på furstars bord och i bönders stuga – flintgodset blev ett verkligt demokratiskt material, färgbild II och III. Mängden, utformningen och dekoren kunde skilja i olika miljöer, men godset var av samma art.

Från Europas alla porslins- och fajansmanufakturerna hördes emellertid en klagan över avsättningsbekymmer efterhand som efterfrågan på det engelska godset växte. Att lära sig framställa den nya varan blev en överlevnadsfråga, åtminstone för fajansmanufakturerna. Också i Sverige kändes hotet starkt. "Tycket för engelska stenkärl av flintporslin skall sig hos allmänheten

5. Bål, flintgods med målad dekor i sepia, sign. Rörstrand. H. 15 cm. KM 13.953. De fyra medaljongmotiven är hämtade ur Friherre von Münchhausens sällsamma resor, utgiven i England och Tyskland 1785 och 1786, här i svensk utgivning från 1816. Tillhör Lunds Universitetsbibliotek.

här i riket allt mer ha utbrett” konstaterade rikets ständer 1770. Redan samma år redovisade Marieberg för första gången en tillverkning, snart följd av Rörstrand.

Det första svenska flintgodset har en ganska enhetlig karaktär. Både Rörstrand och Marieberg efterbildar dels svenska fajansformer, dels det samtida engelska servisgodset i rokokons formspråk med livlig reliefdekor, bild 1 och 4. Både samtid och eftervärld har anmärkt på den tekniska kvalitén: tjockt eller tungt, ofta missfärgat gods, lättrepad glasyr, klumpig form. ”Så knäckte det i var tallrik, när däri östes soppa, som likväl icke var het” klagar en kund 1793 och fortsätter ”Mången skaffar sig, på vad villkor som helst, utländskt engelskt vitt porslin, vilket,

oaktat förbudet mot dess införsel, ändock finnes till köps och synes, snart sagt, på alla bord, åtminstone det som skall vara någorlunda städat”.

Importförbud och tullförordningar tillkom för att skydda den svenska tillverkningen, men servisens basvaror, tallrikar och terriner fick friges just på grund av bristerna i det inhemska godset. Den stora mängden skärvor av engelskt flintgods som kom i dagen i samband med Stockholms tunnelbanebygge talar också sitt tydliga språk om importens omfattning. Av större social än ekonomisk betydelse var kanske den direktinförsel som sjömännen svarade för. Från Bjärehalvön i Skåne berättas om hur de tog hem den nya varan till bygdens folk.

Marieberg specialiserade sig efter hand på urnor i antik stil (avbildade bl.a. i årsboken 1976, s. 79), de flesta efter mönster i Wedgwoods kataloger. Dessa förmedlade ju nyheter inte bara till kunderna utan också till de för sin överlevnad kämpande manufakturerna i andra länder. Marieberg klarade inte krisen. År 1782 köptes fabriken av Rörstrands delägare och 1788 upphörde verksamheten. Vid Rörstrand var utbudet mera varierat och mera självständigt. Flintgodsutställningen visade en rad vackra och välgjorda uddating från 1700-talets slut. Tallrikar, stop och bålar med anknytning till Bellmans värld är nationella uttryck, målade av Rörstrandsgesäller i samma anda som bålen på bild 5. I nära anslutning till Wedgwoods serviser gjordes vid 1800-talets början ett utomordentligt vackert gods, dekorerat med strama bårder av ornament eller växtrankor, bild 6. Men då är vi framme vid en tid då också Rörstrand börjat närma sig en industrialiserad tillverkning.

Den vars namn speciellt är förknippat med det svenska flintgodset är Henrik Sten. Han fick 1772 ett "inventionspremi-um" för det av honom uppfunna "stenporslinet" och av hans hand har bevarats en samling recept på massor och glasyrer till flintgodsframställning. Sten var utbildad drejare vid Rörstrand och var verkgesäll där till 1768, då han gick över till Marieberg. Här blev han fabriken tekniske ledare fram till 1782, då Marieberg övertogs av Rörstrand. Sten fortsatte sin verksamhet vid en liten fabrik utanför Uppsala, kallad Vänge- Gustavsberg. Här tillverkades såväl fajans som flintgods i Mariebergs tradition,

6. Tallrik, krämkoppar och en matvärmare, "porlinskök", av flintgods med målad ranka, Wedgwoods strama "convolvulus" i blått och grönt. Tallrik och koppar Wedgwood, 1700-talets slut, köket Rörstrand omkring 1800. Köket värmdes av en oljelampa och kunde förses med olika insatser, här en låg skål med snås och lock – en idealisk lysande-värmande inrättning för nattduksbordet. Krämkoppar Nationalmuseum, tallrik KM 17.695, kök KM 17.450.

men flintgodset har samtidigt en egen något provinsiell karaktär. Utställningen gav ett fint tillfälle att studera större delen av det som bevarats av produktionen, bild 7.

Henrik Stens samtida vid Rörstrand var Jacob Örn. År 1796 efterträddes han av tysken Philip Andreas Schirmer, vars namn vi efter 1802, då han lämnat Rörstrand, möter i signaturerna på flintgodset från Löfnäs. På en gård vid Gripsholmsviken, strax norr om Mariefred, gjorde han under några år ett ganska grovt, ibland smutsgult flintgods som var tekniskt ofullkomligt men stilmässigt helt aktuellt, bild 8.

7. Vänge-Gustavsberg 1770-tal, från utställningen Flintgods. Servisgods med dekor av bandfläta i en skarp grön färg och polykroma blommor. Urnor målade i purpur och guld resp. purpur och brunt, den främre målade i grönt. Tekanna KM 69.785, urnan t.h. KM 21.529. Ägare f.ö. Nationalmuseum och Röhsska konstslöjdmuseet.

Rörstrands ledare sedan 1797, Bengt R. Geijer, skriver 1803 att fabriken nu genomgått en fullkomlig modernisering. Verkstäderna är inrättade efter engelskt mönster, en avdrejningsmaskin för vertikal svarvning och polering har installerats, ett färglaboratorium är inrättat och ett nytt slamverk anlagt. Prover av alla slag har införskaffats från England liksom utländska kunniga medarbetare införskrivits. År 1807 kom den första ångmaskinen, som ersatte 15 hästars arbete vid ett kross- och siktverk för hårda stenarter, och dessutom drev de fjorton flint- och glasyrkvarnarna och åtskilliga andra mekaniska inrättningar.

Den slutliga erövringen av ett flintgods som kunde jämföras med det engelska skedde vid Rörstrand och vid det nyanlagda Gustavsberg i etapper från 1820-talets slut fram till omkring

8. Lövnäs 1802–03, från utställningen Flintgods. Kannor för te och kaffe, jardi-
nière med medaljkopia i röd biskvi, blomkruka med ränder i brunt. Nationalmu-
seum och Nordiska museet.

1840. I samband med en ekonomisk kris i England gick många av de mindre företagen i Staffordshire omkull och den friställda arbetskraften kom utlandet tillgodo. De engelska lerorna som tidigare varit belagda med exportförbud inskeppades nu från Dorsetshire och Cornwall. I England köptes färg och kopparplåtar till den nya dekortekniken med överföringstryck och engelska gravörer och annat yrkesfolk blev bofasta här.

Den tryckta dekoren

I Sverige hade trycktekniken tillämpats redan på 1760–70-talen, med små fina bilder på *fajansernas* vita tennglasyr, bild 9. Det har spekulerats i om metoden kan ha uppfunnits självständigt i Sverige, men troligen har den förts hit från England. Mariebergs-

9. Fajanser med dekor tryckt över glasyr, Marieberg 1766, 1768, odaterad resp. 1776. KM 61.036, 25.107, 6528, 31.295. Urnan t.v. är det tidigast daterade svenska exemplet på tekniken. Bland handmålade blommor har små tryck av fåglar och fjärilar placerats in. Färgen är här blå, på övriga föremål sepia.

trycken är mycket besläktade med de äldsta tryckdekorerna i England och graverade kopparplåtar för ändamålet har säkerligen inköpts där. År 1768 visade blåmålaren Anders Stenman vid Marieberg prov på den nya tekniken inför kommerskollegium. När Pierre Berthevin, som då var fabriken ledare, ett år senare sökte anställning i Frankenthal var en av hans meriter att han kunde lära arbetarna "att på en timme med tryck dekorera mera än 24 man på en dag kan måla med pensel". I ett rekommendationsbrev kallas tekniken att "trycka på svenskt sätt", och om bilderna av landskap, blommor och andra motiv sägs att

10. Bål, flintgods, tryckdekor i blått. Rörstrand, trol. 1820-tal. H. 16 cm, diam. 32 cm. KM 69.875.

de ”i utsökthet vida överträffar vad den skickligaste pensel kan åstadkomma i den vägen”.³ Också Rörstrand tog under kort tid upp tekniken, men med färre mönster.

Den svenska tryckdekoren på *flintgods*, under glasyr, tillhör emellertid ett senare skede. Det äldsta belägget är, som Helena Dahlbäck-Lutteman påpekat i katalogen till flintgodsutställningen, en tallrik med Carl XIII:s namnchiffer utan kunglig krona och alltså tillverkad senast 1809. Det stämmer väl med den ofta citerade uppgiften att Rörstrandsdirektören Bengt R. Geijer strax före sin död 1815 börjat pröva ”en engelsk uppfinning att med blå tryckning ornera porslin”. Den tid då de äldsta blåtrycken gjordes vid Rörstrand, 1810–30-talen, vet vi inte mycket om. Det är framför allt bålar som bevarats, prydda med breda bårder med landskap, byggnader och figurer. Ett av årets intressanta nyförvärv är just en sådan bål, bild 10, och en annan bål presenterades jämte några kannor i årsboken 1969. (Den

11. Tallrik, flintgods med blå tryckdekor, "1926 års mönster", en variant av "Willow", Rörstrand 1820-tal. KM 68.009.

vädjan vi då riktade till läsarna att höra av sig om de kände till besläktade föremål vill vi gärna upprepa.) År 1826 kom den första hela servisen i blått tryck, en variant av Willow, bild 11 (och färgbild XII i årsboken 1973).

Men låt oss se på bakgrunden, hur metoden utvecklats i England. Irländaren John Brooks anses nu vara den som först började dekorera med överföringstryck. År 1751 tog han i Birmingham ut sitt första patent på tekniken och från 1753 använde han den i Battersea i London på dosor och annan småkonst i *emalj*. Gravören Robert Hancock var hans medarbetare och blev den som först använde metoden på *porslin* när han 1756 flyttade till Worcester och Bow. Thomas Turner, Hancocks elev i Worcester, spred tekniken till porslinsfabriken i Caughley, där han bl.a. införde det populära kinesiserande mönstret "Fiskaren" omkring 1775, bild 12. År 1780 lanserade han det klassiska pagodmönstret med tårpil, Willow, som dekor för hela middags-serviser. Efterfrågan blev enorm och mönstret togs snart också upp av flintgodsfabrikerna i England liksom senare av många fabriker i andra länder.

Den som först presenterade den blå underglasyrdekoren på *flintgods* var troligen Josiah Spode d.ä. i Stoke-on-Trent. Det

12. Några föremål som illustrerar tryckdekorens tidiga historia. Emaljdosan med "Watteau"-motiv, ca 1750. Väggekakel, fajans med tryckdekor från Sadler & Green i Liverpool. Båda med svart tryck över glasyr. Underfat från Worcester ca 1760 och kanna från Caughley med mönstret "The fisherman" ca 1775, båda porslin med blått tryck under glasyr. KM 11.005, 28.223, 22.138 och 28.442.

bör ha skett 1783, då han engagerade två män från Caughley, eller strax därefter. Snart blev han den ledande på området med en egen "printing school" där en mängd bildmotiv skapades, bl.a. Willow i minst tolv varianter. Det fanns i Staffordshire också fristående mönstertecknare och gravörer som försåg de mindre fabrikerna med plåtar, en handel som gör att man finner samma mönster vid vitt skilda fabriker, både inom och utom England.

Utan att ta del i denna utveckling fortsätter firman Sadler & Green i Liverpool att mellan 1756 och 1799 dekorera med överföringstryck *över* glasyr. Rokokons herdeidyller, höviska par, antika ruiner och Aesopos' fabler var aktuella ämnen som trycktes på fajanskakel, avsedda till väggbeklädnad. Firman de-

korerade också stora mängder tidigt flintgods åt Wedgwood och hans samtida.

Ett tidningsreportage från 1800-talets början kan ta oss med till dekoreringsverkstaden i en typisk engelsk flintgodsfabrik, Herculaneum i Liverpool, f.ö. en fabrik vars fabrikat vi ofta träffar på i Sverige.⁴ "I tryckningsrummet råder den livligaste verksamhet och trängsel. Här finns ugnar för att hålla kopparplåtarna varma, och ett antal män som, på koppartryckares vanliga sätt, gör avdragen på ett slags silkepapper . . . Den blå färgen är mest efterfrågad . . . Så snart motivet är tryckt klipper små flickor ut bården och klipper bort det överflödiga papperet. Ett antal kvinnor och barn sitter på långa bänkar och lägger försiktigt mittmotivet med färgsidan neråt på den oglaserade tallriken. Sedan trycker de fast brättebården, helst utan att papperet skrynklas. Papperet gnuggas med ett slags redskap, inlindat i flanell, tills det är genomskinligt. Då sänkes tallrikarna ner i stora vattenkar, papperet lossnar men färgen sitter kvar. Andra metoder förekommer också. Små kannor dekorerats genom att man gnider tryckplåten med en ofärgad olja och tar avdraget på en tunn lim- eller gummiplatta, som sedan lägges runt kannan. Färgen pudras på och fastnar i oljelinjerna. Många av dessa tryck är märkvärdigt klara och fina." Tilläggas bör kanske att tallriken när pappersmetoden användes är bränd före och efter dekoreringen och att den sedan brännes en tredje gång, med blyglasyren.

Tekniken som nämns sist i citatet, att göra överföringen med ett slags böjliga lappar, s.k. "bats" av en massa, hopkokt av lim och sirap, togs i bruk vid 1700-talets slut då punktgravyr till stor del ersatt linjegravyren i både över- och underglasyrdekoren. Materialet formade sig lättare efter bukiga ytor och man slapp spåren av skrynklat papper som finns på många tidiga tryck. Punktgravvyren kunde ge intryck av pastellartad mjukhet, bild 13. Som en kuriositet kan nämnas att det var denna keramikernas massa för "batprinting" som övertogs av boktryckarna när färgvalsen infördes.⁵

De täta, kinainspirerade mönstren är helt dominerande fram till 1800-talets början. Då började gravörerna hämta motiv från samtida illustrerade reseberättelser, framför allt från

13. Djup tallrik, flintgods med blå tryckdekor "Tibern" eller "Rom", hämtad ur Merigot's "Views and Ruins in Rome and its Vicinity". Spode, Stoke-on-Trent, tidigt 1800-tal. KM 24.033.

Orientalen och Fjärran Östern. Josiah Spodes "Indian sporting service" återger t.ex. fantastiska jaktmotiv från en bok om "the wild sports in the East". Omkring 1810 börjar man ge olika servisdelar skilda motiv och därmed kan servisen i sin helhet visa en överdådig bildrikedom. Ett gott exempel på detta är Rörstrandsservisen "turkiskt blått" (och turkiskt grönt) från 1840-talet, färgbild IV.

Topografiska motiv från Europa hämtades också ur reseskildringar och kopparstuckna bildsviter, bild 13, men som ett uttryck för den engelska romantiken kom snart de mera anonymt pastorala motiven att överväga. De fick en stor popularitet,

14. Assiätt och tallrikar, flintgods med romantiskt landskap i blått tryck. Rörstrand, Wedgwood och Davenport, 1800-talets början. KM 14.573, 68.720, 52.312/2.

Assiätten och tallriken med samma motiv härstammar båda från Rörstrandsfabrikens samling som skingrades vid försäljning 1926.

spreds över hela Europa och tillverkas i England än idag, bild 14.

I Sverige tog Gustavsberg redan på 1830-talet upp den topografiska genren med serviserna Kungliga lustslott, bild 15, Stockholmsutsikter och Djurgårdsservisen. På 1840-talet presenterade Rörstrand Svenska slott och utsikter, senare kallad Svart Sverige. Alla graverades efter motiv i G. Söderbergs och Karl Johan Billmarks nytgivna planchverk om de kungliga slotten, Stockholm och dess omgivningar.

När det gäller denna tradition med slott och kända landskap som dekor kan den mycket väl tänkas återgå på en servis som på sin tid lät mycket tala om sig, Katarina den storas "grodservis" som beställdes av Wedgwood. För de 900 delarna krävdes 1244 olika motiv som alla skulle återge byggnader, minnesmärken och landskap i England. Plancher samlades från alla håll, tecknare sändes ut till olika provinser, målarna överförde bilderna

15. Assietter, flintgods med blå tryckdekor, Rosersberg och Strömsholm. Engelsk bård och mittmotiv efter G. Söderbergs gravyrer "Kongl. lustslotten i Sverige". Gustavsberg, 1830-tal. KM 68.734.

till servisens olika delar. Innan den skickades till Ryssland visades den i Wedgwoods lokaler i London 1774. Grodservisen – som har namn efter La Grenoillière, palatset den var ämnad för – är en av dessa 1700-talets fantastiska fursteserviser som måste ha utgjort underbara "conversation pieces" under måltiderna.

Efter 1800-talets mitt blev de täta bilddekorerna omoderna. De ersattes av blommor, bårder och ornament och dekoren är ofta koncentrerad till brättet. Helt borta från repertoaren har bildservisen dock aldrig varit. Här i Sverige har Willow med vissa avbrott tillverkats in på 1950-talet och Japan, Spets och Stambul med sina exotiska motiv har funnits i svenska hem i många generationer. Mycket uppskattad under lång tid har också den antikinspirerade Carrara varit. Landskapsserviserna med svenska motiv har kommit i nya upplagor och Rörstrands Skåne, som kom 1915 med bilder av skånska slott, var i produktion fram till 1948. Dessutom tycks Staffordshires fabrikanter

16. Sjömansgods, flintgods med dekor tryckt i svart, med handmålade accenter i flera färger och kopparlyster. T.h. två muggar med svart bildtryck och rosa lysterfärg. Durham, Newcastle-on-Tyne och Sunderland, 1700-talets slut och 1800-talets början. KM 57.477, 21.211, 6.625, 3.245 och 34.713.

fortfarande ha en marknad här eftersom man finner det lätta gräddvita godset med bilddekor i blått både i varuhusen och i branchens mest exklusiva butiker.

Men det är inte bara serviserna som förmedlat bilder till folket. För de mindre köpstarka fanns enstaka föremål som prydnads- och minnessaker. Ölmuggar och tvättserviser tycks ha varit populära sjömansminnen att döma av dekorerna med skepp och kompassrosor, med bild och vers om avskedets smärta, med hälsning av den hemvändande seglaren och hyllning åt det stolta skeppet till havs med fyllda segel. Det finns också dekorer som i bild med text berättar om tidens tekniska framsteg och under, t.ex. om järnbron över floden Wear, "the Cast Iron Bridge – built by R. Burdon Esq. Span 236 Feet High 100 Feet Begun 26 Sept. 1793 Opend 9 Aug. 1796", bild 16. I en tid då

17. Assiett, flintgods med svart tryckdekor under klargul transparent glasyr, "Lilla Rödluvan". Montereau, Frankrike, ca 1820. KM 19.136.

tidningarna ännu saknade bilder är ölmuggar som i text och bild berättar om lord Nelsons död och Karl Johans utnämning till kung av Sverige ett slags nyhetsförmedlare och de blir samtidigt minnessaker om timade händelser. Vi kan t.o.m. finna uttryck för tidens politiska debatt på kannor och tallrikar med bilder i karikaryrens eller apoteosens form.

I museets samlingar ser vi också hur litterära händelser av större intresse kan sätta spår. När baron Münchhausens fantastiska och sedelärande äventyr utkommit vid 1700-talets slut tog Rörstrandmålaren fortfarande till penseln för att på en bål återge motiv ur boken, bild 5, men när bröderna Grimms utgivning av tyska folksagor gjort lilla Rödluvan till en känd gestalt återges

18. Assietter, flintgods, med mittmotiv i svart tryck från Jules Vernes *Jorden runt på 80 dagar* (som utkom 1873), brättedekor i blått. Creil & Montereau, Frankrike. KM 69.085:12.

hon i klaraste linjegravyr i större upplagor, bild 17. Jules Verne skildrar Phileas Fogg's resa jorden runt och strax kan man följa hans äventyr genom att vandra runt ett dukat middagsbord, bild 18. Här anknyter det dramatiska motivvalet till serviserna från seklets början.

Den tryckta dekoren var en teknisk landvinning som gav möjlighet till ett snabbt och exakt återgivande av komplicerade mönster. I kombination med det billiga flintgodset spreds bilderna över stora områden, socialt och geografiskt, långt innan den illustrerade pressen sett dagens ljus. De måste en gång ha haft en vital betydelse, och för oss är de fortfarande intressanta, många för sin skönhets skull, andra som innehållsrika kulturhistoriska dokument.

Litteratur

För flintgodsavsnittet hänvisas till litteraturförteckning i katalogen *Flintgods*, Nationalmusei utställningskatalog 409, 1977.

des Fontaines, J. K., *Underglaze Blue-printed Earthenware with particular reference to Spode*. English Ceramic Circle. Transactions Volume 7 Part 2, 1969.

Noter

- ¹ Ducret, Siegfried, Fürstenberger Porzellan. Braunschweig 1965.
- ² Kelly, Alison, The story of Wedgwood. London 1975.
- ³ Charleston, R. J., Transfer-printing in Sweden. The Connoisseur okt. 1960.
Kronberger-Frentzen, Hanna, Altes Bildergeschirr. Tübingen 1964.
- ⁴ Smith, Alan, The Illustrated Guide to Liverpool Herculaneum Pottery 1796–1840. London 1970.
- ⁵ Bengtsson, Bengt, Stockholms konstförvanter. Stockholm 1946.

Förf. har också haft glädje av en uppsats i manuskript i ämnet ekonomisk historia vid Lunds universitet vårterminen 1978, Barbro Ilvemo, Josiah Wedgwood – en industrikapitalist på 1700-talet. Varpå berodde hans framgång?

MAJ FEHRMAN

Chiffonjén – från lumpsamlare till praktmöbel

Till färgbild V

I chiffonierens minsta låda, där du vet,
 Man souvenirer gömmer, halft i hemlighet,
 Jag öppnade idag en liten ask, en rund,
 Och upp därur ett barndomsminne sprang på stund,

Den gamla silfverslant jag extra fick af Far –
 Det var just den som låg i byrålådan kvar.

A. T. Gellerstedt

Ordet chiffonjé är av franskt ursprung; chiffon betyder trasa, lump, lapp. Orden chiffonier och chiffonière i sin tur betyder en manlig, respektive en kvinnlig lumpsamlare. Från tidigt 1700-tal används orden som benämning på två olika möbeltyper. Ett litet bord med en enda låda, kanske för sömnadsarbeten, kallade man på Ludvig XV:s tid chiffonière. Samma namn, chiffonier eller chiffonière, gav man åt en smal, hög byrå, en förvaringsmöbel med många lådor och fack, där man kunde lägga litet av varje: tyglappar, papperslappar, band och bjäfs.

Från slutet av 1700-talet är ordet och föremålet känt också i Sverige. Det tidigaste belägget på ordet i vårt land är från 1793, då en annons i *Dagligt Allehanda* utbjuder "En Stor Chiffonier" till salu. Men det är under 1800-talet som chiffonjén i Sverige får

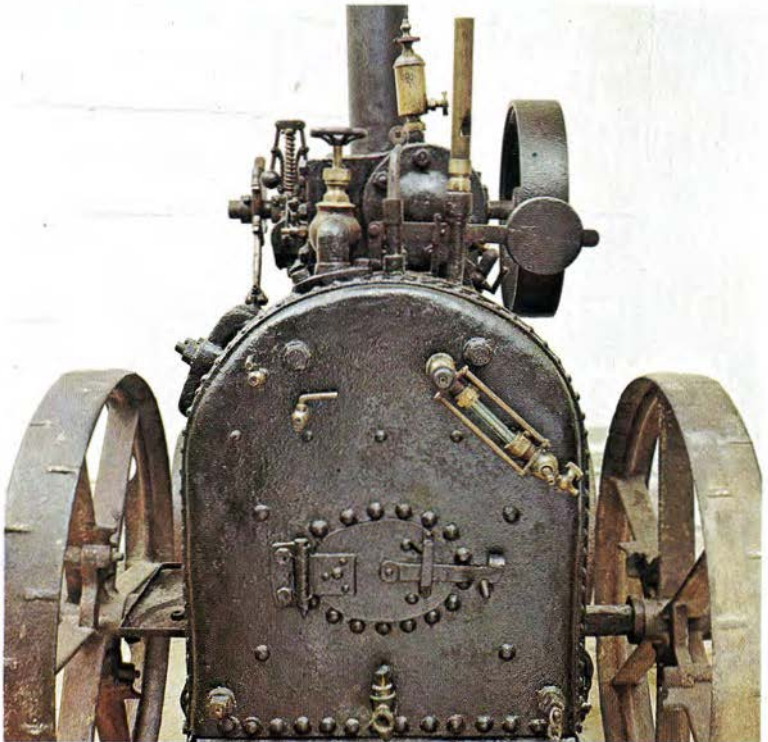
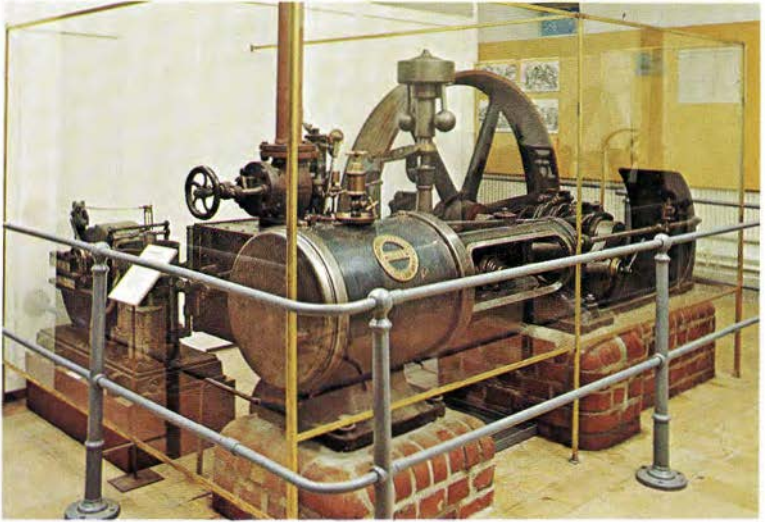
- t:a Ångmaskin tillverkad 1903 vid Carl Holmbergs mekaniska verkstad i Lund för bränneriet i Södra Sandby. Efter dettas nedläggelse uppställd i Allmogehallen på Kulturen 1972. KM 65.263.
- t:b Lokomobil sedd mot eldstaden med fyrlucka och vattennivåmätare. Lokomobilen är ett hemmabygge från omkring 1900, utfört i ungefär halv skala av smeden Hans Borg, Lilla Alstad, Skåne.

- 11 Flintgodset fick en spridning i samhället som inget tidigare keramiskt material. I Kulturens stuga från V. Karup på Bjärehalvön har fotografen samlat några föremål som vid 1800-talets slut förvärvats från bönder och husmän i Skåne. Bilden kan ge en föreställning om hur nytt och främmande detta material måste tett sig i lantushållens utrustning av trä och lergods, samtidigt som det måste uppskattats med sin blomster- och fågeldekor och de tryckta pastorala motiven. Det som togs emot i denna miljö var kopporna till kaffe och enstaka tallrikar för festmåltider och stugans prydnad, enligt gammal lergodstradition. Tallrikar och mugg från Gustavsberg, ca 1830. De främre kopporna och gräddkannen från England, den bortre från Rörstrand liksom troligen spilkummen på hyllan, allt från omkring 1820.

- VI.a Emelie Thomanders rutiga halvskidklänning, KM. 17.926:2 från omkr. 1827. Ylleredingoten har förmodligen tillhört Emelies mamma Christine Meijer, KM. 25.322.
- VI.b Den bruna halvskidklänningen Emelie skaffade 1836, KM. 36.449. Bomulls-klänningen med tryckt mönster har förmodligen burits av Nathalia Thomée.

III Wedgwood lyckades introducera sitt flintgods som modematerial i de högsta samhällsklasserna.

Vårt svenska Rörstrand gynnades också av beställningar från kungahus och adel, bl.a. till slotten Haga, Rosersberg och Gripsholm. De äldre flintgodsserviserna från omkring 1810–20 följer Wedgwoods "plain shapes" med enkel randdekor, de yngre har tryckta rosendekorer, också efter engelskt mönster.

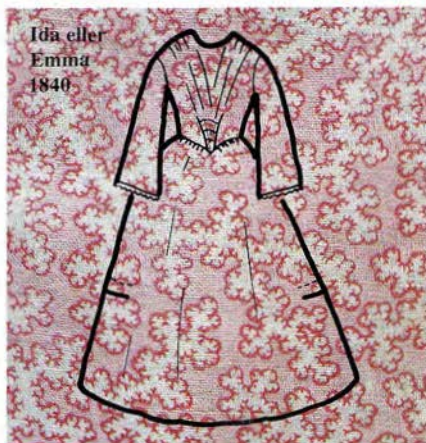
Två krämkoppar med vapen i tryckteknik och handmålad vinranka, England 1790-tal. Tallrik med drottning Hedvig Elisabeth Charlottas namnchiffer, Rörstrand ca 1810 och servisdelar med adliga ätten Ehrenborgs vapen, Rörstrand ca 1830.

- IV:a Geléställ, flintgods med målad dekor. Sign. WEGWOOD. KM. 6.443. Ett geléställ med denna dekor är återgivet i Wedgwoods modellbok från år 1802. – Stället var på det dukade bordet täckt av ett lager gelé genom vilket blomdekoren syntes.
- IV:b Ett grafiskt konstverk och en måltidens "conversation piece". Fat ur servisen "turkiskt grönt", flintgods med tryckt dekor, motiv med stämning av Tusen och en natt. Rörstrand 1840-tal. 42 × 52 cm. KM 58.935.

v Chiffonjé av mahogny, detaljer av pärlemor och ben. 1800-talets mitt. KM. 36.301.

viii Hedersgåva till landshövding G. S. von Troil i form av en "allegorisk bild af silfwer" utförd av Christian Hammer i Stockholm 1858 efter ritning av Wilhelm Wohlfart. H. 40 cm. Landshövdingeresidenset, Malmö.

sin klassiska form av byrå med skrivklaff och sin plats i hemmen hos alla de fyra stånden. Den kom att överta byråns, sekretärens och snedklaffens roll som den förnämsta pjäsen bland förvaringsmöblerna.

Materialet till chiffonjéerna varierar med den sociala miljön, från blankpolerad mahogny och valnöt till björk och furu. I bondehemmen nöjde man sig ofta med att måla i träimiterande ådring. Vid 1800-talets mitt blev björk ett omtyckt träslag och chiffonjéerna tillverkades då ofta i gul färg. Chiffonjén består – oavsett vilket träslag som användes – av en underdel, som liknar en byrå med lådor, och däröver den stora skrivklaffen, som uppfälld döljer en inredning. Över klaffen kan finnas ytterligare en låda. Inredningen bakom klaffen är ofta sinnrik med ett stort antal smålådor och fack och t.o.m. lönnlådor. Det berättas, att när möbeln gick i arv, de nya ägarna inte alltid hittade dessa lådor, och det finns uppgifter om chiffonjéer, som vid auktion bytt ägare, där värdefulla ting blivit kvar i lönnfacken.

Chiffonjén kom att ersätta den i vårt land tidigare vanliga snedklaffbyrån, populärt kallad "snedklaff". Som namnet säger, är den en möbel med en utfällbar skrivklaff, som sluttar inåt i stängt läge. Till skillnad från snedklaffbyrån har chiffonjén, när dess skrivklaff är uppfälld, en rak front.

I Frankrike finns, som redan nämnts, chiffonjén i olika utformning tidigt på 1700-talet. Den franska revolutionen 1789 medförde ett svärmeri för den antika kulturen. Antikens formvärld och ornamentik efterbildas på byggnader, möbler och inredningsföremål.

Under inflytande av Napoleons fälttåg till Egypten väcktes ett nytt intresse för egyptisk konst. Så utbildades i Frankrike under intryck också av den romerska kejsartidens stil den s.k. empiren. Snart kom man i Sverige i ett direkt beroende av denna stil, vilket bl.a. hade sammanhang med valet av den franske marskalken Bernadotte till svensk kronprins. Under hans tid i Sverige fann stilen sin slutgiltiga svenska prägel. Det är därför med full rätt som empiren i Sverige brukar kallas Karl Johansstil.

Empirens formgivning är tung och skarpkantad, verkar mera skapad för sten och metall än för trä. Den svenska 1800-talschiffonjén har empirens tyngd. På praktpjäser förekommer i orna-

1. Chiffonjé av gulpolerad björk. Mahognyinredning. 1800-talets förra hälft. Tillhör Tegnärmuseet, Lund.

mentiken bl.a. klassiska kolonner, sfinxer, gripar och lejon. Drottning Desideria har ägt flera praktchiffonjéer med denna utsmyckning. Mot mahognyns mörka ytor avtecknar sig i kontrast de förgyllda beslagen av brons eller mässing.

Hur pass vanlig chiffonjén i enklare former var som möbel i svenska hem kan gamla bouppteckningar och räkenskapsböcker

2. Chiffonjé av mörkpolerad valnöt med detaljer av brons. 1800-talets senare hälft. KM 47.038. Har stått i ett av de rum som August Strindberg bebodde under sin vistelse i Lund 1898–1899.

upplysa om. I de anteckningar, som biskop Thomanders hustru fört under äktenskapet, finns uppgifter om inte mindre än tre chiffonjéer som inköpts 1859, 1860 och 1862. Priserna har varierat från 80 till 90 riksdaler. I bouppteckningen från Tegnér's Östrabo finns antecknat två chiffonjéer. Dessa upptogs till 8 resp. 10 riksdaler riksgälds.

En annan källa för hemmens möblering är 1800-talets skönlitteratur. Svenska Akademiens Ordbok har det första litterära exemplet från Carl Jonas Love Almqvist, f.ö. Thomanders nära vän. Det stulna diademet i Drottningens Juvelsmycke förvaras i en chiffonjé. I skildringar av vardagsmiljön hos det slutande 1800-talets författare med deras ambitioner att exakt återge verkligheten, är chiffonjén en vanlig möbel. Hos Strindberg förekommer den åtskilliga gånger. I romanen Hemsöborna berättas om den manlige huvudpersonen: "Carlsson lade sjelf in pengarne i chiffoniern och satt vid klaffen halfva natten för att räkna." I skådespelet Fadren står enligt Strindbergs egna scenanvisningar "en chiffonier i vardagsrummet prydd med en pendyl," Victoria Benedictsson har i en av sina folklivsberättelser med titeln Den gamla Sèvres-gruppen placerat in en chiffonjé och på den en porslinsgrupp föreställande Bacchus och Ariadne. —

I lundensiska museer finns ett antal chiffonjéer från berömda lundahem. Två har tidigare figurerat i samband med räkenskapsböcker och bouppteckningar. En av dem har stått — och står ännu — i det Thomanderska huset på Kulturen. En annan har sin plats i Tegnärmuseet på Stora Gråbrödersgatan. Slutligen äger Kulturen ytterligare en chiffonjé. Den har stått i kronouppbörds-kassör Mårten Svenssons hem på Tomegapsgatan 22, nuvarande nr 24, i ett av de rum som Strindberg bebodde från april 1898 till nyåret 1899. Det är inte troligt, att han direkt använde skrivklaffen som sitt arbetsbord under denna tid. Men kanske har han i chiffonjéns lådor förvarat de dramer och utkast till dramer, som enligt Simon Bengtssons utredning på annat håll i årsboken, skrevs just under denna tid, bland dem Advent och Till Damaskus II.

BRITTA HAMMAR

Lunds första dam och modet

Till färgbilder VI–VII

Till den Thomanderska donationen hör förutom huset med inventarier också en samling mans-, kvinno- och barndräkter från omkr. 1815 fram till 1910, som belyser en betydelsefull sida i familjens liv.

Dräkterna har burits av familjemedlemmar i flera generationer. De är i material och snitt bundna till sin tid och sin miljö, men samlingens sammansättning är på en gång mycket personlig och ändå allmängiltig. Igår som idag samlade man på balkläningar, brudstass, dyrbara hattar och barnens kläder och skor liksom man ogärna gjorde sig av med plagg som kunde återanvändas.

Många av mansplaggen har burits av biskop Thomander vid hans tjänsteutövning. Thomander, som lade stor vikt vid gudstjänstens utformning, införde en lång, svepande prästkappa; i sig ett yttre tecken på att personen trädde bakom förkunnelseordet. Under sin biskopstid fick han uppbära mycket klander för denna dräkt bl.a. från lågkyrkligt håll. Doktorshatten användes så flitigt att den slets ut; under tiden 1840 till 1863 köpte Thomander inte mindre än fyra stycken! Privat uppträdde han ofta i en stor rock och bredbrättad hatt; vid första påseendet kunde han tas för en medlem av bondeståndet. Enkelhet i utseende och uppträdande var hans motto.

Samlingens vackraste och bäst bevarade damdräkter hör till perioden 1815–1834, alltså den tid Johan Henrik Thomanders hustru Emelie ännu hette Meijer och bodde hemma hos föräldrarna i Karlshamn. Denna lilla landsortsstad, som enligt ett samtida vittne, var paradiset på jorden, åtminstone i jämförelse med Lund, på grund av sin renhet, sitt glada sällskapsliv och sina vackra och kvicka flickor.

Emelie föddes år 1811 som äldsta dotter till Ernst Fredrik Meijer och hans hustru Catharina Christine f. Tauson. Ernst Meijer tillhörde stadens betydande män. Han var delägare i handelshuset Winberg & Meijer, direktör för Strömma bruk, Varvet och Segelduksfabriken m.m. och enligt samtida uppgift god för några hundratusen riksdaler. Han framstår i sina brev till Emelie som en begåvad, känslig och omtänksam person. Far och dotter stod varandra mycket nära hela livet.

Emelies förhållande till modern var däremot tidvis ganska spänt. Christine Meijer var på sin tid en firad skönhet och hon hade ord om sig att vara glad och livlig i vänkretsen. Hon var utan tvivel en duktig husmor och förmodligen ganska road av kläder och begåvad med god smak. Emelies klänningar var aldrig så vackra som då hennes mamma hjälpte till att välja dem. Modellen hämtades ur någon av de modejournaler som vid den här tiden började bli allt vanligare i hela Europa. Den första svenska modetidningen, "Konst- och nyhetsmagasin", sedermera omdöpt till "Konst, Nyheter och Moder", började utgivas år 1818. Man får givetvis räkna med att det tog tid för modet från Paris, London och Wien att slå igenom i svensk landsort, men i Karlshamn verkar man ha följt med sin tid ganska väl. Christine Meijer lät till speciella tillfällen skaffa de nyaste modejournalerna. Tyger och tillbehör köptes ibland i storstäderna Malmö och Köpenhamn genom ombud.

Emelie undervisades till en början förmodligen i hemmet som de flesta barn i hennes samhällsställning på den tiden. År 1825 sändes hon trettonårig till Demoiselle Lindes "Institut før Pigebørn" på Lille Helige Geistgade i Köpenhamn för att avsluta sin uppfostran. Förutom studier i språk, litteratur och handarbete fick Emelie här också tillfälle att lära klädsömnad "efter Mål", en färdighet som hennes mamma ivrigt uppmanade henne att tillägna sig "för man vet icke hvart ens öde kan bli och då är det bra att kunna allting". På fritiden besåg Emelie Köpenhamn och särskilt gärna gick hon på teatern. Loven tillbringade hon hos sin farbror, Charles Massoneau, och hans familj i Helsingör. Till Köpenhamn skulle hon senare i livet ofta återvända för att handla och roa sig.

År 1827, efter nära två år i stora världen, kom Emelie hem till

I a och b. Johan Henrik och Emelie Thomander på 1860-talet. Biskopen är iförd prästkappa och guldkors.

Karlshamn. I väntan på "den rätte" gick hon sedan mor tillhanda i hushållet, hjälpte far på kontoret, umgicks med vänner, broderade och läste böcker. Enligt tidens sätt att se hade kvinnan endast en bestämmelse här i livet; att bli maka och mor. Så här skriver Charles Massoneau år 1827 till sin unga brorsdotter: "Förr eller senare – det bestämmer ödet – blir du en god hustru som försöker vara din man behaglig, så att du blir omtyckt av honom och därför måste du ha kunskaper i språk, musik, litteratur etc, det är inte bara genom att koka god soppa eller sy som man knyter en man till sig, fast dessa saker också är mycket nödvändiga, men man kan med fördel förena det ena med det andra." J. H. Thomander var av samma uppfattning. Den ivrige förespråkaren för folkskolan och representationsreformen tyckte inte att flickor behövde gå i folkskolan eller att kvinnor skulle

2 a. Emma Thomander, yngsta dottern i biskopsfamiljen på 1870-talet. Emma hade ärvt faderns lockiga hår, hans skelögdhet och rappa tunga.

2 b. Fredrica, Dica, Thomander, gift Colliander, äldsta dotter till biskopsparet, på 1860-talet. Dica tyckte liksom mamma Emelie bäst om ett stilla familjeliv.

ha rösträtt. "Kvinnan deltagar icke i statsrådsplägningarna av alldeles samma anledningar, som männen icke deltagar i soppkokeningen."

Efter en bruten förlovning träffade Emelie 1832 sitt val i J. H. Thomander, som hon förmodligen känt, sedan hans tid som informator i den Winbergska familjen. "Jag är så nöjd, så glad så lycklig ..." skriver hon till bästa vännen Carolina Winberg.

3. Ida Thomander, nummer två i syskonskaran, och hennes man godsägare Gottfrid Warholm på 1890-talets slut. Observera Idas frisyr som var modern på 1860-talet.

”Men”, säger hon senare, ”det är mig nästan omöjligt att vara riktigt lugn – antingen måste jag vara glad eller ledsen, antingen måla ut något nöje för mig eller någon obehaglighet . . . ett stilla lugnt njutande kan hos mig icke förekomma.” Hela livet skulle hon ängslas för vad som kunde drabba hennes kära av verkliga och inbillade faror.

J. H. Thomander blev professor år 1833 och den 5 januari 1834 stod bröllopet i Karlshamn. Gode vännen Henrik Reuter-dahl förrättade vigseln och bruden var förtjusande i klänning av vitt atlassiden och broderad silketyll med krona och krans på det

mörka håret. Festligheterna pågick i flera dagar, innan de nygifta avreste till Lund och det nyköpta huset på Paradisgatan. Här fick Emelie och hennes pigor bråda dagar med att packa upp den präktiga hemgiften; linne, möbler och de många vackra klänningarna m.m.

Thomander "är för det mesta hos mig i sängkammaren, där jag uppslagit min egentliga bopål" skriver hon till Carolina Winberg samma höst. Det var inte ovanligt att sängkammaren också användes som arbetsrum av husets fru. Här började Emelie på den första i raden av de räkenskapsböcker, hon så samvetsgrant skulle föra hela livet fram till sin död 1890 och som ger en god inblick i familjens liv. Några böcker från 1840- och 1850-talen är försvunna och något år saknas uppgifter från ett antal månader, men i övrigt kan man dag för dag följa hushållets inköp i minsta detalj.

Mått, vikt och pris är noggrant redovisade, medan form, färg, mönster och kvalitet sällan nämns. Om det köpta är avsett för någon annan i familjen än Emelie står det för det mesta angivet t.ex. "1858 6 febr. en nattrock till Th 33 Rd 8 s". Uppgifterna är dock så pass summariska, att det är omöjligt att med säkerhet hänföra ett bevarat plagg till en viss post i räkenskapsböckerna.

Emelie och Johan Henrik fick tre döttrar, Fredrica år 1834, Ida år 1837 och Emma år 1839 av sin pappa i unga år skämtsamt benämnda Hjärtat, Huvudet och Magen. Böckerna redovisar varje inköp för deras räkning fram till dess de omkr. 1860 fick egna klädpengar, hela 67 Rd i kvartalet. På den tiden var små flickor ännu klädda nästan som vuxna damer. Flickorna Thomander behövde ända från början en förvånansvärd mängd olika hattar, skor och ytterkängor, handskar och parasoller. Hur många kappor och klänningar var och en fick per år framgår inte klart. I mars 1839 köpte Emelie t.ex. "Klädningsstyg till barnen 10 alnar" för 7 Rd 25 s" och i början av april betalar hon 1 Rd 24 s i "Sylön för 2ne klädningar". I det här fallet kan man kanske våga anta att sylönen och tyget hör ihop, men ofta sys klänningar av tyg, som man förmodligen haft liggande ett tag. Sylönen och inte tyginköpet ger antalet nyanskaffade plagg per år, men den posten lämnar ingen uppgift om vem det syddes åt. Att alla fick mer än en klänning årligen är dock säkert.

4 a. Edgar Colliander i början av 1870-talet klädd i jacka, väst och knäbyxor. Pojkkostymer av den här typen blev moderna redan i mitten av 1860-talet.

4 b. Gerda och Selma Colliander fotograferades hos mormor på Tuna år 1869. Likadant klädda håller de varandra i handen och tittar storögt in i kameran. Håret är kortklippt – sjukdom eller hårförbättrande åtgärd? Långt hår hör annars liksom vita mamelucker till 1800-talets flickdräkt.

År 1842 utökades barnskaran med dottern till en avliden morbror till Thomander, 15-åriga Natalia Thomée, som Emelie beslutat ta till sig. Familjen hade ett glatt umgänge med några få vänner, som ibland samlades till litterära aftnar, då Thomander läste högt för de vuxna, medan barnen lekte stilla i rummet bredvid. Allra bäst trivdes dock Emelie ensam med familjen. ”Min lyckligaste tid var, då vi bodde i vårt lilla hus vid paradigatan. Hvad gjorde det att vi då hade mera skulder än tillgångar, vi kunde ju då få stänga vår dörr och vara i fred, när vi ville” skriver hon många år senare. När Thomander från och med 1840 som riksdagsman måste vistas långa perioder i Stockholm, följde Emelie och barnen med. Familjen hyrde en lägenhet på St. Nygatan i Gamla stan.

År 1839 köpte Thomanders ett hus i Ramlösa och inför den årliga sommarvistelsen där sågs damernas garderob över. Ramlösa brunn var då Skånes fashionablaste kurort. Hit kom skånsk högadel, det penningstarka borgerskapet, det intellektuella Lund och en del prästfamiljer för att sköta sin hälsa. Sällskapslivet florerade och elegansen var i allmänhet stor. Varken Emelie eller flickorna var, enligt min uppfattning, särskilt intresserade av vare sig kläder eller mondänt sällskapsliv, men alltid ytterst medvetna om sin sociala position valde de, en för varje tillfälle lämplig och passande klädsel. Fattades något, kunde man göra en resa till Köpenhamn eller komplettera i bodarna i Helsingborg där t.ex. Duncans modevaror varje år sålde mössor, band och tyg samt ibland större klädesplagg till fru Thomander. När Oscar I avled i juli år 1859 och Sverige fick landssorg skyndade sig Emelie att inhandla sorgkläder för 212 Rd hos Mamsell Duncan. De brunngäster, som inte hade råd med sådana oföretsedda utgifter, fick vackert hålla sig inomhus, tills de fått sig lämpliga kläder tillsända hemifrån.

Vissa skålpund ull införskaffades då och då, men kardning, spinning och också strumpstickning lejdes ofta ut. Vävstol och varpa fanns i huset och det vävdes nog en del, men lärft till sänglinne och underkläder köpte Emelie för det mesta på marknaderna i Helsingborg och Hörby samt i Svalöv. "Lilla Dica" skriver hon i ett odaterat brev, "Skulle Du vilja tinga eller köpa omkring 30 al lärft till mig, skulle jag därför vara mycket tacksam. Jag har i många år icke begagnat andra lintyg än sådana som varit väfda i Svalöv och ville gerna ännu en gång ha mig några sådana." Sänglinne och underplagg liksom säkert också en del enklare klänningar syddes i hemmet antingen av husjungfrun eller av en hemsömmerska. Redan år 1864 köpte Emelie en symaskin för 170 Rd, förmodligen en av de första i Lund. – Som prisjämförelse kan nämnas, att husmamsellens årslön då uppgick till 180 Rd. – Den unga professorsdottern Inez Berlin dansade några år på samma baler som flickorna Thomander. Hon berättar i sina minnesanteckningar: "Några få damer, hvaribland vore biskop Thomanders döttrar, begagnade icke krinolin, men deras försök att med sju stärkejolar uppnå samma volym voro fåfänga, ty vid slutet af aftonen sågo de ut som

5. Emelie Thomanders brudklänning från 1834 av vitt atlassiden och broderad silketyll. KM 17.918.

'dragna ur sjön'.'' Man kan förstå att symaskinen måste ha inneburit en stor arbetslättning i hushållet med tanke på de många underkjolarna.

Domprosttiden i Göteborg 1851–56 rubbade inte hushållets rytm. Leverantörerna byter namn, men varorna är i huvudsak av samma slag. En Mamsell Åvall fick här ofta förtroendet att sy åt damerna Thomander. Familjen bodde ibland i Fessbergs prästgård och ibland i sin "furstliga" våning i staden.

Åter i Lund flyttade de in i biskopshuset och Emelie blev Lunds första dam. Hon skriver år 1858 till Carolina Winberg:

6. Fredrica Thomanders brudklänning från 1858 av benfärgat siden med silkefransar. Schalen på spegelbordet hör till. KM 36.482:2. Jfr bild 7.

7. Brudklänning ur "Journal des Dames et des Demoiselles" år 1856 som kan ha varit förebild till Dicas klänning.

"Hvad mig beträffar passar jag illa för den plats jag innehar ... Nu tillhöra vi allmänheten: hvarenda människa anser sig ha rättighet att störa vår trefnad och efteråt gräla på oss ... Vi ha först och främst ett stort, bra hus med treflig utsikt åt Helgona-backen och paradisycken, temligen vackra saker i rummen, hederliga barn med goda hufvuden, äro för hvaran fullt ut så mycket som förr (det är icke endast döden som kan knyta sådana band fastare, äfven lifvet kan göra det) gå aldrig bort, ha alltid främmande, ha en del här af släktingar, studenter, gamla afsigkomna prester och prestenkor, som vi måste understödja, resa hvarje söndag Gubben är frisk ut till hans församlingar, där

8. Aftonklänning av blått taft-siden med blå silkefrans, enligt uppgift sydd till Ida Thomander år 1863. KM 36.538. Modellen är enkel och tidlös. Den återfinns i liknande utförande i modejournaler från slutet av 1840-talet o. in på 1860-talet.

han då predikar för oss och skulle förresten ha brottom med Fredricas utstyrsel, som väl kommer att användas om ett par månader ...”

Den 16 juni 1858 gifte sig Dica med Joshua Colliander, kyrkoherde i Svalöv. Pappa biskopen vigde dem i en vacker och gripande ceremoni. Domkyrkan var full av gäster och nyfikna som kommit för att begäpa ”den vackra bruden i sin skira sky av slöja och spetsar. Men äfven de fyra tärnorna och deras marchalkar voro något att se!” rapporterar Emelia Ahnfelt, en av gästerna. Bröllopet varade i två dagar.

När Ida Thomander några år senare gifter sig med godsägare Gottfrid Warholm gick det betydligt enklare till. Mormor Meijer

9. Sommarklänning med tryckta blombuketter på vit bomull från 1870-talet. KM om. Har förmodligen tillhört någon av systrarna Thomander.

skrev 1868 till Emelie: "Det är ganska förståndigt att de vigas på landet, därigenom undviker Ni alla obehagligheter ..."

Biskopen var då död sedan tre år och Emelie och de två hemmavarande flickorna, Emma och Natalia, bodde i det av Helgo Zettervall ritade huset på Tuna, där också de nygifta slog sig ner. De skulle alla bo där till sin död.

Praktiskt och ekonomiskt klarade Emelie sig utmärkt, men känslomässigt var hon djupt tagen av mannens död. "Huru kan

jag hava öfverlevt den, sade hon" till Emilia Ahnfelt. "Jag nästan skäms för att jag ännu lefver." Barnen och i synnerhet barnbarnen, Selma f. 1861, Gerda f. 1863 och Edgar f. 1869, hjälpte henne över sorgen. Allt som rörde "Dicas ungar" intresserade henne. Av räkenskaperna att döma, var det hon, som betalade det mesta av deras kläder, skolvgifter, nöjen och resor. "Selmas kappa, hoppas jag, hon vill taga emot af gamla mormor. Behöfver Gerda ingen ny? Det är så roligt att få köpa något till mina ungar" skriver hon i ett odaterat brev.

Emelie var från 1850-talet till sin död en trogen kund i Charlotte Kullbergs manufaktur- och modehandel i Lund. Fru Kullberg hade förmodligen en syateljé knuten till butiken och här syddes mången klänning och kappa för biskopinnans räkning. Damerna Thomanders bidrag till den egna toaletten har nog mest bestått i broderier på kragar och mössor samt en och annan knypplad och virkad spets. Småplagg till sina barn och barnbarn har Emelie dock sytt.

Emelie räckte gärna en hjälpande hand också åt andra än familjen. Många skolgossar fick under studietiden bidrag till bostad, kläder och avgifter.

Även om familjen hade god ekonomi, slösades det aldrig. Emelie var en utmärkt hushållare. Klänningar ändrades, rockar vändes, byxor och skor lagades och hattar reparerades, därom lämnar räkenskapsböckerna många vittnesbörd.

De sista åren skaffade Emelie inte mycket nytt till sig själv; en klänning, en kofta, ett par kängor och några handskar. De flesta sena plaggen i dräktsamlingen har tillhört barn och barnbarn.

I oktober 1890 slutar den sista räkenskapsboken. När Emelie gick ur tiden, försvann den kraft, som så starkt hållit samman familjen under många decennier och kvar, hos de efterlevande, blir endast minnet av den storhet, som en gång var.

Källor och litteratur

Otryckta

Ahnfelt, Laurin E., *Minnen 1 och 2*. Handskriftsavn. UB. Lund.

Berlin Humble I., *Nils Johan Berlins familj i Lund 1845–1865*. Tillhör apotekare Åke Martin, Jönköping.

Brev, räkenskapsböcker och räkningar ur J. H. och E. Thomanders samling.
Handskriftsafd. UB. Lund.

Tryckta

Ahnfelt P. G., Studentminnen. Stockholm 1857.

Algård N., Johan Henrik Thomander. Uppsala 1924.

Gierow K. R., Johan Henrik Thomander. Stockholm 1975.

Karlsson W., Thomanderska huset. Kulturens årsbok 1946.

Reuterdaahl H., Memoarer. Lund 1920.

Österlin L., Johan Henrik Thomander och hans tid. Kulturens årsbok 1978.

BENGT BENGSSON

”Emellan bördiga tegar och skogbevuxna marker”

Till färgbild VIII

Det statliga järnvägsbyggandet i Sverige tog sin början efter ett beslut av riksdagen 1853–54 och arbetet på de första bansträckorna kom förvånansvärt snabbt igång. Våren 1856 invigdes bandelen Malmö–Lund och den 14 september 1858 kunde man fira stambanans utsträckning till länsgränsen norr om Höör. Från denna invigningshögtidlighet finns ett konkret minne och det är om detta, som dessa rader skall handla.

Nyligen påträffades i landshövdingeresidenset i Malmö en stor silverpjäs liggande i en kista i ett avsides utrymme. Att döma av den starka anlöpningen av silverytan, som överallt var alldeles svart, kan åtskilliga decennier ha förflutit sedan inpackningen. En inskription – varom mera nedan – visade att pjäsen var knuten dels till landshövding Gustaf Samuel von Troil och dels till invigningsfesten i september 1858.

Samuel Gustaf von Troil var född 1804 som son till kansli-rådet Lars David von Troil. Han utbildades till officer och var bl.a. under en tid adjutant hos Karl XIV Johan. Ett av hans huvudintressen var järnvägsfrågor. Han var landshövding i Malmöhus län 1853–1874 och dog 1880. Han utgav 1877 sina memoarer under titeln ”Minnen från en sjuttioårig lefnad”.

Hur en järnvägsinvigning kunde gå till framgår av ett utförligt referat i Lunds Weckoblad av den 16 september 1858.

Jag citerar:

”I förrgår försiggick det högtidliga öppnandet av Jernbanan ända till Höörs station. Klockan något öfwer 11 ankom tåget från Malmö. Lokomotiven var festligt firad med blomsterguirlander och öfwer ett stort förgylt O swajade de

Allegorisk T.röfé i silfver,
kompoerad af Wohlfahrt, arbetad hos Hammer.

1. "Moder Skåne". Hedersgåva till landshövding Samuel Gustaf von Troil 1858, utförd av Christian Hammer, Stockholm. Träsnitt i Illustrerad Tidning 1858, nr 39. Landshövdingeresidenset, Malmö. Se även färgbild VIII.

förenade rikenas fanor. Efter kort uppehåll satte sig tåget i rörelse förbi Örtofta till de nya stationerna Eslöf, Stehag och Höör. Vid Eslöf war stationshuset smyckadt med en dekoration bestående af de förenade rikenas fana hwarunder syntes ett O och nedanför i blommor initialerna N. E. (Nils Ericson) och på sidorna derom C. B. (Carl Beyer) och S. T. (Samuel Troil) samt i medaljonerna derunder, Malmö, Lund, Örtofta, Eslöf, Höör. Tåget gick i brusande fart genom vackra skogsdungar förbi Ringsjöns sköna stränder till Höörs station der allt war festligt ordnat. Major Beyer bad i Chefens för statens jernvägsbyggnader namn, de närwarande wara wälkomna och nämnde bl. a. i sitt tal, att den förra jernvägen under den tiden warit öppnad för trafiken befarits af 310.000 personer och 150.000 skeppund gods derpå transporterats. Han slutade med ett lefwe för konung och fädernesland. Derefter uppträdde Landshöfding v. Troil och wisade huru genom förenade bemödanden och en priswärd enighet, en summa af 36.000 R:dr sammanskjutits, hwarigenom det blifwit möjligt att Engelska ingenjörer anställt undersökningar och uppgjort kartor och beskrifningar som till en stor del legat till grund för sedermera utförde arbeten. H:r Landshöfdingen utbragte ett lefwe för konungen som af de församlade åhörarne ledsagades af niofaldiga hurrarop derwid folksången under kanonad afsjöngs."

Därefter talade greve C. Dücker på Ellinge och hyllade landshövdingen

"--- för hans outrötteliga werksamhet i allt hwad som på något sätt kan gagna det honom anförtrödda län och serskildt för det nit och stora intresse H:r Landshöfdingen städse wisat för jernvägsarbetena, hwarföre grefwen bad att få till H:r Landshöfdingen öfwerlemnna en minnesgård från länets innebyggare, bestående i en wäl arbetad allegorisk bild af silfwer."

I en fotnot beskriver Lunds Weckoblad gåvan och nämner först, att den huvudsakligen är tillkommen genom subskription inom bondeståndet, att den väger 400 lod (drygt 5 1/2 kilo) och att den är "arbetad af" juveleraren Hammer i Stockholm efter en ritning av artisten W. Wohlfart. Bladets beskrivning förtjänar att delwis citeras ordagrant:

"Dess anordning är följande: *Skåne*, under bilden af [i gestalt av] en skön och yppig matrona (ty hon har nycklarne till gumman Sweas wisthus), klädd i tunica och pallium med diadem och hållande provinsens wapensköld, lägger handen på hjertat (hjertat af prowinsen) och wänder sig mot den af lager och eklöf omwirade mossbelupna bautasten, *utmed hwilken troféer af Näringarne och Släjderna* äro strödda; och till minne af fordna tider uppsticka wapenfragmenter ur mullen ---".

2. Detalj av hedersgåvan till von Troil, visande detaljarbete och ytbehandling.

På vissa punkter stämmer inte beskrivningen med originalet. Låt oss i stället lyssna till vad landshövdingen von Troil har att säga i sina memoarer:

"I sammanhang härmed öfverlämnade han på länets innevånare vägnar en, i konstnärlig hänseende ännu mer än genom dess betydliga materiella värde storartad minnesgåfva af silfver, föreställande i förgrunden Skåne, som under bilden af en skön qvinna stöder sig på en sköld med det skånska vapnet. Till venster om henne hvilar det svenska lejonet, omgifvet af vapen och krigiska sinnebilder, hvaremot man på hennes högra sida ser en forskande ödla, konstens lyra och upplysningens fackla. Bakom Skånes bild reser sig från odlade sädesfält en hög, fristående bautasten med smakfullt anbragta runslingor, å hvilka läses följande inskrifter:

Å framsidan:
TILL SAMUEL GUSTAF VON TROIL, DEN KRAFTFULLE, LYCKO-
SAMME HÖFDINGEN: BEFORDRAREN AF MALMÖHUS LÄNS FRAM-
GÅNG

Å baksidan:

EN GÄRD AF TACKSAMHET DEN 14 SEPT. 1858, DAGEN DÅ JERNBANAN ÖPPNADES EMELLAN BÖRDIGA TEGAR OCH SKOGBEVUXNA MARKER''

Så långt von Troils berättelse. Några kommentarer och rättelser till de två beskrivningarna av monumentet torde vara på sin plats. Först bör sägas, att skölden och lyran numera saknas. De har troligen kommit bort på ett tidigt stadium. Vidare talar Weckobladet om troféer från näringar och slöjd, de har sannolikt inte alls funnits, liksom ett "postament", prytt med allehanda symboler. Von Troils beskrivning är mera korrekt, dock kan terrängen kring stenen inte beskrivas som "odlade sädesfält", snarare som en mager stenbacke. En intressant detalj är, att von Troil ställer "den forskande ödlan" samman med lyran och facklan, de vedertagna symbolerna för vitterhet och upplysning. Ödlan som symbol för forskning torde inte vara vanlig.

Den märkliga hedersgåvan omnämndes även av *Illustrerad tidning* (årg. 1858, nr 38 och 39) som i det senare numret avbildar den i en xylografi, bild 1. Där lämnas också en intressant upplysning: "Före konstverkets afsändande hade konungen, drottningen, enkedrottningen, samt kronprinsen och kronprinsessan tagit detsamma i ögnasigte. Det är för närvarande uppställt å konstexpositionen i Malmö".

Bilden är såtillvida värdefull som den visar, hur skölden och lyran har sett ut.

Christian Hammer (1818–1905) var till födseln norrman och etablerade 1846 en guldsmedsverkstad i Stockholm. Han var själv en skicklig yrkesman, speciellt när det gällde juvelarbeten, och levererade bl.a. till Jenny Lind utsökt gjorda smycken. Han hade också en stor verkstad för silversmide, där åtskilliga arbeten, jämförbara med den här aktuella hedersgåvan, tillverkades. Han gjorde sig dock mest känd som tomtspekulant och som en av Sveriges största bok- och konstsamlare.

Wilhelm Wohlfart (1812–1863) var en originell person; som konstnär ansågs han emellertid ha "mera smak än talang". Han var målare och grafiker och en mycket uppskattad porträttör. Det blev (enligt O. Granberg) "aldrig något helt med hans konstnärsskap. Sällskaps- och utelivet lade för mycket beslag på

honom." Han var alltså inte skulptör, vilket man kunde väntat sig av den som gjort förlagan till den troilska pjäsen. Och hur noggrann Wohlfarts "ritning" än varit, måste en skicklig modellör eller skulptör ha utfört modellerna till de gjutna detaljerna. Särskilt "Moder Skåne" och det liggande lejonet är av mycket hög klass. Vem denne modellör kan ha varit, om han varit anställd hos Hammer eller tillfälligt anlitats, får vi nog aldrig veta. Ciseleringsarbetet visar också, att en mycket skicklig yrkesman stått för den slutliga ytbehandlingen, se bild 2.

1800-talets senare hälft var de praktfulla hedersgåvornas guldålder. Firmor som Möllenborgs, Hammers och Hallbergs i Stockholm och även Gustav Dahlgren i Malmö hade goda arbetare och anlidade de bästa formgivare. Man ansträngde sin uppfinningsförmåga (ofta över hövan!) för att finna lämpliga motiv för dyrbara guld- och silversmidesalster som gåvor åt jubilerande industrichefer, redare, storgrosshandlare osv. Hedersgåvan till landshövding von Troil är i detta avseende mycket måttfull.

Till slut skall berättas om gåvans senare öden. Landshövdingen skriver själv om fortsättningen av invigningsfirandet:

Djupt rörd tackade jag såväl greve Dücker som öfrige gifvare för detta vedermäle af deras tillgifvenhet och välvilja, men meddelade dem tillika att enligt gällande föreskrifter det var hvarje tjensteman förbjudet att emottaga gåfvor af personer, som i ett eller annat afseende kunde anses under honom lyda. Jag tillade dock, att jag ville hos konungen anhålla att ett undantag måtte medgifvas för detta säregna fall, samt emottog derföre tills vidare den för mig dyrbara gåfvan. Under återfärden ifrån Höör uppehöll sig tåget några timmar i Lund, hvarest en storartad middag var anordnad, med för tillfället afpassade skålar och tal, och hvarvid den ståtliga hedersgåfvan fick midt på bordet intaga sin plats för att riktigt kunna af alla beskådas.

Då jag kort efter denna vackra fest anlände till Stockholm och såväl skriftligen till civilministern som muntligen till kronprinsen-regenten anmälde förhållandet och utbad mig tillåtelse att emottaga den åt mig öfverlemnade minnesgåfvan, anade jag föga att ett sådant tillstånd skulle mig förvägras, helst såväl kronprinsen som statsrådets medlemmar enskildt på det hjertligaste dertill lyckönskat mig. Med sådan blef dock utgången. Man befarade följderna af ett prejudikat, och under den 29 oktober afläts till mig en skrivelse af innehåll, "att kunglig majestät, som icke kunnat annat än med synnerlig tillfredsställelse erfara att herr landshövdingen genom sin embetsverksamhet såsom landshövding i Malmöhus län förvärfvat sig länets innebyggares förtroende och erkänsla, likväl funnit den åt herr landshövdingen erbjudna gåfvans emottagande, såsom varande i strid mot hvad i allmän lag är stadgad, icke böra i nåder medgifvas."

Den 16 november uppkallades jag till kronprinsen-regenten, som med verklig ledsnad meddelade mig denna utgång af frågan, hvilken ännu icke hunnit blifva mig i officiel väg tillstäld. Kronprinsen behagade vid samma tillfälle tilldela mig storkorset af kunglig nordstjerneorden, hvilket jag sålunda erhöll framför många äldre kommandörer, under tillkännagifvande att detsamma borde anses såsom ett bevis på konungen stora tillfredsställelse såväl med mig personligen som äfven med det sätt, hvarpå Malmöhus läns invånare velat uttrycka sin belåtenhet med sin höfdings verksamhet.

Alltså: storkorset av Nordstjernen som plåster på såren! – Givarna sände emellertid vid nyåret 1859 en deputation, som beklagade ärendets utgång, "men tillika anhöll, att min hustru och efter henne vår dotter ville emottaga den mig tillämnade hågkomsten". Denna undångömdes dock "i ett aflägsset förvaringsrum, hvarifrån densamma blott vid ett enda tillfälle framtofs, nemligen vid min dotters bröllop sommaren 1871, då en stor del af gifvarne var tillstädes". Efter von Troils avsked kom den åter till heders "och utgör nu den kanske vackraste, och säkert för mitt hjerta dyrbaraste, prydnaden i mitt och min hustrus förmak".

Hur Moder Skåne åter kom att förpassas till "ett aflägsset förvaringsrum" i Malmöresidenset, därom är intet att förmäla.

NILS-ARVID BRINGÉUS

Skräddaren på bocken

I våra dagar är väl polisen den yrkeskår som främst är föremål för allmänhetens spott och spe. Det är inte att undra över eftersom polisen kan lägga sig i våra göranden och låtanden på gator och torg, liksom tullarna då vi far från ett land till ett annat. I gången tid haglade emellertid vedermälena om de flesta yrkesmän. Öknamnen var många och målande, men de har likväl haft en benägenhet att stelna i stereotypa former.¹ Det samma gäller om nidbilderna vilket jag här skall ge ett exempel på.

På en papperslapp har dalmålaren Mats Persson Stadig från Bjursås (1786–1862) antecknat om ett motiv på en hos honom beställd målning: "Beställes en tafla af Bokbindaren i Leksand med följande innehåll. En Bäck och en skräddare sitter på honom och syr på ett klädesstycke på det ena hornet skall skräddar saksen sitta och på det andra präss gärnet och några påjkar kommer efter och föser på med käppar och öfver påjkarne skall det stå rid på fuskare. Öfver själfva Taflan skall det stå. Sedan du skämt bort både väst och råck så rid nu bort på denna bock och kom sen aldrig mer till by för än du lärt dig bättre sy". Svante Svärdström, som funnit notisen² har inte påträffat någon dalmålning med motivet men anser det närbesläktat med kistebrevet, bild I, med texten:

Sen du skämt bort både väst och Räck,
Så rid till skogs på denna Bäck.
Glöm icke Präsjärn nål och sax
ej heler syring tråd och wax.

Nordiska museet har emellertid ett ensamt kistebrev med årtalet 1812, som har direkt samma text, som Mats Persson Stadig

1. Skräddaren på bocken. Kistebrev 19,5 × 31,5 cm. Nordiska museet. Utan tryckår och tryckort.

anför, bild 2. Pojkarna saknas däremot, varför det inte heller är exakt denna variant som åsyftas, såvida Stadigs beskrivning är korrekt.

Ytterligare en variant av motivet finns i Kungliga biblioteket, bild 3. Det är ett mycket enkelt träsnitt utan utsmyckningar men med god balans mellan text och bild. Det har bevarats tillsammans med två andra skämtbilder, vilka är framställda på snarlikt sätt med samma kolorering (blå rock och gula byxor) och textsnitt.³ Närmast med stöd av dräktskicket kan de dateras till 1770-talet, från vilken tid detta träsnitt med skräddaren på bocken bör vara. Det har följande text:

Farväl min kära Mästare,
Tack för at du varit här,
Res nu til dina fuskare,
och blif sen alltid där,
Sen du bortskämt så mången Räck,
Så rid nu fritt på denna Bäck.

2. Skräddaren på bocken, tryckt 1812. 14,5 × 18 cm. Nordiska museet.

Detta kistebrev har den längsta och sannolikt även den ursprungligaste texten. På de båda andra har de fyra första versraderna strukits, men orden under bocken, bild 2, "RID PÅ, DIN FUSKARE" har tydligt samband med den tredje versraden "Res nu til dina fuskare". Det har emellertid inte bara skett ett textbortfall på de båda kistebreven, bild 1 och 2, utan den ursprungliga versen har också tilldiktats med två rader.

Att de tre kistebreven har ett inbördes samband är uppenbart. Äldst är bladet i Kungliga biblioteket. Därnäst torde träsnittet från 1812 komma. Skräddaren bär här en modernare dräkt med hög hatt och spanskrör. Yngst är då kistebrevet, bild 1, vilket är sammantryckt med "Lasse och Brita". Det är möjligen ett Jönköpingstryck⁴.

Kanske tänker man sig att det är det enkla rimmet på "rock" – som finns på alla tre kistebreven – vilket givit upphov till den bock varpå skräddaren rider. I en nidvisa om olika hantverkare heter det om skräddaren:

3. Skräddaren på bocken. Kistebrev från 1770-talet. Kungliga biblioteket.

Skräddare! Varför gråter du,
gråter du, gråter du.
Tag din nål och tråd i hand
Sy dig byxor, frack och rock
Du min kära bock^o.

Likväl är skräddaren och bocken ingen tillfällig sammanställning. På tyskt område kan detta motiv följas tillbaka ända till omkring år 1400. Ursprungligen rör det sig om en sexuell och

4. Schneiderspottbild från omkring 1620. Trärelief 16 × 47 cm, i S:t Annemuseum, Lübeck.

obsцен anspelning på skraddaren som "Geissbuhler". På 1500-talet blev "Schneiderbock" ett allmänt öknamn på skraddaren. Dennes bockritt och kampen mellan skraddare och bock blev nu allmänna motiv i text- och bildframställningar. Hans Sachs förlöjligade t.ex. skraddaren med en bock 1568 i "Eygentliche Beschreibung aller Stände" och i S:t Annemuseum i Lübeck finns en trärelief från omkring 1620, vilken visar en skraddare som rider på en getabock, bild 4. Än märkligare kan det synas att skraddarskråets symbol saxen, på Stockholmsämbetets välkomma från 1614 hålles av två bockar, bild 5^b. Detta tecken på att skraddarna besuttit en smula självironi är dock inte ensamstående. På ett krus från 1812, som varit i bruk i Niederösterreich finner man rentav skraddaren själv avbildad på bocken. Kruset brukades då gesällerna skulle upptagas i ämbetet och Leopold Schmidt menar att skämtet om skraddaren och bocken efter hand blivit så vanligt att det förlorat sin udd. Att detta exempel på vad han kallar "volksbarockes Gedankengut" ännu var levande under 1800-talet visar hantverkarnas upptåg i tredje akten av Richard Wagners Mästersångarna i Nürnberg⁷. Framför allt i nidverser och nidvisor spelade motivet en stor roll och det har hållit sig i det allmänna medvetandet in i våra dagar⁸.

Också till vårt land har folkdiktningen om de ynkliga skraddarna nått. I en gotländsk visuppteckning heter det:

6. Skräddaren på bocken. Flygblad från omkring 1700. Efter M. Hasse, Das Schneiderlied. Handbuch des Volksliedes I. München 1973.

En annan visa berättar om skräddarna som ville resa till Holland för att få bättre lön. På vägen möter de en getabock, och så bär det av i flygande fläng:

Der Geisbock schüttelt mit seinen Hörnern,
Die Schneider die laufen durch Diesel und Dörner

Der Geisbock schüttelt mit seinem Schwanz,
Die Schneider beten den Rosenkranz

Der Geisbock fängt zu scheissen an,
Die Schneider die glauben, der Krieg ging an.

Skräddaren och den skitande getabocken möter oss i bild på ett tyskt flygblad från sekelskiftet 1700. Skräddaren sitter och syr ovanpå en korg på bockens rygg, bild 6. Ännu så sent som omkring 1890 fanns det marknad för en "Schneiderspottbild" i kolorerad litografi, utgiven i Weissenburg. Det är en grovt satirisk bild, där bocken inte bara bär en skräddare på ryggen utan

7. Nidbild med bock och skräddare. Sammlng Lankheit, Institut für Kunstgeschichte, Karlsruhe.

också skiter en skräddare¹¹. Besläktad härmed är bild 7 med text både på tyska och franska.

Även om jag inte funnit omedelbara förlagor till de svenska kistebreven med skräddaren på bocken så är det tydligt, att dessa har sin bakgrund i tysk folklore, som också svenska gesäller måste ha kommit i kontakt med under sina vandringsår. Nidvisorerna var vapen i umgänget också emellan de olika skråmedlemmarna. Att skräddaren ofta råkade särskilt illa ut har en tysk forskare nyligen visat¹².

Med skråväsendets och gesällvandringarnas upphörande fick nidvisor av denna art inte samma betydelse som tidigare. En skräddarvisa har dock i dialektal omklädnad lyckats överleva, fast dess ursprung torde vara okänt för de flesta. Det är Göingavisan "Naur ölla göingarna saunkade va". Den går tillbaka på en gillesvisa som de tyska skräddarna brukade sjunga vid sitt Bartelsmässogille den 24 augusti. Spevisan om de obetydliga göingarna som bara hade en lus att äta och en fingerborg att dricka ur sjöngs alltså ursprungligen om skräddarna¹³. I den tyska versionen skymtar också allusionerna på bocken fram, när

det heter, att skraddarna dansade på en bocksvans och åkte kälke på ett bockskägg. Liksom skraddarevisan visar de svenska kistebreven med skraddaren på bocken det nära sambandet mellan svensk och tysk hantverks- och folktradition.

Noter

¹ Se t.ex. G. Grober-Glück, *Motive und Motivationen in Redensarten und Meinungen* (Atlas der deutschen Volkskunde NF, Beiheft 3), Marburg 1974; M. Zender, *Besonderheiten des Berufsspottes im Umkreis von Köln*. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 1978.

² S. Svärdström, *Dalmålningarna och deras förlagor* (Sthlm 1949) s. 81.

³ N.-A. Bringéus, *Kistebrev som förlagor till sydsvenska bonadsmålningar* (Varbergs museum årsbok 1977) s. 38 f.

⁴ Jfr V. E. Clausen, *Folkelig grafik i Skandinavien* (Khvn 1973) bild 109. En mycket grovt skuren stock med motivet Lasse och Maja, vilken tillhör boktryckarfamiljen Rask i Växjö, finns på Smålands museum.

⁵ Visan, som börjar "En visa jag nu sjunga vill" är upptecknad i *Svenskt visarkiv*.

⁶ För hänvisningen till skraddareämbetets välkomma tackar jag fil. dr Bengt Bengtsson, Lund.

⁷ L. Schmidt, *Zunftzeichen. Zeugnisse alter Handwerkskunst* (Wien 1973) bild 35.

⁸ L. Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 2* (Freiburg, Basel, Wien 1973) s. 876. Bland den här anförda litteraturen se framför allt B. Salditt, *Der Schneider und die Geiss im Volksmunde bis zum 17. Jh.* (Hessische Blätter für Volkskunde 30, 1932) s. 88–105. Jfr P. Johnsson, *Skraddaren. I kulturhistorien, sägnen och traditionen*. Skansens nyheter. Julnummer 1938 s. 18–21.

⁹ P. A. Säve, *Gotländska visor 2* (1951) s. 326 nr 301.

¹⁰ B. af Klintberg och Chr. Mattsson, *Fula visboken* (1977) s. 34 f., 47.

¹¹ Avbildad i W. Brückner, *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland*, bild 183. Ett exempel från 1800-talets mitt avbildas i *Bilderbogen* des 18. und 19. Jahrhunderts. Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Münster 1976, bild 16. Enligt vänligt meddelande av dr Hermann Dettmer finns ytterligare tre "Schneiderspott-Motiven" i Westfälisches Landesmuseum (nr SK 635, 636, 654).

¹² M. Hasse, a.a. *De tyska visorna är anförda efter Hasse*.

¹³ H. Wieslander i *Lundagård* årg. 6 (1925) nr 10. Jfr även en variant i *Lundagård* 6 (1925) nr 11. Om visans anpassning till Göinge se A. Nilsson (Eskeröd) i *Acta Christianstadensia* 1 (1936) tillägnad Kjell-Otto af Klercker. Den tyska texten finns i L. Erk – F. A. Böhme, *Deutscher Liederhort* 3 (Leipzig 1894) nr 1634–1635. Jfr även A. Keller, *Die Handwerker im Volkshumor* (Leipzig 1912) s. 134 f. Göingavisan ingår bl.a. i L. Kjellgren, *Gläd dig nu skåning. Skånsk visrapodi* (2. uppl. 1975) s. 78 f.

MÄRTA LINDSTRÖM

Bomullsvävning i västsverige

Från hemslöjd till industri

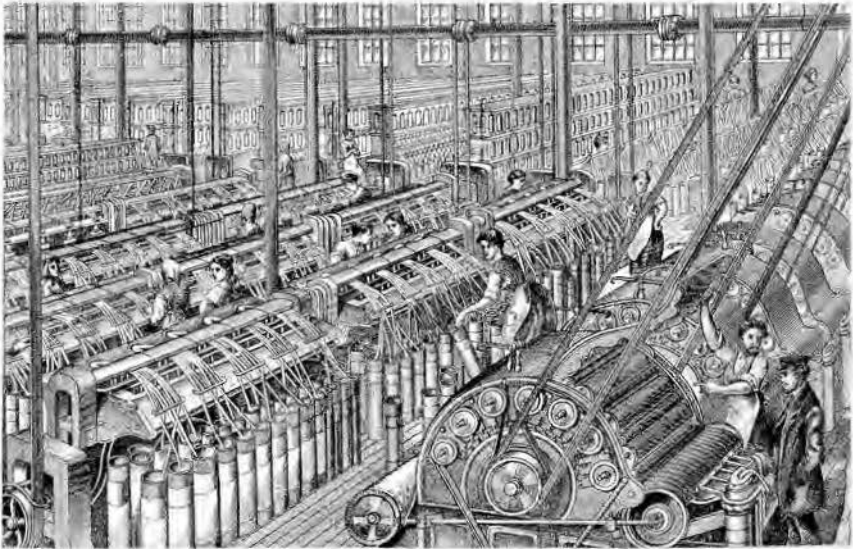
"Bland de textila råämnena intager bomullen den viktigaste platsen. Knappast någon av jordens handelsvaror har så mäktigt inverkat på den mänskliga kulturen som bomullen. Detta spånadsämne har genom den jätteindustri, vartill den givit upphov, åstadkommit omvälvningar, vilka i sin våldsamma kraft haft de mest vittgående följder och sträckt sina verkningar in på de mest skilda områden. Av bomullsproduktionen och den därpå grundade industrien hava hela länders sociala, politiska och ekonomiska förhållanden märkligt berörts, välmågan har höjts och de fattigas ställning förbättrats, vetenskap och teknik hava främjats och kommunikationsväsendet utvecklats. Men bomullsproduktionen har även haft sina mörka sidor, genom ett avskyvärt gynnande av slaveriet och genom framkallande av blodiga strider, bland vilka särskilt märks det krig, som utbröt år 1861 mellan de Nordamerikanska nord- och sydstaterna." (Nordisk familjebok).

Det var i det konservativa England mellan 1750–1830, som den tekniska revolution ägde rum, som skulle få så djupgående verkningar även för vårt land. Nya tekniska lösningar och nya uppfinningar som den mekaniska vävstolen, spinnmaskinen, ångmaskinen och masugnen var på ett märkligt sätt betingade av varandra. De tekniska uppfinningarna i den engelska textilindustrin slog igenom på allvar tack vare den nya kraftkällan, ångmaskinen. Kolet, järnet och ångkraften i förening med textilindustrins mekanik skapade ett kraftfält som fick produktionen att accelerera våldsamt. I Sverige började industrialiseringen av textiltillverkningen göra sig märkbar under 1800-talets förra del. Dess verkliga genombrott kom omkring 1870.

Bomull spansks och vävdes i Sverige redan under 1700-talet, men ännu i jämförelsevis liten skala. När importen av bomull ökade under 1800-talets början kom tillverkningen efter ett par årtionden att få sitt starkaste fäste i västsverige och särskilt i

1. Väverskan Anna Britta i Horreds socken i Marks härad lastad med sina färdiga tygräcker på väg till förläggaren. Där hämtade hon sin vävlön och fick nytt garn med sig hem. Foto: Sterner.

2. Interiör från Thorshags bomullsspinneri, början av 1870-talet. Efter D. Bagge, Anteckningar om Sveriges bomullsspinnerier 1805–1877.

Sjuhäradsbygden. Först genom hemslöjden och förlagssystemet och längre fram genom de många fabriker som grundades av förläggare och senare av kapitalstarka aktiebolag.

Hemvävnad som näringslöjd hade gammal tradition i dessa bygder, särskilt i Marks härad. Marbolärft och vadmal, ryor, bordtäcken och stickade mössor såldes av västgötarna på deras handelsresor. På många gårdar var döttrarna och särskilt anställda pigor ständigt sysselsatta med vävning till avsalu. I alla torp och backstugor – och de var många i Marks härad – hade man en eller flera vävstolar i gång. Den som inte själv hade garn fick det av förläggaren som sen betalade vävlön.

Hemvävningen fick sin största omfattning under 1800-talet. När bomullsgarn kunde importeras utan höga tullar fick man riklig tillgång på billig råvara och behövde inte längre öda så mycket tid på ull- och linheredningens många procedurer. I början av 1800-talet tog bomullsvävningen fart för att öka oerhört fram emot 1870. År 1841 kom 78% av alla i Sverige

3. Parti av Mönlycke Väfveriaktiebolag, ett av de stora bomullsväverierna i västsverige. Efter färglitografi från 1879.

tillverkade och saluförda bomullsvaror från hemindustrin i Älvsborgs län. Resten kom från nyanlagda bomullsfabriker varav en – Rydboholm – låg i Sjuhäradsbygden. När fabrikstillverkningen ökade minskade hemslöjdens andel procentuellt, från att 1850 vara 50 % till att 1877 vara endast 19 %. För att ge ett exempel på hur mycket som ännu vävdes på handvävstol år 1870 – bara i Marks härad – har Ingegerd Vallin visat att enbart till förläggaren Sven Andersson på Kinna Sanden vävdes 48.000 tjugufem-metersstycken av omkring 1.500 väverskor. Men därefter minskade handvävningen avsevärt. År 1870 sålde förläggarna det mesta direkt till grossister runt om i landet. Gårdfarihandeln hade inte längre samma betydelse för distributionen sen handelsbodar vuxit upp överallt på landsbygden. Förlagssystemet levde kvar men ändrade karaktär och i st.f. vävstolen blev det stickmaskinen och hemsömnad för konfektionsindustrin som gav extra inkomst och levebröd.

Spånaden var en tidsödande del av framställningen. Vid

tillverkning i mer organiserad form, i verkstäder och manufakturer under 16- och 1700-talen, var det alltid fråga om att till detta få så billig arbetskraft som möjligt – barn och kvinnor, "skalkar" och löst folk. I samband med den första yllemanufakturen i Jönköping 1620 byggdes ett barnhus för föräldralösa för att säkra arbetskraften. Spinnhusen för straffade säger också något om sysselsättningen. Mycket ofta lades spånaden ut som hemarbete på landsbygden. När man så i England under 1700-talets senare del hade löst problemet med den mekaniska spinnmaskinen kunde produktionen öka mångdubbelt. James Hargraves', men framför allt Richard Arkwrights och Samuel Cromptons uppfinningar blev här av omvälvande betydelse.

Det första mekaniska, vattendrivna spinneriet var Kullen i Lerums socken 1805–1846. År 1814 anlades Sjuntorps spinneri och därefter tillkom flera anläggningar i Göteborgstrakten. Det första bomullsspinneri som drevs med ångmaskin anlades i Stockholm 1834 av Bergman och Bohnstedt. Spinnmaskinerna kom från Cockerill i Liege och ångmaskinen hade tillverkats hos Samuel Owen på Kungsholmen. Bägge leverantörerna var engelsmän. För att skydda sin dominerande ställning på textilmarknaden hade England intill 1842 exportförbud på textilmaskiner, men ingen kunde hindra engelska tekniker och verkmästare att flytta utomlands. Cockerill hade svenska förbindelser och nämns ofta som leverantör. En annan engelsman var Charles Hill, som ända från början varit med på Rydboholm tillsammans med flera engelska förmän. Hill grundade 1862 Alingsås Bomullsväveri. Under tiden hade en svensk maskinindustri börjat växa fram. Men framförallt den tyska kom att bli en allvarlig konkurrent.

År 1860 fanns tjugo större och mindre spinnerier i landet, varav flera i västsverige, andra i Stockholm, Norrköping, Malmö m.fl. orter. Efter de katastrofalt minskade bomullsleveranserna under nordamerikanska inbördeskriget hade endast hälften av spinnerierna kunnat klara krisen, men antalet ökade åter under högkonjunkturen vid 1870-talets början. Endast mindre spinnerier drevs fortfarande med vattenkraft.

Sven Eriksson i Marks härad får stå som en utmärkt representant för den brytningstid mellan gammalt och nytt som karakte-

riserar 1800-talets textilframställning. Som storförläggare förde han vidare en lång tradition och som grundare av Rydboholms bomullsfabrik 1834, den första i Sverige, såg han maskinernas oerhörda möjligheter." . . . allt här är beräknat på skyndsamhet, för att därigenom åstadkomma en stor Massa af produkt", står det i en beskrivning av fabriken. Här vävdes endast släta, vita tyger som ej konkurrerade med hemslöjdens rutningar och randningar. Sven Eriksson drev förlagsrörelsen jämsides med fabriken fram till 1852, då han övergick till att enbart ägna sig åt den senare och åt anläggandet av Rydahls spinneri och Viskafors och Svaneholms väverier. Det var inte endast den ökade efterfrågan på bomullsvaror under 1800-talet som gav framgången. Genom tulltaxan 1816–1856 skapades ett skydd mot import av vävda bomullsvaror, vilket gynnade den svenska tillverknigen. En omfattande smuggling förekom dock. I grosshandlare Francques ingående rapport över Rydboholms fabrik 1834 står bl.a. "Anläggningens syftemål är, att, på sätt nu företes tillverka Cambrick och Schirtings i allo och hvarje hänseende *fullkomligt lika* med dem som göras i Manchester, till ett så lämpligt pris, att det icke skall vara räkning för någon, att äfven genom smuggling kunna täfla med Bolagets Wahra." Fram till 1800-talets mitt är bomullsfabrikerna få. Kurvan går långsamt uppåt, för att snabbt stiga under 1850-talets goda år. Bland de trettio bomullsfabriker som kan räknas in 1860 ligger de flesta i västsverige och är för övrigt spridda i syd- och mellansverige, i Malmö, Norrköping m.fl. städer. Så kommer bomullskrisen och 1865 är antalet reducerat till hälften. Men goda år återkommer med nya utvecklingsmöjligheter. Allt större aktiebolag bildas inom textilindustrin. Allt större ångkraftverk tillåter allt större fabriker med allt flera rader av maskiner. Frakterna inom landet kan snabbt ske på de nya järnvägarna i st.f. med långsamma hästtransporter på usla grindförsedda landsvägar. På 1870-talet leder Norrköping med 2/3 av landets bomullstillverkning. Under tiden har flera fabriker vuxit upp i Borås, bl.a. Borås Bomullsväveriaktiebolag och på 1880-talet går Boråsindustrin upp på första plats.

Under detta årtionde besväras industrin av en djupgående internationell depression som mildras i början av 1890-talet. Och

nu anläggs flera nya textilfabriker. Krav på skyddstullar går igenom 1895. Övergång till elektrisk drift och intensifierad automatik avslutar 1800-talet. Ett nytt textilmaterial, konstsilket, har redan börjat framställas och användas men det hör till beskrivningen av 1900-talets textilrevolution.

BARBRO ÅSTRAND

Amerika, Amerika . . .

Till färgbild IX

”Emigrant-Kompaniet Fortuna befordrar Utvandrare billigt och säkert till Amerika såväl på Ångfartyg som Segelfartyg af 1:a klassen, och har kompaniet fogat anstalt om att utvandrare blifva under resan väl bemötta och erhålla all möjlig bekvämlighet samt vid framkomsten äro fredade från allt prejeri. Det skandinaviska kontoret i New York lemnar kostnadsfritt upplysningar, råd och rekommendationer. Vidare besked erhålles hos undertecknad, auktoriserad Agent, som även kontrakterar. Ingå skriftliga förfrågningar, böra de åtföljas av 2:ne 12 öres frimärken. Växjö i Januari 1867 Carl G. Feuk.”

Det här meddelandet stod att läsa i Smålandsposten den 23 februari 1867. Det var ingen engångsföreteelse. Under senare delen av 1800-talet kunde man på många håll i landet finna tidningsannonser flera gånger i veckan om Amerika-resor, resor med Inman-Linien, Dominion-Linien, Guion-Linien och många andra, bild 1. De var resultatet av en omfattande emigrantagentverksamhet. Agenterna företrädde ett rederi, ibland flera, och hade ett otal ombud runt om i landet. Direkt eller via ombud gav de i småtryck och broschyrer ytterligare information om båtresan, om biljettpriiser för tågresan i England från Hull till Liverpool och om den fortsatta resan från New York in i landet, liksom om förhållandena i Amerika överhuvud taget. Ofta tillhandahöll agenterna också propagandabroschyrer, där järnvägsbolag och andra företag med jordområden till salu tävlade om att utmåla sin del av landet som det mest åtråvärda för en svensk invandrare. Emigrantagenturerna fungerade som en slags resebyråer. När man beslutat sig för att ge sig iväg, garanterade

agenturerna genom dubbelkontrakt de resor och förmåner man betalade för.

Men även om agentverksamheten i ett längre tidsperspektiv haft en viss stimulerande verkan genom att göra Amerika till något välbekant, tycks den inte direkt ha gett upphov till ökad utvandring. Det var en växande emigration, som åstadkom en livligare agentverksamhet med allt flera ombud, inte tvärt om. Vad var det då som fick så många människor att lämna hembygden för det stora landet i väster?

På många sätt var 1800-talet ett förändringarnas tidevarv. Mellan år 1800 och 1910 ökade Sveriges befolkning trots emigrationen från 2,3 till 5,5 miljoner invånare. Byarna och bygemenskapen splittrades genom skiftesreformerna. Dessa medförde dessutom försämrade försörjningsvillkor för torpare och backstugusittare, som tidigare haft tillgång till byarnas gemensamma ängsmark. Självägande bönder försökte att till förmån för den äldste sonen mer och mer undvika den sedvanliga uppdelningen av jorden mellan samtliga arvingar. Detta ökade de egendomslösas skara, som genom den enorma befolkningstillväxten kom att bilda ett landsbygdsproletariat. Vid mitten av 1800-talet utgjorde det omkring 40% av Sveriges befolkning. Många försökte finna en ny och bättre tillvaro i städerna med dess framväxande industrier. Men åtskilliga kom likväl att leva under ett ständigt hot av arbetslöshet, medan andra blev helt utan fast arbete.

I denna sociala och ekonomiska nöd blev missväxten vid slutet på 1860-talet en fullkomlig katastrof och en viktig drivkraft för den första stora massemigrationen 1867-73. Enbart under åren 1867-69 utvandrade inte mindre än 60.000 svenskar till Amerika. Efter en period av "goda tider" drabbades Sverige under 1880-talet av ekonomiska kriser, som åstadkom en ny våg av massemigration. Mellan 1879 och 1893 utvandrade närmare en halv million människor.

Det var likväl inte bara nöden som fick folk att emigrera. Missväxt hade förekommit också på 1840-talet. Men i 40- och 50-talens utvandrarskaror, som till omfång inte kan jämföras med senare massemigration, fanns många relativt välbärgade människor. De ville byta ut sin politiska och religiösa ofrihet i Sverige mot okända möjligheter i ett land, där medborgarna

(Bohusläns Tidn., Dag. Nyh., Jönk-Bladet, Ner. Alleh., Norra Hall. Tidn., Nya Verm.-Posten och Östg. Corr. 3 Lörågar.) 14 dubbelr.

Amerikanska mynt
in- och utväxlas.

AMERIKA! AMERIKA!

Undertecknade, som af Kongl. Kommerskollegium erhållit tillståndsbrev såsom utvandrare-agenter och ställt den fördrade säkerheten, försörda emigranter till Newyork via London, Hull och Liverpool, i förening med London & Newyork Steam Ship Line, på de mest fördelaktiga och billiga vilkor.

OBS! Som vi icke hafva ombud i landsorten. Iemna vi en rabatt af 10 rdr till hvarje person, som insänder handpenningar minst 14 dagar före afresan. Alla nödiga upplysningar erhållas å vårt kontor.

Göteborg, Köpmansstan 36 15.

[7644.]

S. J. PALMQVIST & Co.

Northamerican—Lloyd.

Direkte.

Passagerare-ångbåtturer mellan Köpenhamn och Newyork med följande stora, praktfullt inrättade amerikanska ångskepp:

OCEAN QUEEN, 16 Maj.
GUIDING STAR, 9 Junn.

ARAGO, 25 Junn.

Passagepris:

1sta kajutan	260 rdr sv. rmt.	
Däckskajutan	170 " " "	(med mellandäckskost).
Mellandäck	140 " " "	

För barn intill 12 år erlägges halftva passagerareafgiften. Djärbarn 8 rdr.

Med hvarje skepp följer en dansk läkare, likasom ock en tolk och en konduktör, hvilka ledsaga passagerarne till Chicago.

Passagerarne måste infinna sig i Köpenhamn minst 3 dagar före skeppens afgång.

Man hänvände sig angående passagerare till

N. P. FREDERIKSEN,

Passagerareexpedient.

St. Annaplads 24, Köpenhamn.

På Direktionens vägnar:

Dührssen & Lübbers.

(6702)

För Emigranter till Amerika.

Män och kvinnor, som ämnat utvandra till Amerika, göras uppmärksamma på, att undertecknads agentur är den enda i Norden, som genom danska konsulatet har erhållit solid förbindelse i Amerika, hvarifrån anvisas **fasta platser och arbete** strax efter ankomsten. **Arbetskarlar** erhålla från 5—9½ kr. pr dag, **tjenstedrängar** 45—74 kr. i månaden, förutom fri kost och logis, **handverkare** lå från 11—18 kr. dagligen o. s. v.

Det öfverlemnas åt emigranten att sjelf bestämna med hvilken utvandringslinie han vill afresa. Priserna äro beräknade för personer, som ej förstå engelska språket.

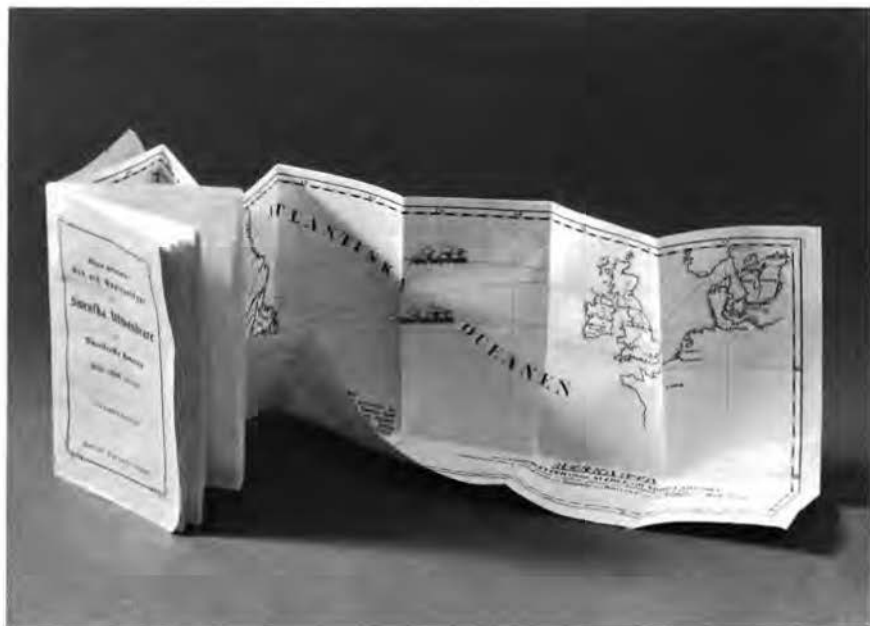
Närmare underrättelser erhållas, då man hänvänder sig till

Emanuel Jensens Byrå,

Stuustræde 1, Köpenhamn K.

OBS! En agent för Kronobergs län med omnejd sökes.

1. Tidningsannonser, ur Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1869, nederst ur Smålandsposten 1882.

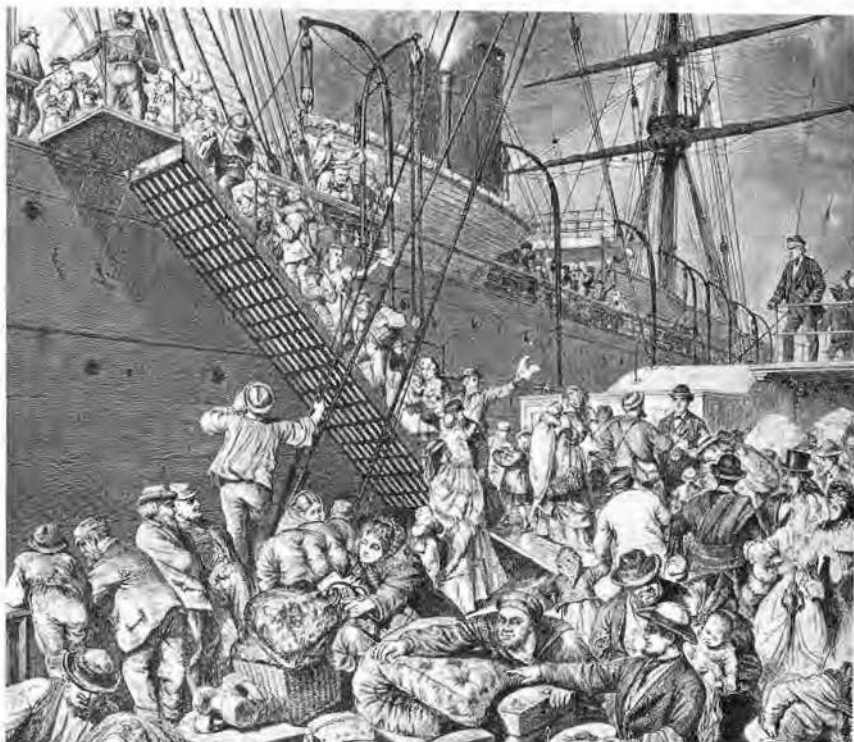
2. "Några Wälmenta Råd och Uppllysningar för Svenska Utvandrare ..."
Falun 1869. H. 16 cm. Kulturens Bibl. Nr 19.424.

hade lika rättigheter oavsett trosbekännelse och politisk uppfattning. Särskilt påtagligt vid den här tiden var förföljelse och övergrepp mot frireligiösa. Enligt 1726 års konventikelplakat, som inte upphävdes förrän 1858, var människor förbjudna att samlas i andaktsövningar och predikostunder utan någon präst från statskyrkan närvarande. En av de mera kända grupperna, som utvandrade av religiösa och ideologiska skäl var Erik-Janssarna från Hälsingland. Hundratals, kanske mer än tusen Erik-Janssare, sålde sin egendom och lämnade 1846 Sverige tillsammans med sin ledare, som t.o.m. måste fly från transporten till fängelset i Gävle, där han skulle placeras för sin religiösa verksamhets skull. I Illinois byggde man upp sin koloni Bishop Hill, efter namnet Biskopskulla i Hälsingland grundad på Erik Janssons religiösa föreställningar, ett samhälle som ömsom svartmålets ömsom prisats av samtidens iakttagare.

Dessa 40- och 50-talets utvandrare skrev brev hem till anhöriga och kära och gjorde på så sätt Amerika till något välbekant. Andra skrev brev, som publicerades i pressen, ofta skönmålningar, som stod i bjärt kontrast till de vedermödor de hade att utstå. Det gavs också ut böcker om Amerika, inte minst skrifter med råd och upplysningar för utvandrare, bild 2, ofta med språklära och talövningar i engelska språket. Amerika måste därför också ha utgjort en lockelse, ett land med mera frihet, större möjligheter för alla utan avseende på social tillhörighet, ett land där det var lättare att finna ett arbete, bild 1. Men det var också det land där varje invandrare, som ville bli amerikansk medborgare i.o.m. lagen om "Homestead" 1862 mot en obetydlig lagfarts- och registreringskostnad erhöll 65 hektar mark. Upplysningar om homestead-land kunde man t.o.m. få i svenska tidningar. Lördagen den 31 augusti 1867 kunde man i Smålands-posten läsa i "Brev från Amerika" att man mot 15 dollar för kontraktet fick ouppodlad mark och dessutom att många skandinaver köpt odlad mark i Minnesota för 5 à 6 dollar per acre (ca 0,4 har).

En förutsättning för denna enorma utvandring var, förutom 1840-års upphävande av förbudet mot emigration, givetvis de förbättrade kommunikationerna. Tillkomsten av de svenska järnvägarna, som byggdes ut under 1860-talet med västra och södra stambanorna som stomme, fick också stor betydelse för resans första etapp, färgbild IX. Den som ville bege sig till Amerika 1845 fick i Aftonbladet den 19 maj följande upplysning: "Till New York blifver i slutet af denna månad sjölägenhet för passagerare med Kapiten H. R. Smith, förande snabbseglande, kopprade Norska Briggen George Washington. Närmare under rättelse meddelas af G. E. Flygarson et Son. Stockholm den 13 Maj 1845." För 40-talets resenärer kunde resan ta sjuttio till hundra dygn. De reste ofta "ovanpå lasten" och fick själva hålla sig med mat. Sanitära olägenheter, sjösjuka, skörbjugg och andra sjukdomar gjorde ofta resan till ett inferno, som de svaga, småbarn och gamla, inte överlevde.

På 1850-talet organiserades Atlantrafiken med passagerarlinjer med riktiga sovplatser, ordnad matservice och rymliga däck, där man kunde vistas vid vackert väder. Ångfartyg hade

3. Hamnsцен från Göteborg strax före amerikabåtens avfärd, tecknad av K. A. Ekvall, här återgiven efter träsnitt i "Svenska familje-journalen Svea" 1887.

avlöst segelskutorna. År 1868 tog resan två-tre veckor. I den stora konkurrensen mellan rederierna sjönk också biljettpri-
 serna och underlättade ytterligare möjligheterna att ta sig över
 Atlanten, bild 3. Amerikaresor blev så vanliga att man i Små-
 landsposten 1882 kunde finna annonser om "Realisation ... För
 Amerika-Resande" med "Resfilar från 6 till 20 kronor, Natt-
 säckar från 2,50 till 12 kronor, Reskoffertar från 5 till 14 kronor
 och resfiltremmar från 0,75 till 2 kronor" hos A. Strömberg
 Wexiö.

Bild 4. Från New York gick resan ofta vidare på hjulångare,
 prämar eller med järnväg. Somliga stannade i Chicago, andra
 blev rallare, andra åter fortsatte åt väster över prärien mot

4. Framkomsten till New York tycks ha varit nog så påfrestande. Åtskilliga var i ett bedrövligt tillstånd efter resans strapatser och pass- tull- och hälsokontroll var inte det minst besvärliga.

Många emigranter fick hjälp av den svenske metodistpastorn Olof Hedström, som från det s.k. Bethel-skeppet bedrev religiös verksamhet i New Yorks hamn 1845–1876.

Certifikat att Miss Henrietta Svensson har bidragit med \$ 1 till Bethel Skeppet. Xylografi. New York 1857. H. 16 cm KM 47.721.

Kansas, Dakotas eller Iowas homesteadområden eller till Minnesotas magra marker, där barrskog och sjöar kom ny-anlända smålänningar att känna sig som hemma.

Ett hade alla gemensamt – den första tidens svårigheter – i stadens slum eller i ett skjul i Minnesota. Hur det kunde te sig för en ganska välbärgad familj, ger Ida Lindgrens "Brev från Nybyggarhemmet i Kansas" besked om. Gustaf och Ida Lindgren kom med sina fem barn till Manhattan i Kansas i slutet av maj 1870 för att slå sig ner på homesteadmark någon halvmil utanför staden. I brev hem till modern den 1 juni 1870 skriver Ida bl.a. "Vi kommo hit i förgår. Gustaf hade hyrt ett par rum på en månad som kosta 10 dollar. Sjelf reste han i går morse ut till sitt land och hade Wilhelm Hedenskög, Carlson, Hugo och Helge samt Clauses familj (invandrare med homesteadland ett

10-tal mil bort) med sig ... De satte genast igår upp ett slags tält av lakan och bräder åt sig som de ligga uti ... Mamsell Littorin har fått plats som piga i ett präktigt Amerikanskt hus här i staden ... och nu skola vi bo här ... tills de kunna ta emot oss derute, eller om vi kunna få något arbete så att vi kunna försörja oss här". Litet senare skriver hon: "Clauses miste sitt minsta barn i Lake Silby och det var sorgligt på många vis. Det fanns ej heller någon riktig kyrkogård, utan ute på prärien stod ett träd och der omkring stoppade de ner sina döda, utan ringning, utan prest och ibland utan kista. Här gjordes kista till deras barn, svartad var den ej ,men vi klädde den med blommor ...". Den 1 augusti har de börjat bygga ett litet hus åt sig. "Det blir 15 alnar långt och 11 alnar brett med 3 rum, det ena till kök. Väggarna skola vara av timmerstockar, huggna dels i vår egen skog och dels på allmänna skogar, samt råsten, vi ha sjelf bra sådan på vår jord, men golf, loft och taktimmar få köpas ...". Den 13 november berättar Ida: "Nu sitter jag i vårt nya hus och skrifver. Inte är det mycket vackert ännu, men det är ljust och godt ändå mot hvad det var i skjulet. Vi hafva huset beboeligt. Här skall bli två små rum af detta, men någon mellanvägg ha vi ej ännu fått upp, utan det är ett, och då står spisen midt i rummet och värmer rätt bra. Förövrigt ha vi stolarne och bordet samt en säng för Lindgren, hopslagen av tjocka grenar. Barnen och jag ligger på golfvet, samt Hedenskog och Carlson på loftet. Rummet är prydt på väggarna af kläder, som hänga der, och kökskärl och spannar som stå i en afdelning ...". Strax före jul blev det kallt. Ida skriver: "Vi eldade dagen igenom och sutto omkring spisen, och likväl sågo vi andedräkten då vi talade. Allt hvad vi kunde upptänka höljde vi på oss om nätterna, och jag satt uppe till kl. 12 om nätterna och eldade och så steg Gustaf upp kl. 3 och eldade igen, och likväl fröso vi så vi trodde vi skulle få frossa, och Ida och Anna fingo frost i både ansikte och händer, de små stackarna ... jag trodde vi skulle bli sjuka ... nu ha vi ej så kallt utan tvärt om vackert väder ...". De hade likväl julklappar, "den dyrbaraste var en gungstol." År 1875 skaffade Ida en symaskin. Den kostade 70 dollar, men hon betalade den med 25 dollar och sin vita silkeschal, som hon inte ansåg sig ha någon användning för i Amerika.

5. "Amerikakoffert", trä, klädd med svart läder, förstärkt med plåtskoningar och trälister med dekorativa metallbeslag. KM 53.666.

Familjen Lindgren tycks efter hand ha klarat sig ganska bra i Amerika, men då möjlighet gavs, återvände de till Sverige 1881. Många återvände hem, men ännu fler stannade kvar. År 1910 fanns det omkring 800.000 svenskamerikaner bosatta enbart i Amerikas städer. De som hade lyckats kom gärna till Sverige på besök. Ofta hade de bytt ut sina koffertar, korgar och "hemlängtor" mot tjockmagade amerikakoffertar, bild 5.

I Kulturens amerikakoffert med dess färggranna inre, kunde den hemvändande svenskamerikanen förvara sina mer ömtåliga

6. "Amerikaklocka" eller "skåp-ur" med loddrift och 30-timmars gång. Fodralet är valnötsfanerat och har dörrglaset dekorerat med ett koloretrat stålstick och målning i flera färger. Tillverkad av Jerome & Co, New Haven, Connecticut. 1840-talet. H. 65,5 cm. KM 69.917.

småsaker i lockförsedda fack eller fickor i en insats, placerad på lister ett tiotal centimeter från koffertens ovkant. Vi vet inte vem som en gång inhandlat kofferten eller var. Men den bör komma från den amerikanska Södern, åtminstone bilderna med en señorita och negrer som plockar bomull invid en hjulångare på Mississippi, bild 5. De utgör en dekorativ enhet med resten av pappersdekoren och kan inte ha blivit ditsatta i efterhand. Kanske hade bilderna i locket erinrat den svenskfödde köparen om de kistebrev, som ofta prydde insidan på hemlandets kistlock, då han köpte sin koffert i en trakt dit få svenskar hittade vägen.

Det vi sätter i första rummet i samband med hemvändande emigranter är emellertid "Amerikaklockor", bild 6. Många nu levande personer kan verkligen bekräfta detta. Kanske är det

7. "Drops-ur" resp. "Skåp-ur". Bilder ur "Katalog öfver Vägg & Fickur från H. Sackmann Sergelsg. 4 Stockholm. Telefon N:r 6366". Tryckt 1888.

därigenom de fått sitt namn. På den svenska marknaden såldes de som "skåp-ur" vid sidan av amerikanska "drops-ur", bild 7 a, och andra typer av klockor av amerikanskt fabrikat.

Redan under förra delen av 1800-talet hade amerikansk uttillverkning växt enormt, i synnerhet i norr. En engelsk resenär från början av 1840-talet berättar att "here in every dwell of Arkansas and in every cabin where there was not a chair to sit on there was sure to be a Connecticut clock."

En hel mängd "clock companies" och "clock manufacturing companies" växte upp. Vissa tillverkade urverk, andra foder, åter andra gjorde klockor av färdiga delar medan det också fanns företag med en fabrikation, som omfattade klockans alla delar. Till de mera betydelsefulla hörde Eli Terry's och hans söners olika företag, bl.a. Eli Terry & Sons (1923–33) men också fyra andra Terry-firmor, som kom till strax före 1830. Kring Terry-produktionen växte t.o.m. upp en hel by, Terryville där

Eli Terry dog 1852. Terry's urpatent fick stor betydelse och användes av många andra fabrikanter. En av deras populära fodraltyper med framsidan av träinfattat glas, avdelat på mitten av en vertikal träslå, kan ses som föregångare till de s.k. Amerikauren. Också den målade dekorationen på glasets insida finns där.

Men det var Chaunsey Jerome (1793–1868), ursprungligen snickare och en kortare tid under 1816 fodralmakare hos Eli Terry, som blev upphovsmannen till "Amerika-klockan". Under sitt kompanjonskap med brodern Noble, som var urmakare, lanserade han det första mässingsurverket, som prismässigt kunde konkurrera med träurverken.

Jeromes billiga urverk, som patenterades 1839, fick en stimulerande inverkan på amerikansk urproduktion, som åter fick ett uppsving. De såldes redan till en början av flera firmor, C. & N. Jerome, Jeromes & Co, Jerome, Grant, Gilbert & Co och andra, som regel i det för oss välkända "skåpfodralet" med en bred kraftigt profilerad ram av imiterad valnöt eller mahogny och med en glasförsedd, tvådelad dörr på nedre halvan prydd med en målning i flera färger. Klockorna blev omtyckta och efter hand var det allt flera stora företag som tillverkade ur av det här slaget, bl.a. Waterbury Clock Company. I Sverige bjöds de ut i 1880- och 90-talens priskuranter från bl.a. Stockholmsfirmorna Gyllenberg & Comp. och H. Sackmann, bild 7 b, tillsammans med amerikanska "drops-ur" och väckarklockor. I 1900-talets priskuranter finns de inte längre. Där representeras amerikansk urtillverkning av "drops-ur", väckarklockor, ått-kantiga väggur och klockor med fodral i nyrenässansstil. Men det förekommer också klockor med verk av amerikansk konstruktion. Amerika hade blivit ett föregångsland vad gällde storproduktion. Belysande för den nya andan är kanske Chaunsey Jeromes rader om Eli Terry Jr år 1841: "He was a good businessman and made money very fast. He was taken sick when about forty years old, leaving an estate of about 75.000 dollar."

Klockor var emellertid en ganska obetydlig produkt i den stora amerikanska industriutvecklingen. Mera betydelsefull blev symaskinen. En skraddare i Wien och en i Paris uppfann de första användbara konstruktionerna, 1814 respektive 1829. Men det

8. Symaskin från Wheeler & Wilson av svartmålat järn med dekor i guldfärg. Skiva och låda i mahognyfaner. Omkr. 1870. KM 32.975.

var i Amerika symaskinen utvecklades tekniskt och blev till en massprodukt. Efter hand växte det upp fabriker också i Europa, t.o.m. i Sverige. Men på 1860-talet var nästan alla symaskiner amerikanska, bild 8, och beteckningen amerikansk var som en trollformel. Ty medan symaskiner från de amerikanska firmorna, The Singer Manufacturing Company, från Wheeler & Wilson,

För blott 20 Thr. Pr. Crt

en garanteradt god Amerikansk
SY-MASKIN (La-Reine)

af nyaste uppfinning, hvilken eger alla de fördelar, som man annars finner endast hos de maskiner, hvilka kosta 3 gånger så mycket. De äro positiva och lätta att anbringa på hvarje vanligt bord, lemna en elastisk söm och sy fort och utan buller det ännu så moosala skval som den tjockaste doffel, äro enkelt och varaktigt konstruerade, elegant utstyrd och lätta att arbeta med.

Pris å Maskiner La Reine för händarbete, med alla tillbehör, 55 Rör Rikensyt; (hvarje sväng af hjulet lemmer 4 styggn). Trampa, litet, nyuppfunnen i denna Maskin, 11 Rör Rmt. Eleganta järnbeord dertill, enligt vidstående teckning, 24 Rör Rmt, inklusive påsning, pröfvepöskert och profum gratis.

Aterförsäljare och Agenter erhålla betydlig rabatt.

MORITZ WEILER i Frankfurt am Main.

GROVER & BAKERS Amerikanska Symaskiner.

GROVER & BAKERS
CELEBRATED, NOVELL & ELASTIC STITCH
SEWING MACHINES

Familje-Symaskiner med Cirkelnål.

Dessa bilda en starkare, veckrare och mera elastisk söm än någon annan Amerikansk Symaskin.

Skomakeri- & Skrädderi-Symaskiner,

af olika storlekar, hvaribland en sort större, än hittills här funnits.

Full garanti, — Undervisning gratis.

Lager af NÅLAR, SILKE m. m.

NACHMAN & Comp.,

General-Agenter.

21 Drottninggatan 21.

Äkta Wheeler & Wilsons Amerikanska Symaskiner, med alla nyuppfunna apparater.

Varning.

För förvillelse genom eftergjorda eller skakade förbättrade Maskiner, hänvisas på ofvanstående stämpel, som på hvarje Äkta Maskin finnes aftryckt på stålskivan, tillika med fabriksnummer, hvilket sednare utom dess finnes under skifvan å sjelfva Maskinen.

Nyaste uppfinning

Äro

Knapphålsapparat

samt

Kedjesöm-apparat.

Fabrikens Agente,

S. Berendt Jor & Comp.,

24 Drottninggatan 24.

från Grover & Baker etc. senare annonserades ut i pressen utan angiven tillkomstort, utbjöds de alla på 60-talet som äkta amerikanska, bild 9. Och de som händelsevis var tillverkade i Tyskland såldes om än inte som äkta så lika fullt som "amerikanska symaskiner". Under en kort period kunde man finna annonser om symaskiner från Amerika lika ofta, som man under årtionden fann annonser om Amerika-resor för emigranter.

Litteratur

- Bailey, C., Twohundred years of american clocks & watches. New York 1975.
 Beijbom, U., Johansson R., Drömmen om Amerika. Stockholm 1971.
 Brattne B., Bröderna Larsson, En studie i svensk emigrantagentverksamhet under 1880-talet. Uppsala 1973.
 Graninger G., Modie P., Moen J., Tägil S., Emigranter – en bok om den stora utvandringen till Amerika. Höganäs 1971.
 Isaksson O., Hallgren S., Bishop Hill svensk koloni på prärien. Stockholm 1969.
 Lindgren I., Brev från Nybyggarhemmet i Kansas 1870–1881. Göteborg 1959.
 Sjöqvist K., Symaskinen historiskt och socialt. Stockholm 1972.
 Aftonbladet 1845, 1867, 1882.
 Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1869.
 Smålandsposten 1867, 1868, 1882.

Som man bäddar får man ligga

Till färgbilder X-XI

Kulturens textilsamlingar domineras av bäddutstyrel, av lakan och örngott, bolstervar och sängtäcken från både stad och land, främst från välbärgade hem. I hus där man hade ont om brödfödan har återvinningsprincipen alltid varit en nödvändighet. Kasserade och utslitna textilier blev ofta omsydda eller nerklippta till trasor och barnblöjor och i senare tid blev de bitar i lapptäcken eller "raffelstopp" i täcken och kuddar. Det är orsaken till att knappast något textilt material är bevarat från fattiga hem. Denna artikel kommer främst att behandla bädd- och sovvanor i Skåne under 1800-talet och dessutom ge några glimtar från olika miljöer under 1500-, 1600- och 1700-talen.

Det är spännande att vika ut lakan och örngottsvar och undersöka olika typer av utsmyckningar, broderier och spetsar. Genom märkningar, monogram och årtal får man genast en mänsklig anknytning till föremålen. Man ställer sig då en mängd frågor: varifrån kommer föremålet, vem har vävt och sömmat, vem har bäddat med det och hur bäddade man? Med hjälp av detta bevarade material, genom arkivstudier och intervjuer vill jag göra ett försök att ge en bild av våra bäddvanor i gången tid. Bouppteckningar och räkenskapsböcker utgör en ovärderlig källa till kunskap. Där finns uppgifter om människors hela omgivning – allt från hus och gård till djur, möbler, köksutensilier, kläder och sängutrustning. Förteckningar över hemgiften, s.k. bosedlar visar den stora roll som hemgiften alltid har spelat. Bland annat genom sängklädernas antal och kvalitet visade man sin ekonomiska och sociala ställning. För hemmets textila utrustning stod bruden och hennes familj. Det mesta av ett hems

1. Detalj av vitbroderad bård med plattsöm och reticella på ett överlakan av linne från 1600-talets första del. Lakanet med den "superfina sömnen" kommer från Yabergs säteri. Broderiets bredd 29 cm. KM 62.096.

textilier torde ha ingått i hemgiften, så har det varit sedan århundraden och till långt in på 1900-talet.

Historisk och social bakgrund

En inblick i 1500-talets bädd- och sovvanor ges genom inventarieförteckningar från olika slott och gårdar. Genom dem får vi veta att 1500-talets herremän och deras hustrur sov på bekväma madrasser och dynor och att både rutiga och randiga bolsterver var under seklets förra hälft importerades från Schlesien, Holland, England och Lübeck.

Ett inventarium från Vallens gods i Halland, nära gränsen till Skåne, från 1541, berättar hur familjer i kretsen närmast kungen utrustade sina sängar och gemak. När Sophie Krummedig, som var född på godset, dotter till ett riksråd och gift med en riddare, dog, efterlämnade hon bl.a. trettiofyra par lakan i olika utföranden, en fin huvuddyna med blå broderier och sex silkesbroderade stolsöverdrag. Några kuddar var av guldbroderad sammet

2. Sängutstyrel från tidigt 1800-tal, arrangerad på högreståndsmåner i en imperialsäng. Underst ligger underdyna och långkuddar, därefter underlakan av mjukt linne och överlakan av högre kvalitet med vitbroderade kvistar och ljusblå korsstygnsmärkning. Som värmande täcke används ett bolster av ylle och som sängöverkast ett sticksömmat, vadde rat sidetäcke.

och andra av silkebrokad för att passa till sängtäcken. Vidare fanns nio läderlakan och några stoppade sängtäcken. Detta var alltså en rik familjs sängutrustning. Hur vanliga människor sov under detta och följande sekel är inte lika väldokumenterat. Troligen sov man i enkla avbalkningar på golvet eller i väggfasta bänkar fyllda med halm och ris med en djurfäll eller ett tjockt klädesplagg över sig, något som man på sina håll har gjort ända in på 1920–30-talen.

I herremansbostaden under 1600-talet hade sovgemaket och sängen ett stort representationsvärde. Till den stora stolpsängen, som var omgärdad med tunga, veckrika draperier, hörde givetvis en rik uppsättning sängkläder. Dit hörde förutom lakan, tagelmadrass, dunbolster, huvuddynor och örngottsvar. På dagen täcktes bädden av ett paradsängtäcke, som kunde vara av siden och försett med rika applikationsbroderier. Till det kungliga hushållet i Stockholm inköptes bland annat åren 1620–21

3. Rekonstruktion av bäddning för ett äkta par i ett välbärgat bondehem från 1800-talets mitt. Himlingasängen med omhängen, daterad 1796, är bäddad med yllebolster och sängtäckte, egentligen överkast, i blandteknik. Till prydnad ovanpå täcket ligger två långa kuddar i linneörngott med huvorna i trädåfilé.

lakan och örngottsvar av fint linne med breda spetsar. Kulturens äldsta och finaste lakan från högreståndsmiljö kan dateras till 1600-talets första hälft. I bouppteckningshandlingar från 1764 finns detta lakan omnämnt, men om dess tidigare öden vet vi ingenting. Lakanet kommer från Yabergs säteri i Jönköpings län, som ägdes av häradshövding Johan Lilliegranath. I bouppteckningen finner vi under rubriken "Linkläden: I par hollandslärtflakan av tvenne bredder med superfina utbruten söm wid öfra ändan." De är värderade till femtio kronor, vilket är mycket högt i jämförelse med övriga textila inventarier. I bouppteckningen finns även upptaget gröna papperstapeter, blårandiga bolster och citronmönstrat linne.

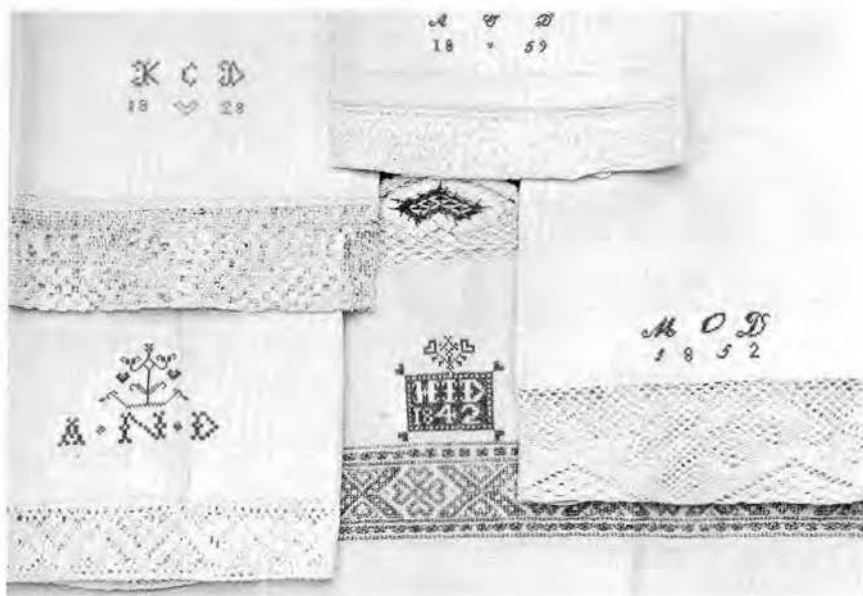
Borgerskapet och storgodsens tjänstefolk hade i regel bolster både under och över sig samt en huvuddyna utan örngott. Som värmande hölje kunde man även ha en fäll eller rya. "Folckz bolstrar" var i regel klädda med enkla var av grovt linne, blaggarn eller ylle. Medan 1600-talets herrskap sov på madrasser

och dynor fyllda med tagel, fjäder eller ull, så sov folket på enkla dynor, fyllda med halm, hö, humle, vass, löv eller ljung. Det nämndes tidigare att man hade dunbolster i sängen, men det förekom också sängryor. Enligt Anna-Maja Nylén förekom det dunfyllda dynor och bolster i Skåne redan på 1600-talet. Troligen har det att göra med närheten till Danmark och kontinenten. Örngottsvaren till kuddarna hade alltid sin utsmyckning placerad på ena kortsidan, huvan, eftersom sängarna vanligen placerades längs väggarna med långsidan utåt rummet.

Under 1700-talet är fortfarande sängen och sovgemaket föremål för stort intresse i den herrskapliga inredningen. Man såg ännu sovrummet som ett sällskapsrum och inredde det givetvis med det bästa som fanns att få för att göra rummet så representativt som möjligt.

Från hemgiftsförteckningar, dagböcker och hushållsjournaler vet vi att 1700-talsmänniskorna sov och bäddade ungefär som man gjort under föregående sekel. På slotten sov herrskapen på dunbolstrar eller tagelmadrasser i eleganta sparlakanssängar, sängar med tygomhängen som man kunde dra för och där man kunde stänga in värmen. Över sig hade man linnelakan, dynor och vadderade, sticksömmade täcken av siden. Deras kammarbetjäning fick ligga i utrymmen gränsande till sovrummet, som förstugor och garderober, för att lätt vara till hands när helst herrskapet kallade. Pigor och drängar sov ute i stallängor eller annexbyggnader i ouppvärmade rum, medan kökspigorerna i regel sov i bänkar och soffor i köket för att kunna hålla elden vid liv.

På större gårdar i Skåne hade pigor och drängar ofta sina speciella sovutrymmen skilda åt från husbonden. Av bouppteckningar från 1750-talets Skåne får vi veta att det kunde finnas sängar och sängställen i flera olika rum: i sommarstugan, dagligstugan, sängkammaren samt i pigkammaren, dräng- och huggehuset. Till en pigsäng på en stor gård i södra delen av landskapet fanns år 1709 "1 linnen grårandig öfwerdyna, 1 ullen svartrandig underdyna, 1 dito hufwuddyna, 1 linnen hwijtgrårandig dito, 1 gl. skin hufwuddyna, 2 blargarnslakan". Drängarna på stället hade ungefär samma mängd textilier i sina enkla sängar. Detta är vad som fanns av sängkläder, därmed inte sagt att de bäddade med lakanet!

4. Detaljer av linneörngott från 1800-talets mitt, med eleganta huvor utförda i trädfile, av stickad och virkad spets. Märkningarna är sydda med röda korsstyggn. Samtliga örngott har troligen tillhört brudsängar och har kvinno-monogram: första bokstaven för bruden själv, andra är hennes fars namn och D står för -dotter. Örngotten placerades ovanpå sängtäckena vid högtider och var enbart skådebröd.

Men i de flesta hem fanns under den här behandlade tiden varken lakan eller örngott. Genom dagboksanteckningar och samtida bilder vet vi att gemene man inte ens alltid hade en egen säng utan sov på golvet på en hög med halm. Av reseberättelser får man vidare veta att t.o.m. på gästgiverier och andra övernattningsställen fick gästerna ibland sova på golvet bland gårdens husdjur. Åt mycket prominenta gäster hände det att man bäddade på ett bord.

Liggvanor och sovplatser under 1800-talet

Gemensamt för sängar av äldre datum är att de är relativt korta, visserligen gick många av sängarna att dra ut, men folk var i

5. "Stuga i Skåne", lavering av Kilian Zoll från 1840–50-talen. Sängen vid sidan om sättugnen var ofta bäddad med mjuka dynor och användes som vilplats på dagen av husfadern. På natten kunde den fungera som barnsäng. Till vänster i interiören en inbyggd säng fylld med dynor.

allmänhet något kortare än nu. Dessutom satt man nästan upp och sov och omgärdade sig med dynor och kuddar.

I herrskapsmiljö blev imperialsängen modern i början av 1800-talet. Med imperialsäng menas en stor, bred säng som kan dras ut vid fotändan. Ofta har den en hög rygg- och fotgavel. De äldsta typerna har dessutom sänghimmel, något som saknas i både borgar- och bondemiljö under 1800-talets slut. När Emelie Meijer gifte sig år 1834 med Henrik Thomander, som sedermera blev biskop i Lund, förde hon med sig i hemgift bl.a. en sängkammarmöbel av ljust, blankpolerat trä med höga gavlar i den antikiserande stil som var modern då. Sängar av den här typen börjar så småningom införskaffas av det burgna borgerskapet på 1860-talet, medan storbönderna köper sådana sängar först nå-

6. På 1830-talet införskaffades de här eleganta mahognysängarna till det Thomanderska hemmet. Parsängarna är bäddade med underdynor och såväl under- som överlakan samt örngott av mjukt, fint linne med en smal, sydd bård. Lakanet är vikt upp över det tjocka vadderade sidentäcket, som användes i stället för överdyna, något som blev mer och mer vanligt hos välbärgade borgare under 1800-talets andra hälft.

got decennium senare. Imperialsängen och även dragsoffan sköts ihop på dagen och alla sängkläderna tornades upp, ”bäddades upp” så högt att man nästan helt dolde gavlarna. Ovanpå lades ett fint vävt, broderat eller virkat täcke som fungerade som överkast. Till högtider eller bemarkelsedagar hade man dessutom en vit linnekudde med fina spetsar och broderier. Kudden användes aldrig någonsin att vila huvudet på – den var bara till prydnad. Uppbäddade sängar förekommer på den skånska landsbygden än idag i hem, där man håller strikt på det gamla.

Under större delen av 1800-talet sov de välbärgade bönderna i stolpsängar eller inbyggda skåpsängar, som senare ersattes av dragsoffor av gustaviansk typ, ofta med rikt målade och skulpterade ornament. I bouppteckningarna nämns alltid sängarna, de kallas omväxlande för säng, sängställe, dragsäng, soffa eller stolpsäng och ibland får man veta exakt i vilket rum de olika sängarna stod. I bouppteckningarna tas alltid "enkans" eller "enklingens dageliga säng" upp och sängklädernas antal, färg och kvalitet, vikt och värde noteras noga. Det ger utmärkta upplysningar om vad man hade i sängen. I en bouppteckning från 1828 efter en husman i Jerrestads härad bestod änkans dagliga säng av två under- och två överdynor, två huvuddynor, två putestoppar (dyna att trä in i det fina örngottet), två lakan, ett sängtäcke, två handkläden samt sängomhängen. Jämfört med andra föremål i de olika hemmen går alltid sängkläderna till stora summor. Överhuvudtaget utgör både "sängkläder", "linnekläder och duktyg" och den "aflidnas gångkläder" stora poster i nästan alla bouppteckningsprotokoll. Efter en rusthållare i Naffentorp år 1831 gick samtliga textilier till 175 riksdaler, medan "vagns- och åkerredskapen" värderades till 22 riksdaler och samtliga möbler och andra träföremål värderades till 89 riksdaler.

Husbondefolket sov nästan alltid i dagligstugan, där även barn och pigor kunde bäddas ner i vaggor, gavelbänkar och lådformiga kistbänkar, som gick utefter husets ytterväggar.

Andra av gårdens medlemmar, dit räknades även kringvandrande hantverkare, som bodde på stället, medan de utförde sina arbeten åt familjen, sov i andra utrymmen. Ofta hade husbondefolket något barn mellan sig i sängen och ibland fick barnen sova under samma dyna som pigorna. Annars var det vanligt att man sov två eller flera i samma säng, dels för att spara på sängkläder, dels för att kunna hålla värmen. Drängkamrarna gränsade ofta till stallet för att man skulle tillgodogöra sig värmen från djuren. Av flera uppteckningar i bl.a. Folklivsarkivet i Lund, framgår det under vilka dåliga förhållanden drängarna fick sova och arbeta. Genom enkla plankdörrar blåste det in både löv och snö, råttor och möss bodde i sänghalmen, där de ibland kunde hitta något sädeskorn. Dessutom härjade loppor, löss och kacker-

7. Försök till rekonstruktion av bäddning för en dräng under 1800-talet i gränstrakterna mellan Skåne och Småland. Halmen ligger lös i sängen där husväggen bildar den fjärde sidan. Ovanpå halmen en underbreda av vit trasväv använd som underlakan. Underkudde och färskinnsfäll fullbordar denna enkla bädd.

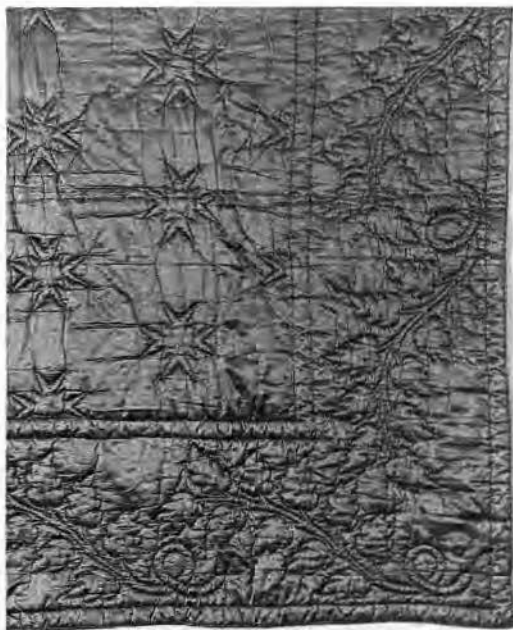
lackor. För att drängarna skulle kunna hålla sig varma fick de ibland ligga tätt ihop, eftersom fällen annars inte räckte om dem båda. Detta har alltså varit bister verklighet för lantarbetare långt in på 1920- och 30-talen i Skåne. Som sängvärmare användes antingen vattenkrus eller varma tegelstenar, som man lindade med trasor för att inte bränna sig.

8. I en dragsoffa är det bäddat åt en piga hos en borgerlig familj i Lund under 1800-talets senare del. På halmdrassan ligger ett grovt linnelakan, en kudde i bomullsörngott samt hemvävd yllefilt i vitt med rödlila ränder.

Dragsängar och soffor med utdragbar låda har varit mycket vanliga under hela 1800-talet i de flesta miljöer. Många har säkert själva sovit i dragsoffa eller kökssoffa. Hembiträden i staden har ofta i kökssoffan haft sin enda egna vrå till långt in på 1930- och 40-talen. Från "Nöden" i Lund (bostadsområde för bl.a. fattiga arbetare och hantverkare) berättas att man vid sekelskiftet sov i pinnsoffor, där man bäddade med stora dynor. I en sjubarnsfamilj, som bodde i en tvårumslägenhet, sov barnen i finrummet, ett par av dem bäddades ner i en "harmonika" som kunde fällas ihop som ett dragspel på dagen och användas som bord eller bänk. Ett av dem hade sin sovplats på golvet under bordet. Trångboddheten har givetvis betytt mycket för människors sov- och bäddvanor. Långt in på 1940- och 50-talen sov ofta arbetarfamiljer i ett enda rum med upp till sex-sju sängar. Man lekte, läste läxor, klädde av och på sig i sängarna eftersom det inte fanns någon fri golvyta. I nödfall bäddade man på ett sofflock, som man lade över två stolar. På 1890-talet kom de

9. Detalj av tjockt, vadderat sidentäcke i brunrött. Under 1800-talets sista decennier börjar tjocka vaddtäcken, enfärgade eller sydda i lappteknik bli moderna. Täcket är sytt 1868 av Jeanna Schlyter och hennes vänner i prostgården i Ströö. 215 × 162 cm. KM 67.417.

engelska järnsängarna med spiralbottnar, som ansågs praktiska och hygieniska, men det var bara välbärgade som hade råd att skaffa sådana. De flesta sov vidare i dragsängar och soffor.

Bäddning under 1800-talet

I de flesta sängar hos både herrskapsfolk, bönder och borgare hade man halm underst. Man använde långhalm av havre eller råg och i senare tid stoppade man halmen i en hackelsemaskin, som skar halmen i små, korta bitar. Vanligtvis hade man ett grovt var, i vilket halmen stoppades. Varet kallades bl.a. för "pös" eller "pjös". Saknades halm användes torra löv, ljung, vass eller hö. Det var pigornas arbete att ruska om halmmadrasserna både till husbonden och drängarna. Halmen ansågs mjuk och skön att ligga på och den kunde lätt tas ut och torkas, när den blivit fuktig. I varje fall brukade man byta halm till högtider. De värnpliktiga har sovit på halmmadrasser ännu till för några år

sedan. I mycket välbeställda hem hade husbondefolket tagelmadrasser. Vid slutet på 1800-talet kom "syntetiska" tagelmadrasser på modet. De var fyllda med krollsplint. Även träull har använts som stoppning i madrasser och i början av 1900-talet kom madrasser av vadd eller kapock. I samband med att man vid 1800-talets slut skaffade sig imperialsäng på landet istället för skåpsäng och "himlingasäng", övergick man i regel till tagelmadrass. Detta skedde i och med att det blev vanligt med särskilda sovrum, där imperialsängarna ställdes parvis ut från vägen, som hos de högre stånden redan under 1500- och 1600-talen. Samtidigt ändrades form och utsmyckningar på örngotten. Vid sekelskiftet hände det att jungfrurna på landet fick sova på krollsplintmadrass, eftersom de sov inne i huset liksom familjen i övrigt och det ansågs skräpigt med halm.

Ovanpå dynan med halm lades ett underbolster (underdyna), vintertid av ylle och sommartid av linne. I samtliga bouppteckningar skiljer man noga på ylle- och linnedynor, färgen på dem, deras vikt och värde. Underdynorna stoppades med hönsfjäder, som man ångade i en tvättgryta för att ta död på ohyran. Fjädrarna stoppades direkt in i dynan, utan något innervar – därför var det nästan en omöjlighet att tvätta en dyna. På underdynan lade man ett enkelt, grovt lakan. De förmögna hade underlakan av finaste, mjuka linne medan de fattiga hade lakan av grovt, stickigt skattefallslinne. Mellangrova linnelakan värderades på 1820–30-talen till omkring två riksdaler, det vill säga lika mycket som ett får kostade. De enklaste lakanen värderades till omkring en riksdaler. I sydligaste delarna av Småland har man haft "underbredor" av vit trasväv, som man lade direkt på halmen. Bruket med trasvävlakan lever fortfarande kvar i norra Sverige och troligtvis har man en gång haft sådana även i Skåne.

De mest förmögna hade överlakan av linne, ofta med vitbroderade blomster- och bladrankor, medan pigor och drängar ännu så sent som på 1930-talet inte brukade ha överlakan i sina sängar. De välbärgade bönderna hade överlakan bara vid högtidliga tillfällen och för gäster.

Brudlakanen har förstås varit föremål för extra stort intresse. Bruden skulle helst själv ha vävt både dynvar, lakan och örngott till brudsängen, som helst skulle bäddas av brudens mor. Bru-

10. Interiör från ett hem på den skånska landsbygden omkring 1900. Drag-sängen är högt uppbyggd med täcken och dynor. Överst ett virkat bomullstäck och en prydnadskudde mitt på i ett fint "putestopp". Foto Folklivsarkivet, Lund.

den bäddade inte gärna brudsängen, det betydde otur. I museets samlingar finns flera brudlakan från 1800-talets mitt.

Lakanen syddes av både linne och bomull, som blev överkomligt för de flesta under 1800-talet. De har breda spetsar och vitbroderier förutom de obligatoriska märkningarna, som för det mesta är sydda med röda korsstyggn. Det vanliga var att lakanet veks över täcket eller dynan en gång, men i vissa familjer gjorde man s.k. generalsveck, det vill säga ännu ett veck på det övervikta lakanet. Denna typ av bäddning kan man fortfarande träffa på i hotellsängar. Många av överlakanen var förr mycket korta, de räckte inte ens ner till tårna, men man sparade ju på tyget! För gemene man hade inte lakanens hygieniska funktion blivit uppenbar förrän en bra bit in på 1900-talet. Ännu omkring 1910 sov exempelvis barnen i en folkskollärfamilj utan överlakan och så sent som på 1950-talet låg barnen i en del arbetarhem utan lakan i sängen med bara filter och vaddtäcken över sig.

Man bäddade mycket högt under huvudet så att man nästan satt upp och sov. Under huvudet hade man oftast två huvuddynor, långkuddar, lika breda som sängen. Huvuddynorna placerades under underlakanet och ovanpå underlakanet lade man sin lilla kudde, som hade örngottsvar. I äldre tid kallades kudden för örngott och det stoppade man i örngottsvar. Kuddarna stoppades med fint gåsdun. Pigor och drängar hade inte ens alltid kudde utan fick nöja sig med en halmfylld underdyna. "Borgarpigor" hade ibland enkla örngottsvar av grovt linne.

Förutom de kuddar som man sov på, hade man på landet, en eller två hårt stoppade kuddar, "putor" i fina linne- eller bomullsörngott, "putestoppar", med broderier och spetsar, liggande ovanpå sängtäcket (egentligen överkastet) till prydnad vid högtidliga tillfällen. Formaten på kuddarna kom att ändras i och med att man skaffade sig imperialsäng. Örngotten blev i det närmaste kvadratiska och fick sina utsmyckningar mitt på eller som ett ramverk istället för på ena kortsidan.

För att kunna hålla värmen i sängen hade man under hela 1800-talet en fjäderdyna eller bolster över sig. Dynorna var dels av ylle, dels av linne eller bomull, ett material som blev allt vanligare under slutet av 1800-talet. Man vävde i regel själv sitt bolsterver. Överdynamorna stoppades med finare hönsfjäder och

gåsdu. Det var även möjligt att beställa dynvar av någon som var skicklig i att väva eller köpa det på marknader eller av kringvandrande försäljare. Av auktionsprotokoll får vi veta, att då som nu bytte även sängkläder ägare på auktioner. På en lundaauktion i juli 1828 såldes flera av änkefru Berlings sängkläder. Drängen Lars på Spoletorp, skräddare Carlsson och Petersson på tryckeriet försåg sig med randiga dynor i flera olika färger. Hennes blågarnslakan såldes till både murargesäller och guldsmeder. Fru Berling efterlämnade även fem tagelmadrasser, värda mellan tre och sex riksdaler stycket.

I kalla drängstugor fick man ibland bädda med en extra fäll ovanpå dynan, men många drängar har sovit under bara en fäll. I en uppteckning som gäller åren 1916–20, berättas det att "på oss hade vi en tjock och tung fjärdyna, som var smord med många generationers svettiga drängkroppar".

Under slutet av 1800-talet vävde man på landet sina egna yllefiltar, främst för sommarbruk och som ett extra värmande lager, om man vintertid sov i kalla rum. I hem där man var mera mottaglig för nyheter hade man under 1800-talets senare del tjocka vadderade täcken av siden eller bomull i lapptäcksteknik.

På dagen täcktes den uppbäddade sängen med olika slags sängtäcken, som alltså fungerade som våra dagars överkast. I slottsmiljö hade man vadderade täcken av samma typ som under 1700-talet och i burgna hem i tätorter blev vita, virkade, stickade eller noppvävda bomullstäcken moderna vid 1800-talets mitt. I välbärgade lantbrukarhem hade man konstvävda eller broderade täcken under hela 1800-talet och ännu långt in på 1900-talet. Det finns gott om vävda täcken bevarade i alla tänkbara tekniker, i rölakan, i munkabälte, dukagång, krabbasnår och upphämta. Vid seklets slut förekom de vita bomullstäckena i så gott som alla hem och man kunde till och med köpa maskinvävda täcken både per korrespondens och i affärer. Idag tycks dunfyllda sängtäcken uppleva en renässans och virkade "mormorstäcken" är åter mycket populära som sängöverkast.

SIMON BENGTTSSON

August Strindberg i Lund under 1890-talet

Till färgbild XII

Man har räknat ut, att August Strindberg i Stockholm bott på ca trettio ställen. I Lund, där han vistades knappt två år, drev hans oro honom att byta bostad sex gånger. "Jagad av erinyerna" – inledningsorden i *Legender* – och av den efterhängsna *Penia* finner sig Strindberg ändå efter hand någorlunda tillrätta i Lund både med vännerna och småstadsmiljön och de enkla studentrummen. Efter den sönderslitande infernokrisen återvänder med den lugnare tillvaron den litterära skaparkraften, avspeglad i en sällsam nyorientering med verk av bestående art, "den största tilldragelsen i Strindbergs författarliv". Eller med hans egna ord om Lund 8 okt. 1899: "Där har mitt vita nova börjat; och där har jag källan till mina nya tankar."

Såväl före som efter sin långvariga lundavistelse 13 december 1896 till midsommar 1899 har Strindberg åtskilliga gånger gjort tillfälliga besök i staden. 1–8 oktober 1890 och 8–14 april 1891 gästade han Birger Mörner i dennes dubblett Grönegatan 20, och 18–23 oktober 1893 tog han in på Hotell Central (Centralhotellet), Kungsgatan 2 b (nuv. nr).

Det första längre uppehållet i Lund varar till 24 augusti 1897, då han bosätter sig i Paris och stannar där till 3 april 1898. Åter i Lund 7 april blir han nu här till 20 juni 1899, med undantag för några kortare utflykter i omgivningen, en resa till Heyst-sur-Mer i Belgien 13–27 augusti samt några dagar i Stockholm kort efter 50-årsdagen 1899. Den sammanlagda vistelsen i Lund blir således nästan två år eller ca 23 månader.

Efter ankomsten till Lund 13 december 1896 logerade Strindberg först, med smärre avbrott för cykel- och tågexkursioner i

1. Detta sällsynta, expressiva foto av Strindberg är taget våren 1897 i Grönegatan 10, synbarligen vid tiden för tillkomsten av *Inferno*. På det anspråkslösa skrivbordet står ett litet vinglas med en ros i, vidare ser man manuskripthögen t.v. och cigarrlådan t.h. Under skrivbordet den ständiga följeslagaren resekofferten. I bakgrunden skymtar sängen. Foto Lina Jonns Eftr., Lund.

2. Då Strindberg anlände till Lund december 1896, tog han in på dåvarande Stadshuset, nuvarande Rådhuset, byggt 1836.

nordvästra Skåne, dels på Stadshuset (nuv. Rådhuset), som då inrymde restaurang och resanderum, dels på Hotell Central (kallat Hotell Korsakow i Nilsson Piratens tyvärr aldrig skrivna roman med denna preliminära titel på en utlovad fortsättning på Tre terminer). Mot slutet av januari 1897 blev han Waldemar Bülow's gäst i dennes ungarlägenhet på tre rum och kök Skomakaregatan 6, hörnhuset mot Svartbrödersgatan. Mot den senare gatan fick Strindberg disponera de två bästa rummen, det ena som arbets-, det andra som sovrums. – Som en kuriositet kan nämnas att ca hundra meter österut på Skomakaregatan levde samtidigt artisten Carl Hill sitt utåt sett stillsamma sjukdomsliv i det gamla föräldrahemmet. Huruvida Sveriges störste diktare och dess störste målare någonsin råkades, är obekant.

Den 5 februari flyttar Strindberg till Grönegatan 8 (nuv. 10), där han hyr en liten obekväms studentdublett på andra våningen längst åt väster i gårdsflygeln mot Stålbrogatan. Huset ägdes av en änkefru Holm, som bodde där med sonen, dåvarande

3. I flygelbyggnaden till gatuhuset Gröneгатan 10 mot Stålbrogatan 2 bodde Strindberg 5 februari till 2 augusti 1897, en dubblett med 4 fönster på andra våningen längst t.v. på fotot. I källaren experimenterade han med att göra guld, lite högre upp skrev han *Inferno* och brev till dottern Kerstin. Foto C. Wahlöö 1978.

löjtnant K. Th. Holm. I det pampiga huset på andra sidan gatan bodde samtidigt på andra våningen universitetets rektor, professor Henrik Schück, som bör ha haft förträfflig utsikt över dikteren och kanske också hans guldförsök. – Här nedskrev Strindberg bl.a. de rörande breven till dottern Kerstin i Österrike och, 3 maj–25 juni, *Inferno* direkt på franska; den utkom på svenska 1 november samma år. En minnesplatta med inskriptionen "Här bodde August Strindberg år 1897" uppsattes på husväggen mot Gröneгатan av staden 1951. – Den 24 augusti avreser han så till Paris, men har dessförinnan försäkrat sig om en ny bostad i Tomegapsgatan 22 (nuv. 24), som han tar i besittning 2 augusti.

Under Parissejouren, som varar till 3 april 1898, tillkom den starkt lundainfluerade *Legender*, synlig i Lund 16 maj, vidare Jakob brottas och utkastet till *Till Damaskus I*. – Åter i Lund installerar sig Strindberg i det nya "hemmet", också det en

4. Gårdsparti från Wallengrenska huset Tomegapsgatan 24, där Strindberg hade en tvårummare från början av april 1898 till nyår 1899. T.h. syns källartaket, där han ställde ut "guld" till torkning.

dubblett, arbetsrum åt gatan med Frida Uhls porträtt på skrivbordet och Bibeln på franska och Svenska öden och äventyr i bokhyllan (detta enligt nära grannen och lundakännaren Hans Erlandsson). Sängkammaren vette mot en lundaidyllisk trädgård med lusthus och punschberså. På taket till källarnedgången utanför sovrummet brukade Strindberg på kvällen sätta ut sin skål med vad som under påverkan av månsken förhoppningsvis skulle bli guld. Här hade han nu förverkligat ett också efter flyttningen till Stockholm ofta upprepat önskemål: "En lugn dubblett i Lund i ett gammalt hus med trädgård." – Det torde ha varit närheten till Botaniska trädgården, som främst lockat Strindberg till denna bostad. "Denna trädgård har lärt mig mer än andra dylika", skriver han 1900. "Två vårar, två somrar, två höstar har jag vandrat i Lunds botaniska trädgård." – Överflyttningen hade förmedlats av vännen Waldemar Bülow, släkting till går-

5. Lyckbergsgården Grönegatan 16 erinrar med sin trädgårdsflygel om den liknande vid Stålbrogatan 2. Även här hade Strindberg en dubblett på andra våningen (längst t.v. på fotot med 5 fönster) från nyår 1899 till avresan 20 juni. Här börjar det nyvaknade intresset för det historiska dramat, en viktig epok i svensk litteraturhistoria. Foto C. Wahlöö 1978.

dens nyligen avlidne ägare, stadskassören Mårten Svenssons hustru i första giftet. Hon var född Wallengren och mor till den kluvne lyrikern och humoristen Axel Wallengren (Falstaff, fakir), som antagit moderns flicknamn. "Fakiren" hade avlidit i Berlin i december 1896. Strindberg har aldrig känt eller träffat honom personligen, men har skrivit ett vackert förord till ett urval av hans skrifter 1901 med de välkända raderna: "Lund, den lilla hemlighetsfulla staden, som man aldrig blir klok på; sluten, ogenomtränglig, vänlig, men icke med öppna armar; allvarlig och arbetsam som ett kloster, dit man icke går in frivilligt, men ändå lämnar med saknad; som man tror sig kunna fly, men dit man kommer igen."

I denna Strindbergs dubblett, till vänster i husets förstuga, inflyttade 1902 hans gamle vän och antagonist Bengt Lidforss,

långt senare i den större våningen Ragnar Josephson. Huset och än mer trädgården är granne till Kulturen. – Strindbergs Tomegapsperiod varade till nyår 1898–99. Här skrev han bl.a. Advent, november – 19 december, under nära intryck av vännen och skalden Emil Kléens sista sjukdom och död, Till Damaskus II, här påbörjades Brott och Brott och koncipierades Folkungasagan.

Den 29 december 1898 byter Strindberg för sista gången bostad i Lund, nu åter till Grönegatan, men till nr 14 (nuv. 16), den s.k. Lyckbergerska gården, också här en tvårummare på andra våningen i en gårdslänga åt söder med intim trädgård. Denna vår lät han mantalsskriva sig i Lund. Här fullbordades Gustaf Vasa, färdig 12 juni, här påbörjades eller förbereddes Erik XIV och gjordes utkast till Karl IX, otryckt.

Den 20 juni tar Strindberg tåget till Stockholm, och midsommarafton är han "åter i mitt verkliga land, bland skären, med skog och hagar vid hafsstranden". – Reminiscenser och detaljer från lundaåren går starkt igen i bl.a. Påsk, Karl XII, Götiska rummen och Syndabocken.

Under sina återstående år i Stockholm återvände Strindberg ofta i minnet, i breven och författeriet till åren i Lund och de, trots alla avslöjanden i Legender, många vännerna där. Det är allmänt omvittnat, att det var en vänskap, som höll livet ut. När han talar om Lund, är det en särskilt vänlig, nästan blid ton i hans språk. Den tidigare ambivalensen har försvunnit. Till och med i vissa trivialiteter hängde han ännu flera år in på 1900-talet traditionsbundet fast vid staden. Favoritcigarrerna rekvirerades från Rydbeck – "Gubben på hörnet" – och lådorna med Carls-hamnspunsch eftersändes samma väg.

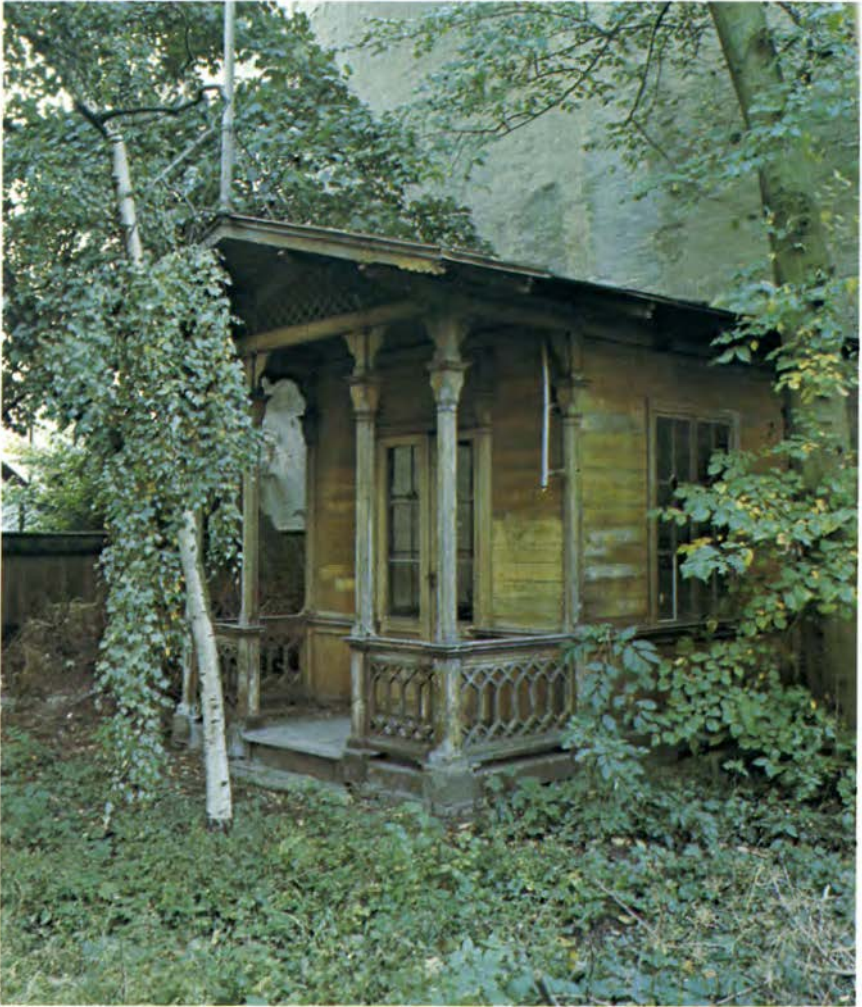
- IX Koffertar och korgar, äskor och "hemlängtor", allt fylldes till bristningsgränsen inför den långa resan till Amerika. Mycket måste lämnas – huset, tunet, släktingar och vänner, hela tryggheten i det invanda livsmönstret.

- x Interiör i V. Vrams prästgård på Kulturen med ståtlig imperialsäng för herrskapsfolk. Sängen är bäddad med under- och överdynor, underlakan, vitbroderat överlakan och kuddar av tunt, fint linne som det anstod de högre stånden i början av 1800-talet. Som sängöverkast ett vadderat sidentäcke.

- XI:a Säng från 1843 bäddad med brudlakan, örngott och bolster. Överlakanet med knypplad uddspets på två sidor, märkt 1857, är uppvikt över ylledynan.
- XI:b Allmogekista från Skåne fylld med bolster och dynor från 1800-talet, i olika randningar. Observera kistebreven!

xii   Lusthus i trädgården vid Wallengrenska gården, Tomegapsgatan 24 i Lund, där August Strindberg bodde från den 2 augusti 1897 till den 29 december 1898.

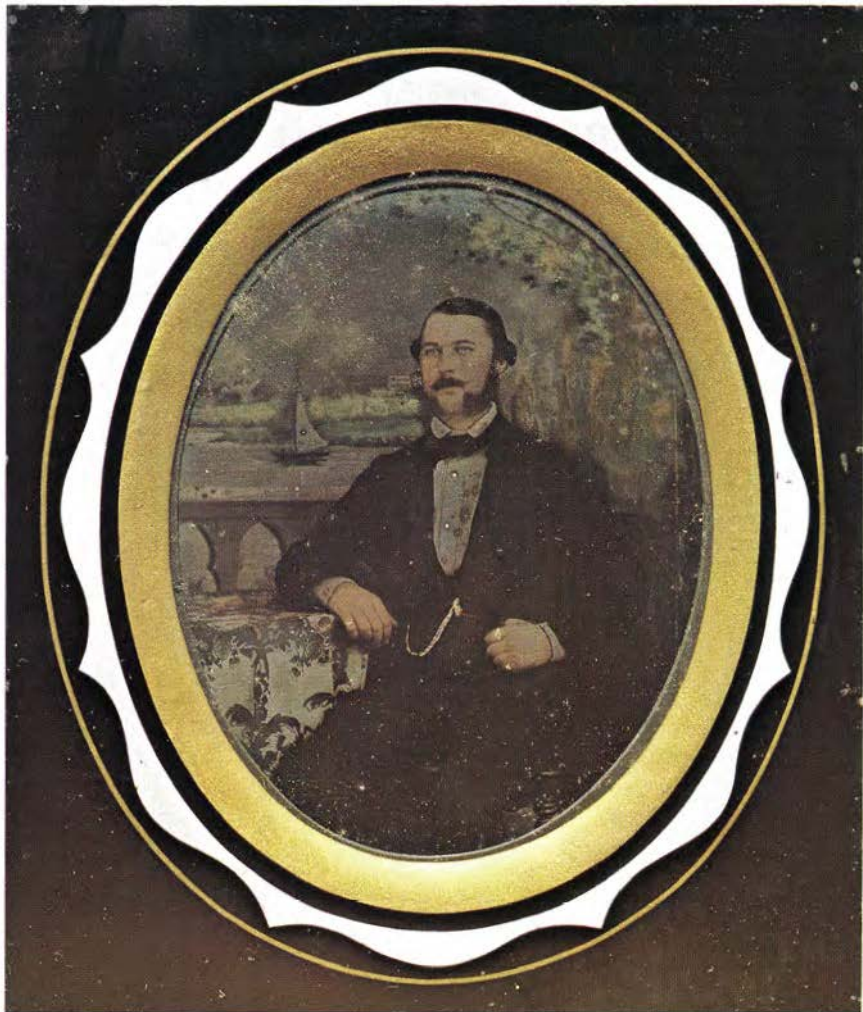
XIII:a Jaktspel monterat på förvaringslådans botten. KM. 45.393.

XIII:b Från Kulturens nyöppnade fiskeavdelning. Längst fram till höger fören av däcksbåten från Västra Näs, se vidare sid. 130.

XIV

På salongsbordet. I förgrunden fotoalbum från 1800-talets slut. Bilderna på uppslaget håller kabinettsformat, medan de på bordet är i det vanliga visitkortsformatet. Vid skålen står en daguerreotyp från 1840-talet och i bakgrunden ligger två stereoskop. Det till vänster brukar kallas den amerikanska modellen.

xv

Ambrotyp från W. A. Euren^{ns} och P. L. Qvists ateljé i Stockholm. I bakgrunden skymtar kungliga slottet. Handkoloreringens framhävande av välstånd genom de guldbelagda detaljerna är typisk. Sent 1850-tal. Höjd 15 cm. KM. 68.556.

xvi

Utsikt från Hällevik på 1800-talet med vrakekor och mindre blekingsekor i kåsarna vid stranden. Lägg märke till den uppdragna vrakekans höga köl. Till höger i bakgrunden och ute till havs syns några båtar med råsegel medan de övriga har sprisegelsrigg, se vidare texten. Akvarell av Anna Palm, 22,5 × 48,5 cm. Privat ägo.

NILS NILSSON

Däckade båtar

Till färgbilderna XIII b och XVI

I Kulturens nyordnade fiskeriavdelning har en däckad motorbåt fått en central placering. Det är en s.k. vrakbåt som kommer från Västra Näs, ett litet fiskeläge i västra Blekinge nära Sölvesborg. Den har tillhört fiskaren Karl Olausson, som lät bygga den i Pukavik 1926 och sedan använt den i fisket ända till början av 1970-talet, då han inte längre orkade hålla på med något mera krävande fiske. Till en början då Karl fiskade tillsammans med sin far och bror, for man framför allt med garn efter sill och lax, men sedan 1940-talet då han blev ensam, har torskfisket med krokar varit det viktigaste. Dessutom sysslade han med gäddfiske med grimgarn, ålfiske med hommor och mycket annat. Till Kulturens fiskesamlingar förvärvades båten för att representera den däckade fiskebåten som infördes i det sydsvenska havsfisket under senare delen av 1800-talet.

Havsfisket

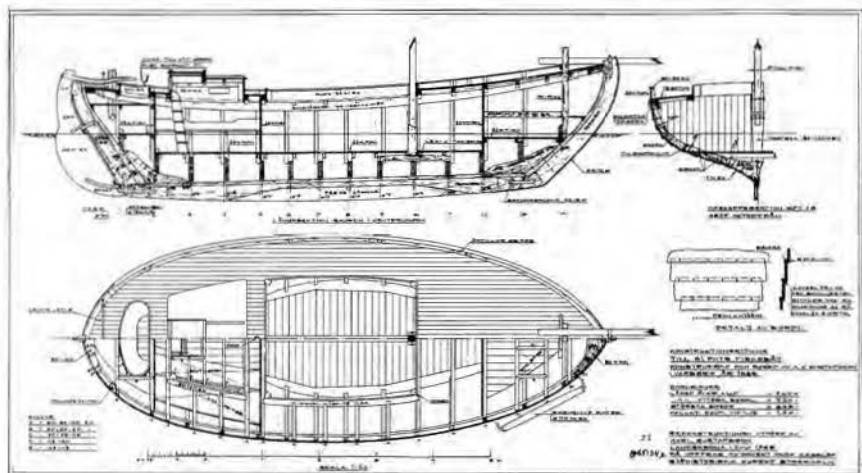
I Blekinge liksom vid Skånes ostkust har man bedrivit havsfiske sedan mycket lång tid tillbaka. Redan vid tiden för de s.k. skånelandskapens övergång till Sverige var drivgarnsfisket ute till havs efter sill en av allt att döma väl etablerad verksamhet. Vid vilken tidpunkt Hanöbuktens fiskare börjat med detta slags fiske är inte helt klarlagt, men säkert har det införts här någon gång under medeltiden i samband med det omfattande sillfiske som då blomstrade upp framför allt i södra Öresund och närliggande delar av Östersjön och som till stor del har sin förutsättning i den europeiska marknadsföring som ombesörjdes av den tyska Hansan.

1. Däcksbåt eller vrakbåt från Västra Näs, byggd i Pukavik 1926; längd 22 fot (ca 6,5 m), utrustad med sprisegelsrigg och 4 hkr Västerviksmotor. Förvärvat till Kulturen 1972. KM 64.264.

Detta fiske försiggick under sommaren och hösten. Man for ut på eftermiddagen för att hinna sätta den långa länken av garn före mörkrets inbrott och låg sedan kvar under natten och drev med båten förtöjd vid garnlänken. Det är detta drivande för ström och vind som kallades att vraka och som givit namn åt hela fångstmetoden. Var vädret hyggligt kunde fiskarna få några timmars sömn i båten sedan de ätit sin kvällsmat. I gryningen började man så dra upp garnen igen, för att sedan så fort som möjligt hinna iland med fångsten.

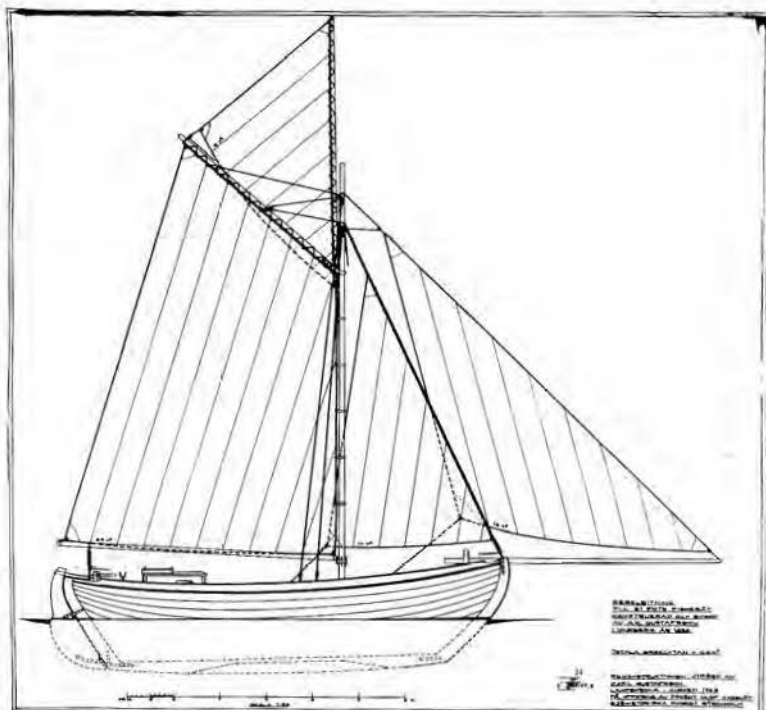
Ofta medförde vrakfisket långväga resor, till farvattnen runt Bornholm, utanför Skånes sydkust, de södra delarna av Öresund eller t.o.m. Hallandskusten. Vid början av 1800-talet utökades havsfisket till att omfatta även lax, likaså med drivgarn men senare också med flytande långrev. Detta fiske pågick framför allt under våren, ibland med början redan på senvintern och man utnyttjade gärna ännu mera avlägsna fiskevatten, t.ex. vid Gotland, utanför Stockholms skärgård och tyska östersjö-kusten.

2. 31-fots däckad fiskebåt byggd i Varberg 1888 av A. K. Gustafsson. Konstruktionsritning, delvis rekonstruerad, av Axel Gustafsson efter farfaderns linjeritning och uppgifter från fadern. Statens sjöhistoriska museum.

De gamla båtarna

De farkoster man hade att tillgå för dessa fiskefärder var stora öppna båtar av blekingsekans typ, *vrakekor* som de kallades enligt den benämning på fisket som förklarats ovan. Vrakekorna var riggade med ett stort osymmetriskt råsegel, närmast ett slags flygande loggert, som vid varje vändning måste firas ned, flyttas över till läsidan och hissas på nytt igen. Masten stod mitt i båten och var kraftigt akterstagad och kunde dessutom med hjälp av speciella fästen för vanten, tågnålar, stagas upp mot vinden för att seglet skulle stå bättre. Och för att det inte skulle flappa vid bidevindsegling användes en lång stång, spröstaken, till att sträcka det förliga liket med. En segelföring som denna var säkerligen mycket effektiv, men samtidigt svårhanterlig och synnerligen krävande för besättningen. Inte nog med att man måste ta ner seglet vid vändningarna, det fordrade också ständig påpasslighet, särskilt vid bidevindsegling då det annars lätt kunde slå back, med risk att båten kantrade. (Se art. Vrakeka i årsboken 1962, sid. 91.)

3. Segelritning till fiskebåten från Varberg, utförd som föregående. Statens sjöhistoriska museum.

Försök gjordes också att göra vrakekornas riggning mera lätthanterlig genom att sätta till ett litet sprisegel i för och akter och något förminska råseglet. Vrakekor riggade på detta sätt förekom vid mitten av 1800-talet på Skånes ostkust och Bornholm, möjligen också i västra Blekinge. När denna intressanta riggning först togs i bruk kan svårligen avgöras och likaså är det knappast möjligt att fastställa hur stor spridning den haft, då sprisegelsriggen redan före 1800-talets slut slagit igenom överallt i området.

Tidigast övergav man råseglet på Listerlandets fiskelägen och riggade sina vrakekor med ett större sprisegel, smack, i fören fock och klyvare och i aktern ett litet sprisegel, jäck, på en särskild mast. Jäcken ingick redan i den "förbättrade" råsegels-

riggen och får väl betraktas som en kvarleva härifrån. Carl Smith avbildar en vrakeka med sådan rigg i sin seglarhandbok från 1873 (se årsboken 1977 sid. 75) vilket visar att den bör ha varit vanlig redan på 1860-talet. Hans benämning Hanöeka kan möjligen tyda på att hanöfiskarna varit först med den nya riggen, liksom de i senare tid ofta varit tidigt ute med nyheter inom fisket. Var listerboarna närmast fått idén till att rigga om sina vrakekor med sprisegel kan väl inte exakt avgöras, men genom sina fiskefärder till Öresund och Bornholm måste de ha känt väl till de sedan gammalt spririggade skånska och danska båtarna.

Efterhand övergick fiskarna även på andra håll till att rigga sina vrakekor med sprisegel, både i övriga Blekinge och på Skånes ostkust och 1884 konstaterar fiskeritillsyningsmannen i Blekinge att "råseglen äro numera nästan allmänt bortlagda".

Med den nya sprisegelsriggen förändrades ekornas seglings-egenskaper. Inte nog med att man slapp skifta rån i vändningarna och i största allmänhet fick det lättare ombord, man kunde också hålla högre upp i vind vid bidevindsegling. Därmed hade man fått större möjligheter att kryssa, men samtidigt visade sig också blekingsekans svagheter. Den särpräglade skrovformen med sitt runda förskepp, sin flata botten och det djupa skärpet i aktern, var i hög grad anpassad för de möjligheter råseglet gav att utnyttja mera akterliga vindar, men lämpade sig mindre till kryssning, bl.a. på grund av den förhållandevis stora avdriften. Dessutom stampade ekorna fruktansvärt i "krabb" sjö vilket än mera försämrade framfarten vid bidevindsegling.

De nya däckade båtarna

De gamla vrakekorna svarade således inte riktigt mot de krav den nya segelföringen ställde och det är då naturligt att man började intressera sig för en båttyp med seglingsegenskaper som var mera lämpliga. En sådan båt var den dansk-skånska *rundgattingen*, som östersjöfiskarna väl kände och från vilken de fått den nya riggen.

Vad var det då som skilde den från de gamla blekingsekorna? Som namnet säger hade båten mera utlagda, rundade ändpartier och var betydligt bredare, en helt annan utvecklingsform av den

4. Vrakbåten SG 130 "Columbia" i Hällevik, troligen 1897 då båten var ny. Byggt på platsen av Ola Olsson för fiskaren Mattis Mattson (vid rodret). Foto Blekinge Museum efter äldre foto i privat ägo.

gamla nordiska snipan än östersjöns akterspegelsbåtar. Men vad som var viktigare för seglingsegenskaperna och speciellt vid kryssning, var att den hade en djup, skarp botten och lång köl så att man kunde ligga högt i vind utan att driva. I övrigt, bortsett från alla byggnadstekniska skillnader, var den mycket grövre och kraftigare byggd, ett förhållande som dock av blekingefiskarna närmast uppfattades som ett fel.

Därtill kommer att rundgattungarna nu hade börjat utrustas

med däck. Visserligen hade de som regel ett öppet rum midsketts över en stor del av båtens bredd, men däcket gav ändå ett gott skydd mot överbrytande sjö och medgav hårdare segling. Dessutom fick man möjligheter att med en kapp över däcket i för eller akter ordna en liten kajuta, där man kunde vila och t.o.m. åstadkomma varm mat och dryck på en liten spis. Allt detta var fördelar som särskilt värderades vid laxfisket tidigt om vårarna, då risken för köld och dåligt väder var stor och då man i stor utsträckning fiskade långt bort från hemnavattnen. Laxfisket nämnes också i många fall i samband med de nya båtarna, t.ex. när Hushållningssällskapet i Blekinge ställer ett lån till förfogande 1881 för anskaffning av två däckade båtar "för laxfiske i öppna havet", och emellanåt kallades också båtar av det här slaget laxabåtar. Man kan således räkna med att det till stor del var det krävande och riskabla laxfisket, mera än det vanliga drivgarnsfisket efter sill, som drev fram övergången till de däckade rundgattungarna. Å andra sidan gav laxfisket ett större ekonomiskt utbyte som bättre kunde bära kostnaderna för de nya båtarna.

Enligt Philibert Humbla, som står för det grundläggande arbetet om Hanöbuktens äldre båtkultur, köptes den första fiskebåten av detta slag till Hörvik på Listerlandet från Råå 1868. Några närmare detaljer om förvärvet meddelas inte, men av Hushållningssällskapets handlingar framgår att redan några år tidigare, 1863, hade ett anslag utgått: "Till uppköp av en fiskarebåt av det slag som å Bohusländska skärgården begagnas, för att genom dess användande på Blekingska kusten försöka giva fiskarena härstädes tycke för detta slags goda farkoster och förmå dem att begagna dem i stället för de svårskötte och farlige vrakekorna."

Vad som blev resultatet av dessa tidiga initiativ är inte närmare känt och det är först under 1880-talet som däckade båtar omtalas på nytt i Blekinge. År 1881 hade, som redan nämnts, Hushållningssällskapet beviljat ett lån till fiskare från Hörvik för inköp av två sådana båtar. Tre år senare uppger sällskapet i sina handlingar att fem däckade båtar fanns i hela länet och vid slutet av årtiondet säges de flesta av de större fiskebåtarna vara däckade. Riktigt så fort gick det nog inte men under 90-talet måste

5. Fiskare från Listerlandet plockar sill ur garnen i Simrishamn 1909. Foto Blekinge museum efter äldre foto i privat ägo.

nyanskaffningen ha kommit igång på allvar då beståndet av däckade båtar år 1900 uppges till 224. I detta antal ingår visserligen en del äldre vrakekor, som efter de nya rundgattungarnas mönster försetts med däck, men även om dessa skulle ha utgjort så mycket som tredjedelen, vilket säkerligen är högt räknat, blir det ändå ett försvarligt nytillskott som återstår. En annan sak är att Hushållningssällskapetets sifferuppgifter måste behandlas med viss försiktighet, men icke desto mindre torde de ge en riktig bild av skeendet i sin helhet, vilket också bestyrkes av andra källor.

Att nyanskaffningen var betydande just under 1890-talet understrykes indirekt av en annan företeelse, nämligen exporten av fiskebåtar och redskap till "främmande" kuster, framför allt Pommern och Gotland. I Tyskland hade blekingar börjat avyttra fiskebåtar redan vid början av 1880-talet, men utförseln som

helhet tycks ha kulminerat under 90-talet och för åren 1894–97 redovisar Hushållningssällskapet inte mindre än 91 försålda båtar med tillhörande laxgarn. Bortsett från den pådrivande faktor som de tyska och svenska fiskerimyndigheternas intresse kan ha utgjort, var säkerligen denna försäljning mycket angelägen för blekingefiskarna som ett led i finansieringen av de nya däcksbåtarna. Parallellföreteelser härtill finner vi många från senare tid, t.ex. var de tidigaste trålarna här vid svenska östersjökusten sådana som i Bohuslän blivit ersatta med nya större och kraftigare.

De tidigaste uppgifterna om däckade båtar var, som vi redan sett lokaliserade till Hörvik på Listerlandet. Det var här som de stora fiskelägena fanns, där det bedrevs ett omfattande yrkesfiske sedan långa tider tillbaka. Det äldsta av dem, Hällevik, går tillbaka till medeltiden och vid slutet av 1700-talet tillkom Hörvik och Nogersund som under 1800-talet snabbt expanderade. Ytterligare flera tillkom senare under samma århundrade, sist av dem Västra Näs, varifrån Kulturens däcksbåt förvärvats. Listerlandets fiskare, "De driftiga fiskarena härifrån vilka i mod och sjöduglighet icke stå tillbaka för några andra . . ." för att tala med fiskeriintendenten Rudolf Lundberg, var också de som mest intensivt ägnade sig åt havsfiske och långväga resor till Gotland, tyska östersjökusten, Öresund osv. och följaktligen också de som sett mest av främmande båtar.

Under 1890-talet infördes den nya båttypen även i det övriga Blekinge, liksom på skånska ostkusten. I viss utsträckning köpte fiskarna i dessa trakter nog också sina däcksbåtar från fiskelägena vid Öresund och på Bornholm, men merparten kom säkerligen från västra Blekinge. Här var nämligen en nyproduktion av däcksbåtar i full gång under 1890-talet, både på Listerlandet och i trakten av Karlshamn. Bland de första båtbyggare som tillverkade de nya båtarna kan nämnas Henrik Jönsson i Hällevik och de båda bröderna Johan och Nils Lavesson, den förre verksam i Nogersund, den senare på Klaven nära Mörrum. Troligtvis var Nils Lavesson den som började, i varje fall är det från honom vi har de tidigaste beläggen på sådana nybyggen. Lava-Nisse, som han kallades i dagligt tal, ligger också mycket nära till hands att utpeka som "skolbildare" för den nya båttypen, på grund av

hans utomordentliga yrkeskunnighet. Av traditionsuppgifterna om honom framgår tydligt att han var en båtbyggare som ifråga om kunskaper, erfarenhet och skicklighet stod fullständigt i en klass för sig. Och även om han till äventyrs inte skulle ha varit allra först med att bygga de nya båtarna, var hans produktion på detta tidiga stadium av allt att döma mycket omfattande. Avgörande för den vidare utvecklingen var också att hans modell och arbetsmetoder kom att föras vidare av Sven Johan Olsson, som kort efter sekelskiftet 1900 på Juggesö i Hällaryds skärgård började bygga däcksbåtar, där sedan den största produktionen kom att ligga fram till omkring 1950.

Sven Johan var en driftig yrkesman och dessutom utgick från honom en rad andra båtbyggare. Det var först och främst hans söner, men därjämte många andra lärjungar och vid slutet av 1930-talet fanns på Juggesö inte mindre än tre olika båtbyggerier som alla hade däcksbåtar som sitt viktigaste program. Vidare fanns det på andra orter i trakten ytterligare flera båtbyggare som likaså lärt yrket hos Sven Johan på Juggesö, bl.a. hans många år yngre broder Olof Olsson i Saxemara. Därtill kommer en del andra båtbyggare som stod utanför denna kedja av yrkes-traditioner, både på Listerlandet och kring Karlshamn.

Västra Blekinge blev sålunda centrum för de däckade rundgattungarna och härifrån fick fiskarna från de östligare områdena länge också sina nya däckade båtar. När den första båten av detta slag kom till Hasslö 1895 var den "köpt västerifrån" och liknande uppgifter möter ifråga om de tidigaste däcksbåtarna på öarna i Torhamns skärgård omkring 1910.

Men även om produktionen av däckade båtar hela tiden varit störst i västblekinge, tog man efterhand upp tillverkningen även på andra håll. I Ronnebytrakten började flera båtbyggare med däcksbåtar omkring 1910 och på Hasslö startade Sven Olsson (ej att förväxla med Sven Johan) 1932 ett varv som de närmaste årtiondena också hade däcksbåtar som huvudsakliga produktion. Enstaka exemplar har byggts också i östra skärgården, men de tillhör undantagen.

Här i östra Blekinge fick för övrigt däcksbåten en särskild benämning *knubb* (uttalas med tyskt *u*) som däremot inte förekom väster om Ronnebytrakten. Knubb var annars en beteck-

6. En knubb under byggnad 1969 hos båtbyggaren Gustaf Palmquist i Ronnebyhamn. Foto förf.

ning på däcksbåtens föregångare i havsfisket, vrakekan, och närmast en synonym till sistnämnda benämning. Stundom har man med knubb också avsett en något mindre variant av blekingsekan.

Med ingången av 1900-talet tillkom på däcksbåtarna en viktig nyhet som för framtiden skulle få den största betydelse och som därför inte kan förbigås även om den egentligen inte riktigt hör hit, nämligen motorn. När de första explosionsmotorerna togs i bruk på 1880-talet i fiskebåtar på västkusten och i Danmark, var det uteslutande som kraftkälla till vinschar som användes för dragning av vadarna. Till båtarnas framdrivning prövades en kedjedriven propeller, monterad vid låringen och först omkring år 1900 började man sätta in motorer med propelleraxel genom akterstaven.

7. Gammal knubb från Aspö vid Fiskbron i Karlskrona. Foto förf. 1961.

I Bohuslän installerades den första 1903 på en vadbåt från Smögen och redan 1905 kom den första båtmotorn i Blekinge. En fiskare på Hasslö lät då montera en 4 hkr Höör-maskin i sin däcksbåt. Ivrig tillskyndare var Hushållningssällskapet som också ställde ett penninglån till förfogande. Fiskaren, som hette Karl Gustafsson, var samme man som hade den första däcksbåten 1895 och i sinom tid kom hans söner att bli pionjärer med den första trålaren i Karlskronaskärgården. Enstaka motorer anskaffades under de närmaste åren men riktig fart på motorinstallationerna blev det inte förrän under 1910-talet. Första världskrigets högkonjunkturer med stigande livsmedelspriser och ökande efterfrågan på fisk skapade de ekonomiska förutsättningarna. Efter denna tid byggdes alla däcksbåtar med motor från början så som också var fallet med Kulturens båt.

På liknande sätt som i östra Blekinge förhöll det sig med den nya båttypens införande på skånska ostkusten. Fiskarna här hade sedan gammalt fått sina båtar från Blekinge, ursprungligen ett led i ett sedan århundraden inarbetat system för varuutbyte

över Hanöbukten. Skåningarna fick virke och trävaror i hel- och halvfabrikat som utbyte mot spannmål och andra livsmedel. Denna handel bedrevs ännu vid mitten av 1800-talet med små skutor och öppna båtar, som i mycket stor utsträckning också var byggda i Blekinge. När blekingarna började övergå till de nya båtarna, rundgattungarna, dröjde det därför inte länge förrän man på Österlens fiskelägen också skaffade sig sådana båtar. En del däcksbåtar införskaffades också från det närliggande Bornholm och frågan är om inte österlenfiskarna kan ha fått upp ögonen för nyheten genom kontakter med sina sydliga yrkesbröder lika väl som genom sina förbindelser med Blekinge. På Bornholm anskaffades den första däckade laxkuttern, som termen lyder här, enligt uppgift redan 1868, men ännu 1883, då fiskeriintendenten Lundberg meddelar uppgifter om det skånska fisket, finns inte någon enda däckad (eller halvdäckad) båt angiven från fiskelägena på ostkusten. Däremot talar han om den öppna "Bornholmsbåten" som "alltmera börjar användas på östra kusten och synes vara på väg att uttränga ... Blekingeskan ...". Vilken omfattning och betydelse denna import av bornholmsbåtar kan ha haft är nu mycket svårt att bedöma, men även om den varit mycket blygsam visar den i varje fall att österlenfiskarna inte var främmande för att ta sina båtar från Bornholm och således rimligen har fått även en del däcksbåtar härifrån. På längre sikt förblev likväl blekingebåtarna avgörande för ostkustens fiskeflotta och den minst sagt märkliga benämningen *blekingekoster* som förekommer längre fram på 1900-talet talar sitt tydliga språk. Vid denna tid, med början under 1910-talet hade också en produktion av däcksbåtar kommit igång på ostkusten, framför allt i Simrishamn, där Ernst Davidsson hade sitt båtbyggeri. Beställning i Blekinge har emellertid varit ett viktigt led i österlenfiskarnas båtanskaffning även under 1900-talet och sin gamla roll som båtleverantör har båtbyggarna häruppe i någon mån bibehållit in i vår egen tid.

Vid Skånes väst- och sydkust var situationen en annan. Här hade däckade båtar tagits i bruk vid fisket långt tidigare än på ostkusten och i Blekinge. Vi har också i det föregående konstaterat att det närmast var därifrån som nyheten kom. Som ursprungsart för en av de nya båtarna på Listerlandet nämndes

betecknande nog Råå och detta fiskeläge var just något av ett centrum för den tidens mera avancerade havsfiske. Råå var också under senare hälften av 1800-talet det största fiskeläget inte bara i Skåne utan överhuvudtaget i landets södra del. Mest känt var det vid denna tid kanske för sina *kvassar*, som gick på spätte- och torskfiske i Kattegatt, framför allt i farvattnen kring Anholt. Dessa kvassar var riktiga små fiskefartyg på 30–40 fots längd (9–12 meter), heldäckade och med en stor inbyggd sump där flera ton fisk kunde medföras levande. Den ömtåliga fisken krävde snabba resor till avsättningsorterna, i första hand seglade man till Köpenhamn, och kvassarna var riggade därefter: ett stort gaffelsegel med topp, fock, klyvare och "flöjendip" (flying jibb), ibland också en "apa" på särskild mast i aktern.

Anholtsfisket tog sin början först 1878, men kvassar hade det funnits tidigare, fastän endast använda som rena fisktransportbåtar. Det var ett slags specialform av de små jakt- eller slupriggade fraktskutor, som var så vanliga på den tiden och de hörde framför allt hemma i Danmark och Tyskland. Flera av Råå-bornas kvassar bestod också av ombyggda skutor.

Långt före Anholtsfiskets tid hade fiskarna vid Öresund utnyttjat avlägsna fiskevatten. Råå-boar liksom fiskare från Barsebäck och andra lägen brukade under våren och sommaren fara på spättefiske i Köge bukt, Faxebukten och andra farvatten kring sydligaste Själland. Till detta fiske användes länge de vanliga öppna sprisegelsriggade *storbåtarna* på omkring 25 fots längd (c:a 7,5 meter), trots att man måste ligga till sjöss flera dagar i sträck, ibland upp till en vecka. Någon gång vid tiden kring 1800-talets mitt har man emellertid börjat använda sig av båtar med däck, troligtvis efter förebild från danska fiskare. Ibland uppges att dessa fiskebåtar till en början var halvdäckade, dvs. bara hade däck över för- och akterpartierna, men då ingen av dessa båtar finns bevarad och tillförlitliga avbildningar saknas, är det svårt att avgöra hur de verkligen var inrättade. Några närmare detaljer om när och hur nyheten började spridas och vilka eventuella nyheter inom fisket i övrigt som den kan ha föranletts av, kan inte heller fastställas, men senast under 1870-talet måste de däckade fiskebåtarna ha varit i allmänt bruk vid Öresund och på sydkusten.

8. Däcksbåt i Degerhamn, Öland; byggd på Juggesö omkring 1940. Foto förf. 1961.

Situationen framgår bl.a. av fiskeriintendenten Lundbergs olika rapporter om det skånska fisket och genom hans statistiska uppgifter för år 1882 får man dessutom besked om på vilka orter dessa nymodiga fiskebåtar hörde hemma. De flesta fanns, som väntat, i de stora fiskelägena vid Öresund, Råå, Limhamn, Barsebäck, Borstahusen och på Ven. Helt i en klass för sig var Råå med omkring 150 däckade båtar, nästan dubbelt så många som i Limhamn, vars bestånd kom som nummer två. Men Råå var ju, som redan nämnts, vid denna tid Sydsveriges största fiskesamhälle.

Vid sydkusten hörde de flesta däcksbåtarna hemma i Trelleborg och Ystad. Från ostkustens fiskelägen redovisas, såsom vi redan berört i det föregående, inte en enda däckad båt och märkligt nog inte heller från nordvästra Skåne. Här i Kullabygden och Bjäre skulle anledningen vara att fiskarna emellanåt använde sina storbåtar till fraktfart med plank o. dyl. varvid däckat skulle vara opraktiskt. En ökad satsning på sjöfarten

överhuvudtaget är också den närmaste förklaringen till att fisket i dessa trakter inte expanderade i takt med övriga västskåne. Tidigare hade fiskelägena här i Kullen och Bjäre haft det rikaste fisket i Skåne.

Sammanfattningsvis finner vi att fiskare i Skåne och Blekinge sedan århundraden, sannolikt sedan medeltiden, bedrivit havsfiske i olika former, ofta på stora avstånd från hemmahamnarna. Därvid har man regelmässigt ännu långt fram i sen tid använt sig av enbart öppna båtar, låt vara efter tidens förhållanden ganska stora enheter på 8–10 meters längd. Först under senare hälften av 1800-talet börjar man övergå till att använda båtar med däck, för sjösäkerhetens och den större bekvämlighetens skull. I Blekinge har vi kunnat följa hur nyheten slår igenom under 1890-talet sedan fiskare på Listerlandet gjort de första försöken på 80-talet.

De nya båtarna kom då närmast från fiskelägena vid Öresund, där däcksbåtar blivit vanliga redan under 1860–70-talet. När och i vilket sammanhang öresundsfiskarna börjat med däcksbåtar har inte helt kunnat klargöras, men av allt att döma har det skett vid mitten av århundradet efter danska fiskares förebild.

Från Danmark, men också från Skåne, Blekinge och Bornholm hämtade även fiskare vid tyska östersjökusten sina första däckade båtar, "Ostsee-fischkutter", el. "Lachskutter" som de kallas här. Liksom i Blekinge togs de första initiativen, både från enskilda fiskares sida och från fiskerimyndigheterna, under 1880-talet, medan det egentliga genombrottet för nyheten skedde först under de två följande årtiondena. I stor utsträckning innebar nyheten här inte bara övertagandet av en ny båttyp utan samtidigt införandet av havsfiske med drivgarn, framför allt efter lax. Blekingefiskarna hade då, som redan nämnts, sedan länge brukat utnyttja laxfisket i farvattnen utanför kusten och till en del tycks det ha varit efter deras förebilder som havsfisket nu utvecklades. Det förklarar också den förhållandevis stora importen av öppna blekingsekor som behandlats ovan och som försiggick jämsides med de första däcksbåtarna just i början av den här aktuella perioden.

Sambandet mellan däcksbåtarnas införande och drivgarnsfisket framstår särskilt tydligt för Hallands vidkommande. Fiskarna

9. Däckad fiskebåt i Limhamn 1977. Byggt på platsen 1921 av John Hansson, ägare fiskare Allan Christensson (t.v. i båten). Foto Peter Skanse.

här på kusten hade tidigare knappast sysslat med havsfiske i någon form, när de på 1880-talet började fiska sill med drivgarn och däckade båtar. Råå-fiskare hade då sedan flera år brukat komma iland med präktiga fångster i hallandsstäderna och Hus-hållningssällskapet hade t.o.m. fått ett lag fiskare att bosätta sig i Varberg 1885, för att lära ut hur de nya redskapen och båtarna skulle hanteras.

Båtar med däck hade naturligtvis funnits här tidigare, men de utnyttjades endast till fraktfart och ansågs för otympliga till fiske. Däcket erbjöd visserligen skydd mot överbrytande sjö, men var samtidigt i vägen och inte precis, som det hävdats i en avhandling, någon "stadig arbetsplattform" under fisket. På sådana små båtar kunde man knappast stå på däck under arbetet med redskapen i öppen sjö och de båtar som togs i bruk i fisket hade därför en stor lucka midskepps och en mindre framme i bogen där fiskarna stod när de drog redskapen, bild 2.

Här liksom på andra håll dröjde det inte länge förrän en lokal nytillverkning av däcksbåtar kom igång, och i Varberg talas det om en kapten Gustav Magnusson från Råå, som 1887 lät "upp-

föra ett byggeri för däckade båtar''. Vid samma tid slog sig skeppsbyggmästaren A. K. Gustafsson från Barsebäck ned i Varberg och det är möjligt att han samarbetat med Magnusson och varit konstruktör och arbetsledare vid dennes ''byggeri''. Gustafsson hade lärt yrket hos en känd dansk skeppsbyggmästare i Faxe Ladeplads och blev sedermera ledare för skeppsvarvet i Landskrona.

Avslutningsvis kan vi konstatera att 1880-talet är den tid då däckade båtar införes i fisket inom hela vårt område, bortsett från Skånes västkust med dess nära förbindelser med Danmark. Varför just 1880-talet? Något entydigt svar är svårt att prestera. För Hallands vidkommande har man hänvisat till järnvägarnas tillkomst som öppnade nya marknader. Man har också pekat på de många statliga hamnbyggena under 1870-talet som gav möjligheter att hålla större båtar. En annan förklaring är att 1880-talets dåliga sjöfartskonjunktur medförde en ökad satsning på fisket. I verkligheten har det varit ett komplex av samverkande faktorer. Men varför just 1880-talet? I Bohuslän började de berömda kosterbåtarna att byggas med däck under 1830-talet och vid Norges sydkust togs de första däckade båtarna till fiske och lotsning i bruk under 1800-talets första år.

Anmärkning

Utrymmet medger inte redovisning av källmaterialet till uppsatsen. Den är en exkurs ur ett större arbete om sydsveriges båt- och skeppsbyggeri, som huvudsakligen bygger på fältstudier. Av viktigare tryckta arbeten som här utnyttjats bör, förutom de som nämnes i texten, anföras:

- Björnsson, S., Blekinge. En studie i det blekingska kulturlandskapet. 1946.
- Bunte, R., Öresundsfisket. Skånes Natur 1962.
- Davidsson, J., Fiske och fiskepionjärer i Halland. Årsboken Halland 1965.
- Fiske och sjöfart i Gamla Råå. Kring Kärnan 1968.
- Det gamla fiskeläget. 1978.
- Hasslöf, O., Svenska västkustfiskarna. 1949.
- Skånes handelssjöfart. Sydsvenska dagbladets årsbok 1973.
- Löfgren, O., Fångstmän i industrisamhället. 1977.
- Löfström, F., Här ostpå. 1941.
- Nielsen, Ch., Danske bådtyper. Köpenhamn 1973.
- Rudolph, W., Segelboote der deutschen Ostseeküste. Berlin 1969.

STURE LAGERCRANTZ

Jägarspel

Till färgbild XIII a

Under 1800-talets första hälft förekommer det åtminstone inom tyskspråkigt område en pedagogisk jaktlitteratur, som främst riktar sig till barn och ungdom. Böckerna är anmärkningsvärda eftersom de kompletteras med en "bilaga", en låda innehållande figurer av tenn eller papier-maché. Dessa föreställer jägare under utövande av olika aktiviteter, deras hundar, jaktbart vilt samt träd och buskar m.m. Av böckernas priser att döma måste åskådningsmaterialet ha varit förhållandevis påkostat för sin tid, tyvärr synes det genomgående ha förkommit under årens lopp.

Ett av dessa numera ovanliga arbeten är Christian Adolf Buhles *Neues Jagdspiel zum Nutzen und Vergnügen für die Jugend* (två upplagor, Halle 1802 och 1804). Det är ett synnerligen seriöst verk, som med djupaste vördnad tillägnats tvenne preussiska kungligheter nämligen kronprins Friedrich Wilhelm och prins Friedrich Wilhelm Ludwig. Buhle är övertygad om att barn och ungdom under sin fritid måste sysselsättas på ett lämpligt och för karaktären danande sätt. Med hjälp av tennfigurer kan emellertid undervisning i naturhistoria och andra vetenskaper göras både omväxlande och roande. Härtill kommer att tennfigurer är "hållbara" och att de, om olyckan trots allt skulle vara framme, lätt kunna ersättas.

Snabbt redogör författaren för jaktens och jakträttens ursprung och uppkomst, på den tiden delvis rätt känsliga problem. Betydligt större utrymme ägnas åt skogsvetenskapen, hur bra det är att känna till träd och andra växter samt hur man ska kunna tillgodogöra sig det som finns i mark och skog. Ambitiösa föräldrar och målsmän kan här finna rika tillfällen till god pedagogisk verksamhet. Större delen av arbetet behandlar de tio

1. Jaktspel "parforce Jagd beweglich N 2". Tyskland 1800-talets förra hälft. Lådans l. 28 cm. KM 45.393.

viltarter som återfinnas i "bilagan". Författaren beklagar att tennfigurerna av kostnadsskäl inte kunnat framställas i någon enhetlig skala. (I och för sig är detta rätt naturligt, då det rör sig om så olika föremål som t.ex. träd och fasaner.) Jakt- och fångstmetoder avverkas grundligt men trots detta på ett rätt begränsat utrymme. Väsentligare är de aktuella djurens levnadsvanor och självfallet den nytta man kan ha av dem efter framgångsrik jakt. En del upplysningar är f.ö. av ej ringa etnologiskt intresse. Så följer beskrivningen av och reglerna för jaktspellet. Boken avslutas med en jaktsång som deltagarna i spelet lämpligen kan sjunga under dettas gång för att muntra upp stämningen. Det finnes ingen anledning att här närmare redogöra för spelets rätt omständliga regler, ej skriv- och läskunniga barn måste ha hjälp av vuxna personer för att kunna delta i detsamma.

2. Hare med den enkla anordning som visar hur de rörliga figurerna fungerar.

Under partiets gång måste deltagarna då och då överlämna en figur till "directorn" (spelledaren) och i samband därmed redogöra för vad tennbiten föreställer. Bristande kunskaper bestraffas med böter i spelmark och ledaren ger då, med boken som grundval, en kortare lektion i det aktuella ärendet.

Som svar på en förfrågan till Nordiska museet har intendenten Stig Appelgren meddelat mig att något liknande Buhles kombination av "Wörter und Sachen" inte kunnat beläggas i museets bibliotek eller i dess jakt- och leksaksavdelningar (25 maj 1977). I Kulturens samlingar – jag har fått uppgifterna av antikvarie Märta Lindström (29 augusti 1977) – finns ett "Jaktspel med jägare, djur och landskapskulisser", bild 1, från 1800-talets förra hälft som skänkts av konsul H. Beyer i Orrefors 1947 (KM 45.393). Det förvaras i en låda med skjutlock (28 × 17,5 cm; 6,5 cm hög) som är klädd med mönstrat blått papper och tillverkat i Tyskland – etikettens text är "parforce Jagd beweglich N 2". Pappfigurerna arrangeras med lådans upp- och nedvända botten som scen. Denna är försedd med åtta hål samt tre i längdriktningen utskurna skåror. Kulisserna (förutom fonden) – fyra landskapsbilder, ett enstaka träd samt tre stående jägare, varav en med hund – har nedtill pinnar, som sticks ner i hålen. Den ridande jägaren och djurfigurerna sitter fast på träbitar med en på tvären inslagen spik, bild 2. När figurerna placeras i springorna gungar de på denna.

Av etiketten framgår att spelfabrikanten salufört åtminstone en parforcejakt till, det rör sig väl sannolikt endast om en dyrare eller billigare "upplaga". Man kan emellertid förmoda att även andra former av jakt som t.ex. vildsvinsjakt utgivits på liknande sätt ehuru de veterligen inte har beskrivits i litteraturen. I Kulturens exemplar saknar man tyvärr den beskrivning eller instruktion, som ursprungligen torde ha medföljt i lådan. Av denna hade det framgått om spelet varit avsett för en eller två personer, vilket onekligen är av ett visst intresse.

CLAES WAHLÖÖ

... genom dess blotta avspegling

Till färgbilderna XIV–XV

Fotografen är som uppfinning en produkt av 1800-talet. Alla grundläggande delar i den moderna fotografiska tekniken kommer till mellan Niepces första heliogravyr och Goodwins införande av celluloidfilmen 1887. Sällan tycks en uppfinning ha legat mera i tiden än vad fotografen gjorde. Detta understryks av den gräsbrandsfart med vilken det nya undret spreds över världen.

Det är idén att använda camera obscura för att på ett ljuskänsligt material kunna hålla kvar den projicerade bilden som är utgångspunkten för pionjerna.

Camera obscura eller det mörka rummet var en gammal uppfinning. Den äldsta kända avbildningen finns i en bok från 1545 av den holländske matematikern Gemma Frisius. Det grundläggande i konstruktionen är kunskapen om ett litet håls optiska egenskaper, vilka gör att ljuset bryts så att en verklig bild kan uppfångas på en skärm inne i det mörka rummet. Den experimentlystne kan för övrigt roa sig med att i ett mörklagt rum med nyckelhålets hjälp framställa avbildningar av angränsande rum. Redan 1560 beskrev den italienske fysikern Girolamo Cardano (upptäckaren av den kardanska upphängningen) en förbättrad camera obscura med en bikonvex lins som ökade den projicerade bildens ljusstyrka. Som påminnelse om ursprunget i renässansens mörka rum har vi ju för övrigt fortfarande namnet kamera för fotografiapparat.

Också experimenten med ljuskänsliga ämnen (i synnerhet vissa silverföreningar) är av gammalt datum. De äldsta kända försöken att använda deras fotokemiska egenskaper för avbildningsändamål (utan kamera) utfördes 1725 av den tyske läkaren

Johann Heinrich Schulze. En annan tidig experimentator var Thomas Wedgwood, son till den store keramikern Josiah Wedgwood. Tydligt hade han ärvt faderns intresse för avancerad teknik. Han kom tillsammans med Sir Humphry Davy på en metod att dränka papper med en silvernitratlösning och kunde genom att lägga föremål på papperet åstadkomma bilder. Wedgwoods problem var att han inte kände någon metod att fixera sina bilder och de utplånades därför tämligen snart. Han tycks ha använt sina fotografiska bilder i arbetet med förlagor till de keramiska dekorerna. Wedgwoods och Davys försök ägde rum under 1700-talets slut och 1800-talets första år. Det är möjligt att de båda engelsmännen var de första att använda en camera obscura till att framställa fotografier.

Det blev fransmannen Joseph Nicéphore Niepce som skulle lösa problemet att med hjälp av camera obscura framställa en bild, som han dessutom kunde fixera. Niepce hade sysslat med fotografiska experiment sedan 1816. År 1826 monterade han upp en kamera i fönstret till arbetsrummet på sin gård i byn Saint-Loup-de-Varennes och exponerade en asfaltbelagd tennplåt i åtta timmar. Detta världens första fotografi eller heliogravyr, som Niepce kallade bilden, gör ett något förvirrande intryck, eftersom både byggnaderna till höger och vänster har fasaderna solbelysta på grund av den långa exponeringstiden.

Jaques Louis Mandé Daguerre, som också hade sysslat med fotografiproblemet en tid, hade i Paris fått höra talas om Niepce och de båda herrarna sammanträffade för första gången 1826. Niepce hade detta år utan framgång presenterat sin uppfinning för Royal Society i London och såg sig ingen annan råd än att inleda ett samarbete med den framgångsrike teaterdekoratören från Paris. 1829 startas så firman Niepce-Daguerre för att vidareutveckla den uppfinning om vars enorma framtidsmöjligheter de ju rimligen inte kan ha haft annat än vaga föreställningar.

Niepce dog 1833 och Daguerre lämnades att tillsammans med Niepces son Isidore arbeta fram en praktiskt fungerande metod. Daguerre såg fullt nog till att firmanamnet ändrades till bara Daguerre och sex år efter Nicéphores död var han beredd att presentera uppfinningen för världen.

Daguerreotypin såldes den 14 juni 1839 till franska staten av

I. Daguerreotyp i ovalt sammetsklätt etui. Höjd 79 mm. Kyrkoherde L. J. Collin 1855. Okänd fotograf. KM 45.507.

Daguerre och Isidore Niepce. Priset var livslånga årliga pensioner, 6.000 Fr för Daguerre och 4.000 för Niepce. Samma år den 19 augusti presenterades metoden på ett offentligt sammanträde med franska vetenskapsakademin. Intresset för daguerreotypin och dess hemligheter var nu på kokpunkten och stora människomassor samlades i och kring byggnaden för att omgående få del i gåtans lösning. Ett samtida ögonvittne har skildrat det hela och

2. Reklamplapp (31 × 34 mm) på daguerreotyp från Prag. KM 24.556.

berättar vidare hur inom några timmar optikaffärerna länsades på lämplig utrustning. Efter några dagar stod entusiastiska daguerreotypister med trebenta lådor fram Paris sevärdheter eller satt hemma och polerade försilvrade kopparplåtar.

Inom den tidiga fotokemin var Daguerres främsta insats upptäckten av den latenta bilden, något som han kom på av en slump, efter att i en låda ha lagt ifrån sig en exponerad plåt utan synliga bildspår. Plåten kom här på ett eller annat sätt – traditionen bjuder på varianter – i kontakt med kvicksilverångor, som framkallade bilden. Upptäckten av den latenta bilden var ett stort framsteg framför allt därför att exponeringstiderna kunde pressas kraftigt.

En herre som inte får glömmas bort i samband med den tidiga fotografien är Sir John Herschel utan vars upptäckt av natriumtiosulfatets egenskaper (1819) Daguerre inte kunnat fixera sina plåtar. Det är samma ämne som än idag allmänt används som fixermedel.

Det är dock fråga om inte Daguerres främsta insats för fotografins utveckling låg i den intensiva marknadsföring han bedrev för att få uppfinningen känd. Som exempel på den löpeldsartade

3. Baksidestryck på blankett i visitkortsformat. S & S anger att kartongen levererats av den välkända fotografirman Stölten och Simmonsén.

spridningen över världen kan nämnas att Adolf Bonnier, redan till jul samma år som metoden offentliggjordes, i sin boklåda i Stockholm tillhandahöll såväl en översatt beskrivning av Daguerres metod som importerade kameror och daguerreotypen. Daguerreotypin hade då redan fått sin första publicitet i Sverige genom en artikel i Aftonbladet den 30 januari 1839 under rubriken "Ett landskaps avteckning genom dess blotta avspegling". Nyheten var inte gammal, den 7 januari hade uppfinningen för första gången förelagts den franska vetenskapsakademien.

Niepces och Daguerres metod hade, bortsett från i efterhand avhjälpna bristfälligheter, en allvarlig nackdel. Varje bild var

unik och kunde inte kopieras. I ljuset av den senare utvecklingen befann sig daguerreotypin i en teknisk återvändsgränd. Den som numera framstår som den moderna fotografins upphovsman är istället engelsmannen Sir William Henry Fox Talbot, en privatlörd adelsman som införde den ännu idag brukade negativmetoden. Han hade tagit vid där Thomas Wedgwood slutade, men kände liksom de franska pionjerna till en metod att fixera sina bilder. Fox Talbot arbetade med pappersbilder som kunde kontaktkopieras på ett annat ljuskänsligt papper. Han publicerade sina resultat nästan samtidigt med Daguerre. Det var också Fox Talbot som införde beteckningarna negativ och positiv i fototerminologin.

För att göra en lång historia kort så leder Fox Talbots uppfinning av negativmetoden efter diverse förbättringar fram till glasplåten och den av Frederick Scott Archer 1851 publicerade våtplåtmetoden. Tjugo år senare uppfinner den engelske läkaren Richard Leach Maddock torrplåtförfarandet, som dock inte slår ut våtplåten förrän på 1880-talet. 1887 kommer så det som slutgiltigt banar väg för våra dagars massfotografi, då den skotske prästen Hannibal Goodwin patentsöker rullfilmen av celluloid. Vägen låg nu också öppen för det stora undret med de rörliga fotografiska bilderna.

Även om de första fotografierna ägnade mycken möda och intresse åt fotografering av landskap och arkitektur låg fotokonstens kommersiella möjligheter i porträttfotot. Det var delvis av nödtvång man i början fick ägna sig åt vyerna. Exponeringstiderna var helt enkelt för långa. Inte ens med "hufvudhållare af jern" och andra anordningar gick det att åstadkomma acceptabla porträtt med halvtimmestlånga sittningar. Problemen löstes dock tämligen snabbt, en av de viktigare landvinningarna var det ljusstarka (1:3,7) porträttobjektiv som 1840 konstruerades av Joseph Petzval i Wien. Därmed sattes porträttlavinan i rullning.

Efter Adolf Bonniers insats som Sveriges första fotohandlare blev det snabbt populärt att låta daguerreotypa sig till eftervärlden. Åtskilliga daguerreotyper av människor från svenskt 1840 och 1850-tal finns ännu i behåll. De utgör dokument av stort kulturhistoriskt intresse inte bara för studier av klädedräkt

4. Baksidestryck på en porträttbild från lundafotografen August Korfitzens ateljé. 1880-talet.

och andra modedetaljer, de säger också mycket om hur folk såg på sig själva och hur de ville uppfattas av andra. Daguerreotyperna fick glas och ram och hängdes på väggen i finrummet eller ställdes på salongsbordet. De kunde också inneslutas i mer eller mindre elegant utstyrda etuier med läder- eller tygöverdrag.

Daguerreotypins dagar var ju egentligen räknade redan från början; som metod överlevde den varken utomlands eller i Sverige 1850-talet. Under detta decennium gjorde kollodiumplåten eller våtplåten som den brukar kallas, tillsammans med papperskopian sitt segertåg. En produkt av våtplåtstekniken var ambrotypen, som ofta förväxlas med daguerreotypen. Det hela fungerade så att en underexponerad våtplåt monterades på ett svart underlag så att en positiv effekt uppstod. Plåten kunde vid monteringen vändas varvid man erhöll en sidriktig bild. Daguerreotyperna ger nästan alltid en spegelvänd bild av verkligheten – något som kan vara värt att komma ihåg, särskilt vid betraktandet av stadsbilder. Ambrotypen lämpade sig väl för handkolering. Till nackdelarna hörde att den var dunklare och något mindre skarp än daguerreotypen. I gengäld var den vid betrakt-

5. Sandgatan i Lund på 1870-talet. Bilden är ingen riktig stereobild eftersom fotografen använt samma negativ för bägge bilderna. Sidförskjutningen i ett äkta stereogram har här mats med beskärning. Denna fusketod tycks inte ha varit helt ovanlig. Fotograf: Hilda Sjölin, Malmö. KM 54.004.

ning inte lika beroende av det infallande ljusets vinkel som bilden på den försilvrade kopparplåten. Ambrotyperna ramades in på samma sätt som de tidigare daguerreotyperna. De var dock liksom sina föregångare dömda att försvinna och dessutom av samma orsak. Också de utgjorde unika original.

Med 1860-talet inbryter i Sverige fotoalbumets tidsålder. Vid detta årtiondes början slår ett nytt behändigt porträttformat igenom och för att hålla ordning på de växande högarna med avfotograferade släktingar och vänner måste folk skaffa sig album. Det nya formatet var från början ett påhitt av Napoleon III:s hovfotograf Disderi. Det benämndes visitkortsformat och fick även i Sverige en stor popularitet, vilket inte minst avspeglas i den snabbt – i själva verket – alltför snabbt växande kåren av yrkesfotografer. Papperskopians genombrott innebar att man kunde beställa dussintals kopior av sitt porträtt för utdelning i bekantskapskretsen. Kartongerna som användes till att klistra upp foton på växte så småningom ut till en jätteartikel för fotogrossisterna. Dessa visits- och kabinettsblanketter kunde fås i en rad mer eller mindre lyxbetonade utföranden med re-

6. Amerikansk stereobild från firman Underwood & Underwood. Omkring 1900. KM 51.979:2.

spektive fotografers namn tryckta på baksidorna, där det sena 1800-talets smak för intrikata dekorer blommade. Den på baksidan ofta förekommande upplysningen "Plåten förvaras för efterbeställning" innebar för en framgångsrik fotograf arkiv med 10 000-tals plåtar.

Fotoalbumen från årtiondena runt sekelskiftet var ofta påkostade prydnadspjäser avsedda för hennens statusmiljöer. De hade alla en sak gemensam, nämligen de tjocka bladen med färdigstansade hål, i vilka bilderna sköts på plats genom springor. I övrigt tillverkades de i snart sagt alla tänkbara utföranden och format. Pärmarna kunde vara klädda med läder, sammet eller celluloid med tryckta motiv samt försedda med diverse fantasifulle metallbeslag. Deras beroende av en romantiserande syn på äldre tiders bokband är inte att ta miste på. En bra provkarta på fotografialbum finns att beskåda i Åhlén & Holms jubileumskatalog från 1909, vari inte mindre än trettiofem olika modeller i prislågen från 55 öre till 14,75 kr finns avbildade.

Vid sidan om porträttfotot, som var den dominerande artikeln, fanns det en marknad för arrangerade genrebilder, stadsbilder, exotiska miljöer och konstbilder. Dessa bildkategorier

kom dock att utvecklas mest i kombination med en annan omhuldad 1800-talsuppfinnning, nämligen stereoskopet. Det första stereoskopet konstruerades på 1830-talet av den engelske fysikern Sir Charles Wheatstone. Den konstruktion som fick framgång var emellertid den som den skotske fysikern Sir David Brewster åstadkom 1844 och presenterade vid Londonutställningen 1851. Vid sekelskiftet hade praktiskt taget varje borgerligt hem ett stereoskop. En avläggare till 1800-talets stereoskop har vi i dagens "View-master". Stereoskopbilderna utgjordes vanligen av svartvita kopior uppfodrade på kartong, men det fanns också en typ avsedd för genomlysning, alltså en form av diabilder. I Kulturens samlingar finns ett mindre antal av det senare slaget med lövtunna papperskopior som på baksidan laverats i olika färger. Jämsides med de roande och allmänbildande stereogrammen uppstod snabbt (det finns sådana daguerreotypier från 1840-talet) en genre, som än idag går under benämningen Franska kort, med andra ord bilder som herrarna ostörda av barn, kvinnor och tjänstefolk, avnjöt i kombination med punsch och cigarrer.

Litteratur

- Kempe, F., Photographie, Zwischen Daguerreotypie und Kunstphotographie. Hamburg 1977.
- Lagercrantz, B., Fotografiet under 100 år. Nordiska museet. Stockholm 1957.
- Lagercrantz, B., Vi i bild. Stockholm 1967.
- Nylén, A.-M., Familjealbumet. Fataburen 1955. Stockholm 1955.
- Sandels, K., Sjuttiofem år i fotografins tjänst. Stockholm 1959.
- Weimar, W., Die Daguerreotypie in Hamburg 1839-1860. Hamburg 1915.

JAN GERBER

... i ren medeltidsstil

”Det är tämligen kinkigt att göra ritningar till möbler i ren medeltidsstil” skrev Carl Georg Brunius till friherre Carl Adam von Nolcken på Jordberga. För Brunius, som med stor ambition sökte de medeltida förebilderna i original, låg svårigheterna bl.a. i att ”detta slags fornsaker äro förstörda och kunde i anseende till sin oflyttbarhet ej tagas till mönster.” Även med de mest intensiva forskningarna efter medeltida förebilder skulle resultatet bli kient. De flesta av dagens möbler saknade motsvarigheter under medeltiden. Den medeltida bostaden skulle i våra ögon te sig i det närmaste möbellös.

Den lundensiske grekprofessorn, Tegnérns efterträdare, vann sin ryktbarhet som arkitekt. Genom inträngande studier, inte minst genom resor till de bevarade monumenten, ville han nå kunskap om den bortglömda medeltida arkitekturen och det byggnadstekniska kunnandet. Mer genom sin viljekraft och omfattande bildning i ämnet än konstnärlig talang blev han den förnyade medeltidsstilens mest originella utövare i vårt land.

Om än Brunius med oförbrännerlig energi hävdade att den medeltida byggnadsstilen var den enda rätta och möjliga, gjorde han ett undantag då det gällde inredningar av bostadshus. Inom ett skal i medeltida dräkt skulle rummen inredas i tidens stil och med alla de bekvämligheter, som stod till buds. En byggnad i den ideala stilen lämpade sig mycket väl för modern och bekväm inredning, det låg i den medeltida arkitekturens karaktär av fullkomlighet.

Trots att Brunius alltså såg de betydande svårigheterna ritade han möbler för några få inredningar, förutom till von Nolcken på Jordberga, bl.a. för sitt eget hus vid Kiliansgatan i Lund. Då

huset i "sin forntida hållning" år 1841 stod färdigt skrev von Noleken: "I dessa stormiga och ödsliga Oktoberqvällar måtte det kännas godt att sitta i den varma munkbyggnaden upphöjd öfver Lunds smuts och njuta af sitt fulländade verk."

Detaljer i husets fasta inredning, kakelugnar och vissa möbler hade Brunius ritat i medeltidsstil. En hög spegel med bord samt ett stort ovallt divanbord i mörk polerad mahogny är bl.a. utförda efter dessa ritningar. Spegelbordets bakstycke har ett rundbågsvalv, i vilket ett spegelglas är infattat. Bordsskivan kan liknas vid en stiliserad baldakin, som bärs upp av två kolonner med romanska tärningskapitäl, bild 1. Med enkla medel har ett spegelbord i karljohanstil förvandlats till en romansk kyrkport. Schemat återfinnes i lundadömens nordportal. På bordet vilar spegeln, uppbyggd som ett högt fyrkantigt torn. Överst en markant utskjutande tinnkrans av en typ som Brunius ofta ritade för profana byggnaders torn, t.ex. på Söfdeborg och det nya slottet vid Näsbyholm. Under kransgesimsen med dubbel karnis (s-formad profil) har den i det närmaste obligatoriska frisen sin plats, i det här fallet en bågrfris. Spegelglaset, som är påfallande litet, kan uppfattas som en fönsteröppning rakt inskuren i "murlivet". Spegeln är omgiven av slanka kolonetter, som bär upp kopplade rundbågar med inskrivna trepassbågar. Dessa dekorativa element finns i sin medeltida utformning på domkyrkans absid och i Brunius tappning bl.a på Biskopshuset i Lund. Med sina monumentala dimensioner och starkt betonade arkitektoniska karaktär kan möbeln haft sin placering som motstycke till kakelugnen i professorns förmak. Spegeln och kakelugnen, också ritad av Brunius (kakelugnen finns i ritning, om den kom till utförande är ovisst), överensstämmer i sina proportioner, båda har samma iögonfallande krön med kraftigt betonad gesims och tinnkrans.

Divanbordet hör, liksom spegeln, till karljohantidens karaktäristiska möbler. Storleken och möjligheten att förlänga det med skivor visar att det även använts som matsalsbord, bild 2. Den dagliga placeringen har varit i salen framför en soffa. Bordets fotplatta är en fyrhörning med markant insvängda sidor. Spetsarna är avslutade i treklöverform med ett rosetornament. Från fotplattan reser sig en mäktig romansk knippepelare med möns-

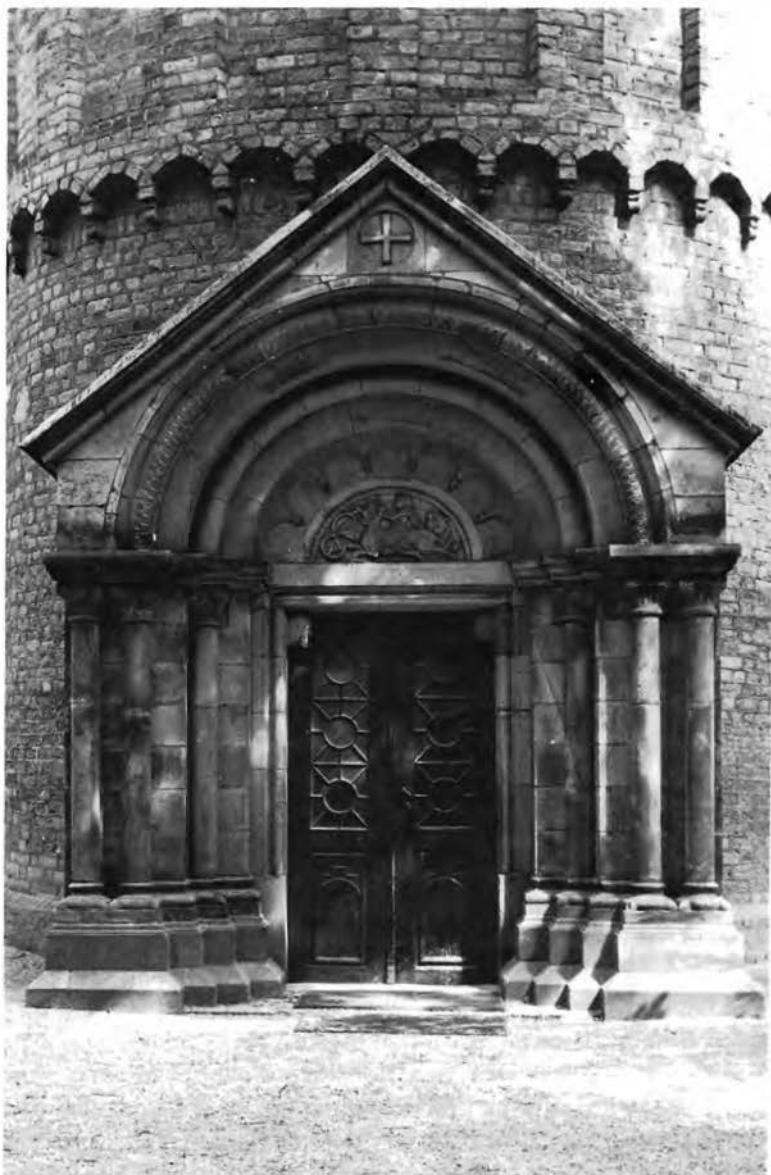
1. Väggspegel med konsolbord av mahogny, efter ritning av C. G. Brunius omkr. 1841. H. 281 cm. KM 48.782.

2. Bord av mahogny, efter ritning av C. G. Brunius omkr. 1841. L. 174 cm. KM 48.781.

tergillt komponerade hörnblad vid basen och palmettkapitel, bild 2. Här har Brunius upprepat samma mönster i renaste romanska stil, som han använt i Lundagårdshusets portal, bild 3. Sargen på bordets stora ovala skiva har en utsmyckning i form av en dekorativ fris, en bågfris med inskrivna trepassbågar.

Gemensamt för de båda möblerna är intrycket av massiv tyngd. Kraftfullheten i komposition och ornamentik avslöjar arkitekten. Material och form saknar helt anknytning till medeltida möbler men är i överensstämmelse med motsvarande möbler under sen karljohtid. Tanken att skapa möbler som medeltidspastischer var uppenbarligen helt främmande för Brunius. Hans möbler har sin tids form men en ornamentik, som i varje detalj, enligt hans egen åsikt, var korrekt från den medeltida traditionens synpunkt. En klassicistisk kärna har ett hölje av medeltida ornamentik, samma fenomen som är det genomgående draget i hans arkitektur. C. G. Brunius stora kunskaper i de

3. Portal till Lundagårdshuset utförd 1836–39 efter ritning av C. G. Brunius, av sandsten från den 1836 rivna Lundagårdsmuren.

medeltida husens proportioner och byggnadsmaterial var av föga värde då det gällde att rita möbler. Av väsentlig betydelse var däremot att han behärskade den medeltida ornamentiken och dess formspråk. Fritt kunde han välja bland de arkitektoniska dekorationselement, som han fann passande för ändamålet. Han gjorde det mästerligt men något torrt. Brunius möbler är genom sin originalitet och konsekvent höga kvalitet överlägsna de flesta av samtidens möbler i nymedeltida stilar. Samtidigt visar de dock att han inte kunde frigöra sig från arkitekturen. En orsak var att "den götiska konsten eftersträvade en sådan storhet att den blott fann utrymme inom arkitekturen". För Brunius fanns ingen annan konst, ingen genväg, inte heller för utformningen av möbler. Brunius möbler och den nygotiska stilen inom möbelkonsten överhuvudtaget är den blygsamma inledningen till den kavalkad av möbler i nystilar: nyrokoko, nybarock, nyrenässans etc., som i en flödande produktion präglade utvecklingen under senare hälften av 1800-talet.

Att behandla Brunius relativt fåtaliga möbler och inredningar med vad som övrigt producerades i nymedeltida stilar är endast delvis befogat. Han var, som vi sett, en hängiven beundrare av medeltidens byggnadskonst och hantverksskicklighet. Han gjorde det till sin livsuppgift att väcka liv i vad som under århundraden varit bortglömt. Alltsedan renässansen dominerades arkitekturen av klassicismen, Söderns stil, i en degenererad och för nordiska förhållanden olämplig utveckling, enligt Brunius. Trogen sina ideal utförde han sitt arbete med stort allvar. För honom var det omöjligt att lösa ett problem med en lättköpt dekorativ effekt. Arbetsuppgiften var för honom av etisk karaktär, i det avseendet var han en svensk motsvarighet till A. W. N. Pugin i England. Denna hade som mycket ung fått uppdraget att inreda de nyrestaureerade våningarna i Windsor Castle. Senare kom han att med förakt betrakta sina tidigare arbeten, han fann dem själlösa och ytliga. Med oförbrännerlig energi och inlevelse studerade Pugin medeltidens konst och arkitektur. Hans enorma kunnande och stora begåvning gjorde det möjligt för honom att förverkliga sina idéer. Sitt fullödiga uttryck fick Pugins teorier i utformandet av inredningarna i Palace of Westminster, engelska parlamentshuset, påbörjade 1835.

Pugin och Brunius kan jämföras i inställningen till, vad de båda betraktade som sin livsuppgift, nödvändigheten av att återuppväcka dygden och den rena andan i medeltidens arkitektur och hantverk. I Brunius arkitektur framstår hans ambition klar. Men vi ser det även i hans möbler (som naturligtvis i jämförelse med hans övriga livsverk är av begränsad betydelse). Här finns något mer än nyromantikens svärmiska medeltidsdyrkan. De avspeglar, något melodramatiskt uttryckt, en livsåskådning.

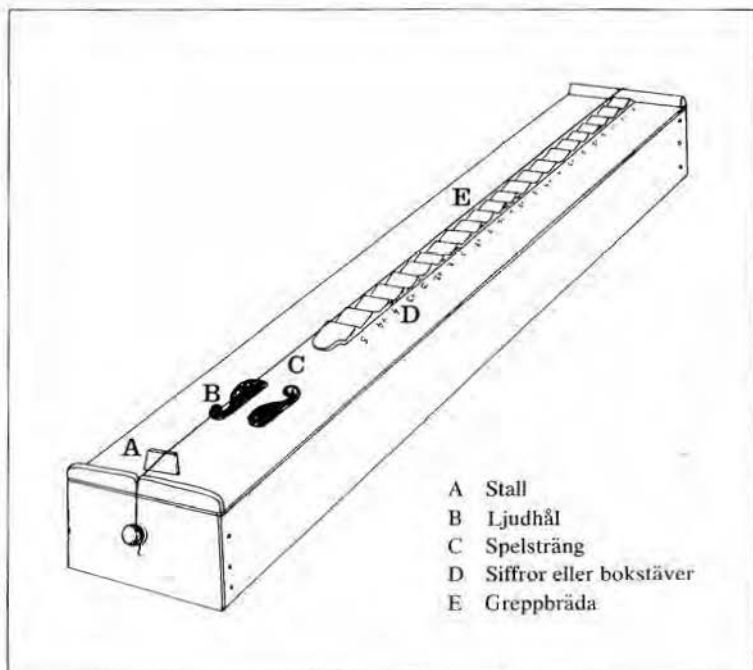
Om 1800-tals musikinstrument i allmänhet och psalmodikon i synnerhet

När man ombeds att ur Kulturens samlingar plocka ut och presentera en musikinstrumenttyp med särskild anknytning till 1800-talet, så är valet inte lätt. Kulturen har nämligen en av landets största musikinstrumentssamlingar och valmöjligheterna är följaktligen många.

Där finns hammarklaver och tafflar, klaverinstrument som just under 1800-talet hade sin glanstid. Där finns också många varianter av pianot, det instrument som vid sekelskiftet kom att tränga undan de förutnämnda. Pianot, vilket började utvecklas på 1830-talet, krävde i förhållande till taffeln och hammarklavret liten golvyta och var således lätt placerbart i hemmen hos det ännu trångbodda men nu köpstarka borgerliga mellanskiktet.

Man kan också välja något orkesterinstrument, t.ex. ett träblåsinstrument som tvärflöjt, oboe eller fagott. Dessa fick under 1800-talet de speltekniska möjligheter de i princip har än idag. Även bleckblåsinstrumenten – rikt företrädna på Kulturen – genomgick en revolutionerande utveckling under detta skede. De försågs med ventiler och därigenom blev skalornas alla toner tillgängliga på dem, något som bl.a. speglar sig i den fyrstämriga köriska "horn-matta" som är så typisk för romantikens orkestermusik. – 1800-talet var således vitalt på musikinstrumentbyggandets område. Man skapade också helt nya instrumentvarianter, exempelvis orgelharmoniet, saxofonen (ej representerad i Kulturens samlingar) och dragspelet.

Alla ovannämnda musikinstrumenttyper hade – åtminstone ursprungligen – adress till de övre samhällsskikten. Men även gemene man hade sina musikinstrument och också här finns många typer att välja på. Ett folkligt instrument att framhäva är

1. Schematisk teckning som visar psalmodikonets uppbyggnad. Teckning Maria Cinthio.

mungigan, populär särskilt i drängstugor, skogskojor och på marknadsplatser. Vid seklets slut var den dock på utdöende. Från puritanskt håll hade man anklagat mungigan – liksom fiolen – för att vara "ett syndens instrument", men största orsaken till dess dalande popularitet var väl att den inte kunde hävda sig mot det klangrikare munspelet. Kanske bidrog också dragspelet till mungigans försvinnande. Dragspelet hade ursprungligen skapats för borgerskapets musicerande amatörer, men vid 1800-talets mitt kom det ut i massproduktion och blev därigenom billigt nog att anskaffa även för de mindre bemedlade. I borgarsalongen fick dragspelet kortvarig betydelse och det kom i fortsättningen att bli ett "folkets" instrument.

Det slutliga valet faller dock på stränginstrumentet psalmodi-

2. Detalj av psalmodikon, som visar greppbrädan.

kon och detta av följande skäl. Psalmodikonet är ett "rent" 1800-tals instrument, d.v.s. det hade sin aktiva roll i musiklivet enbart under detta sekel. Vidare har instrumentet huvudsakligen använts i Norden, framför allt i Sverige och Norge. Här blev det ett effektivt och betydelsefullt hjälpmedel till den förnyelse av skol- och församlingssången som ägde rum under 1830–1870-talen. Trots sin kulturhistoriskt stora roll håller dock psalmodikonet på att glömmas bort, ett tungt vägande skäl för att här dra fram det. Sist, men inte minst, har Kulturen en av landets största samlingar av psalmodikon – nitton stycken.

I sin enklaste form, bild 1, består psalmodikonets kropp av en ca en meter lång rektangulär trälåda, alltid med lock men ibland utan botten. Mitt på ovansidan – locket – sitter en smal trälist, den s.k. greppbrädan. Denna är indelad med tvärgående band eller avbalkad genom trappstegsliknande nedskärningar. Längs hela lådan, över greppbrädan och ett s.k. stall, är en tarmsträng

spänd – spelsträngen. Psalmodikonet spelas med stråke. Genom att med fingrar eller en kort pinne trycka strängen mot greppbrädans olika indelningar förkortas strängen och avger därigenom olika toner, när den stryks med stråken.

Bredvid den ovan beskrivna enkla psalmodikontypen förekommer en lång rad andra och ofta märkligt utformade varianter. Lådan byggdes t.ex. smalare i ena änden, som en stympad triangel, och ofta med en inbuktning på ena långsidan. Andra psalmodikon har behållit sin rektangulära grundform men fått svagt utbuktade långsidor. Åter andra har närmast flaskform eller är profilerade likt en cello. En del instrument är förlängda med självständig massiv s.k. hals. Psalmodikonens lock kan vara flata eller välvda och försedda med ett eller flera utskurna hål. Sådana "ljudhål" påverkar instrumentets klangegenskaper. Det finns psalmodikon med fler än en spelsträng, och överraskande många av de bevarade instrumenten har dessutom ett växlande antal s.k. resonanssträngar. De senare är av metall och i regel symmetriskt placerade på båda sidor om greppbrädan, så nära locket att de ej berörs av stråken. Ibland kan man också möta psalmodikon med resonanssträngar inne i lådan. En resonanssträng börjar klinga, när dess svängningsegenskaper stämmer överens med – eller står i enkla matematiska förhållanden till – de vibrationer som utgår från spelsträngen. Det är därför av stor betydelse för "medsvängandet" hur resonanssträngarna är stämde i förhållande till spelsträngen och de spelade melodierna. Principen med resonanssträngar återfinns på olika håll i världen, särskilt ofta i Asien men även i Norden på gamla instrument som t.ex. nyckelharpan, den norska hardingfelan och vissa svenska fioler. Varifrån psalmodikonbyggarna lånat idén till resonanssträngar är inte känt. På de nämnda möjliga förebilderna är stämningsförhållandena mellan spel- och resonanssträngar oftast noggrant fastlagda. I litteraturen om psalmodikon finns däremot – mig veterligen – inga uppgifter om resonanssträngarnas stämning. Möjligtvis har man försett psalmodikonet med resonanssträngar utan att riktigt ha förstått eller medvetet utnyttjat deras effekter. En noggrann stämning av resonanssträngarna skulle motsäga vad som annars brukar framhållas som psalmodikonets främsta fördel – dess lätthanterlighet

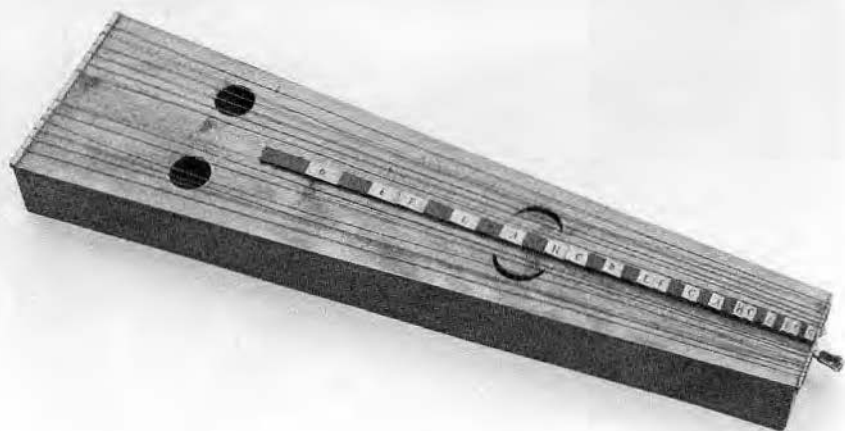
även för oövade spelare, se nedan. – Slutligen kan nämnas en ovanlig och mer komplicerad variant, tangentpsalmodikonet, vilket är försett med en primitiv klaviatur.

Vid spel ligger psalmodikonet horisontellt på utövarens knän eller på ett bord. Instrumentet anses lätt att spela om man använder sig av "psalmodikonnoter". I dessa är meloditonerna angivna med siffror (ibland även med bokstäver) i stället för med notskrift. Motsvarande siffror är skrivna på greppbrädans indelningar eller bredvid dem på locket och man har bara att trycka ned strängen vid den siffra som är angiven i "noten". Även den mest tondöve kan traktera psalmodikonet, eftersom varje ton är mekaniskt utmätt på greppbrädan.

Psalmodikonets klangfärg påminner närmast om cellons eller altfiolens och den som kan spela nämnda stråkinstrument kan också få psalmodikonet att låta vackert. Att döma av bevarade inspelningar och enligt skriftliga källor så lät dock psalmodikon-tonen vanligen rå, opolerad, klanglös och knarrande – "de tjocka flugorna surrade som psalmodikonsträngar".

Enligt de flesta uppslagsverk och andra skriftliga källor uppfanns psalmodikonet 1829 av prosten Johannes Dillner från Uppland. År 1830 skall han ha introducerat sin uppfinning i Musikaliska akademien och samma år gav han ut en koralbok med titeln "Melodierna till Svenska Kyrkans Psalmer, Noterade med Ziffror, för Skolor och Menigheten". I ett inledningskapitel redogör Dillner för instrumentets konstruktion och spelteknik samt anvisar hur man själv skall bygga sitt psalmodikon. – I litteraturen kan vi läsa om Dillners ivriga propaganda för det nya instrumentet. Detta var inom kort i bruk i hela Sverige. Härifrån spreds det – enligt de flesta litterära källor – till Norge, Finland och de svenskanknutna baltiska länderna.

Johannes Dillners insats som psalmodikonets kanske största propagandist kan inte förnekas. Att han däremot inte är dess egentlige uppfinnare kunde norrmannen Leif Løchen klart be lägga redan för 20 år sedan. När Dillner "uppfann" psalmodikonet, så var det nämligen redan väl känt i Norge. Här hade man fått kännedom om instrumentet från Danmark. Løchen kunde också påvisa, att det danska psalmodikonets tillblivelseår var 1823 och att dess upphovsman skulle sökas i kretsen av "det

3. Psalmodikon från Karaby, Skåne, med resonanssträngar. Spelsträng och stall saknas. L. 118 cm. KM 23.594.

Pædagogiske Selskab i København". (By og Bygd, Oslo 1958 o 1960). Dessa, i varje fall för instrumenthistoriker, sensationella uppgifter förbisågs länge utanför Norge, och i t.ex. Sohlmans nya musiklexikon (1975, art. Dillner) och i en uppsats från Musikvetenskapliga institutionen i Göteborg (1976) står Dillner fortfarande som psalmodikonets skapare.

År 1976 lyckades danskan Kirsten Ostfeld ringa in namnet på psalmodikonets danske upphovsman – skolläraren Jens Worm Bruun. Tydligt samtidigt med Ostfelds undersökningar, men utan kännedom om hennes eller Løchens tidigare resultat, kunde den lundensiske teologen Leif Eeg-Olofsson konstatera att Dillners psalmodikon hade danskt ursprung. (Eeg-Olofsson, 1978). Det mest anmärkningsvärda med Løchens och senare Ostfelds samt Eeg-Olofssons forskningsrön, är det faktum att psalmodikonet använts även i Danmark, något som tidigare

4. Psalmodikon från Sjöbo, Skåne. Spelsträng och stall saknas. L. 119 cm. KM 37.469.

ansetts uteslutet, eftersom dansktillverkade psalmodikon ännu inte påträffats. När det gäller upphovsman och tillblivelseår är kanske dock inte sista ordet sagt. Nyligen fick jag kännedom om två svenska psalmodikon vilka kan vara äldre än det av Bruun skapade instrumentet. Det ena exemplaret ägs av apotekare Östen Sölve, Kävlinge och det andra befinner sig i Upplands museum (UM 10020). Båda dessa instrument har samma enkla form och konstruktion – rektangulär låda utan botten, lock utan ljudhål, avbalkad greppbräda, en respektive två spelsträngar. Upplandsinstrumentet är signerat P.J.B.S. och enligt de ovanligt utförliga kataloguppgifterna, nedskrivna 1959, tillverkat i slutet av 1700-talet. Tillverkaren, P. J. B. Sundberg, är farmorsfar till uppgifternas sagesman. Apotekare Sølves psalmodikon har inskriptionen APS $\approx$ 1798, också om detta instrument finns utförliga uppgifter, vars sagesman i rakt nedstigande led är släkt med tillverkaren. Även på andra än dessa två omtalade psalmo-

dikon förekommer 1700-talsdateringar. Sådana har man dock vanligen avfärdat som förfalskningar eller felaktigheter, eventuellt ditsatta av senare tiders ägare. Så kan givetvis också vara fallet med Sölves instrument. De dokument jag hittills haft möjlighet att undersöka pekar dock på, att de angivna tillverkarna av Sölves och Upplandsmuseets psalmodikon var födda omkring 1770–1780-talen, varför inga åldersskäl bör ha hindrat dem från att bygga psalmodikon redan innan sekelskiftet. Det vore intressant att noga granska uppgivna data i berörda släkters historia samt att försöka datera instrumenten med hjälp av laborativa metoder, t.ex. arkeologiska eller kriminaltekniska som bläck-, stil-, trä-, limanalyser etc. I sammanhanget kan nämnas, att t.ex. varken Leif Løchen eller Kirsten Ostenfeld finner det osannolikt att psalmodikon existerat i Sverige redan innan Dillner "uppfann" det år 1829. Däremot tycks man utesluta möjligheten att det byggts psalmodikon här i landet tidigare än 1823.

För att återgå till psalmodikonets kända historia så blev instrumentets saga i Danmark mycket kort, vilket – enligt Kirsten Ostenfeld – bl.a. kan ha berott på, att det danska psalmodikonet var relativt svårspelat. Detta saknade nämligen upphöjd greppbräda med band eller avbalkningar. I stället var de olika tonerna markerade direkt på locket med tvärgående målade streck mot vilka strängen trycktes. Med sådan teknik kunde bara ungefärlig intonation uppnås och tonerna måste således korrigeras med ett mycket "gott öra". Vidare hade tydligen upphovsmannen själv, J. W. Bruun, varken tid eller lust att marknadsföra sin vara. Danmark fick således aldrig någon psalmodikonets eldsjäl. Det fick däremot Norge i kantorn Lars Roverud liksom Sverige i prosten Johannes Dillner.

Både Roverud och Dillner var lidelsefulla kulturpionjärer med den gemensamma målsättningen att aktivera och förbättra psalmsjungandet i hem, kyrkor och skolor. Liksom många andra "kyrkans män" ansåg de nämligen att det stod illa till med församlingssången. Man sjöng för sällan och kunde för få psalmer. Roverud och Dillner menade, att med det rätta hjälpmedlet skulle församlingsborna själva kunna förkovra sig i sjungandets konst, och hjälpmedlet fann de i psalmodikonet. Vi vet – tack vare Leif Løchens efterforskningar – att Roverud fick känne-

dom om det danska psalmodikonet i Kristiania år 1825. I sin danska version kunde psalmodikonet dock inte fungera som det lättspelade hjälpmedel Roverud behövde för sin kulturmission. Han lät då konstruera den upphöjda, indelade greppbrädan. Hur och när Dillner första gången kom i kontakt med instrumentet är okänt. Man vet att Roverud och Dillner kände till varandra, men direkta kontakter hade de tydligen ej.

Dillner och Roverud reste respektive land och rike runt – delvis med statligt understöd – och pläderade för det nya instrumentet. Bägge producerade samtidigt flera korallböcker med sifferskrift. Snart anammades psalmodikonet i skolorna – vilket också hade varit upphovsmannen Bruuns primära syfte – och blev ett välkommet pedagogiskt redskap för lärare som "ei har Gehør" och som "kan ei lære at syngre". (Roverud 1827). I Sverige fick psalmodikonet succéartad spridning i samband med den väldiga väckelserörelse och delvis även nykterhetsrörelse som uppstod omkring seklets mitt. Sin blomstringsperiod hade instrumentet ca 1840–1860 och under denna tid var psalmodikonet bondens och arbetarens dominerande hus- och andaktsinstrument i Sverige och Norge. I dessa länder fick således psalmodikonet den stora betydelse för skol- och församlingssångens utveckling som Dillner och Roverud hade hoppats på. Här skall dock tilläggas, att man inte på alla håll var entusiastisk över resultatet av Roveruds och Dillners pionjärinsatser. Flera nationalromantiker ansåg att den kvantitativa breddningen skedde på bekostnad av en kvalitativ utarmning. Psalmodikonböckernas stora upplagor förträngde lokala – muntligt traderade – varianter av psalmsjungandet till fördel för en likriktad praxis.

Som namnet antyder användes psalmodikonet i första hand för psalmer och då som ackompanjemang till sången. På grund av sin "tunga" konstruktion var det också bäst lämpat för spel av melodier i långsamt tempo. Det hände emellertid även att man spelade upp till dans med "psalmlådan", "notlådan", "notstocken", "lådan", "notharpan" eller allt vad man nu kallade psalmodikonet i folkmun. Som dans- och låtinstrument kunde det dock inte hävda sig hos de skickligare av spelmännen. Dessa föredrog fiolen eller klarinetten.

5. Psalmodikonspelare efter A. J. G Virgin 1874.

På 1870-talet började psalmodikonet gradvis trängas undan av orgelharmoniet och snart även av cittran och gitarren. Vid sekelskiftet hade psalmodikonet spelat ut sin aktiva roll i Nordens musikliv även om man på enstaka orter, framför allt i Finland samt därtill i Estland och Lettland, fortsatte att traktera "lådan". Enligt uppteckningar – gjorda av bl.a. lektor K. G. Gilstring, Linköping – slutade många psalmodikon i Sverige sina dagar på "brännehögen". Ibland gjorde barnen "rännor i bäcken" av dem och populärt var också att göra om dem till fågelholkar. "Det var de bra till. Där blev ju plats till två bon i varje." Många psalmodikon sparades dock som minne för att slutligen kanske hamna på museer och hembygdsgårdar.

Någon renässans i vår tid, motsvarande många äldre instruments såsom mungigan och nyckelharpan, kan man knappast tala om för psalmodikonets del, i varje fall inte i Sverige. (I t.ex. finska Österbotten upplever instrumentet en viss förnyelse.) Enligt nyssnämnde Gilstring fanns år 1977 ett tjugotal psalmodikonspelare här i landet, men dessa får närmast betraktas som historiska eftersläntrare, ej förnyare. Det primitiva psalmodikonet, med sina begränsade speltekniska och klangliga möjligheter, har idag svårt att attrahera som musikinstrument. Därtill kan de flesta psalmodikon knappast räknas som konsthanverk. Men låt oss inte glömma, att just genom sin primitivitet – enkla att tillverka och spela – kom de att få sin kulturhistoriskt beaktansvärda roll, att vitalisera sången hos menige man. Som vittnesbörd om en expansiv period i 1800-talets kulturliv förtjänar psalmodikonet uppmärksamhet och omhändertagande.

Referenser

- Dillner J., *Melodierna till Svenska Kyrkans Psalmer*, Noterade med Ziffror, för Skolor och Menigheten. Stockholm 1830.
- Eg-Olofsson L., Johan Dillner – präst, musiker, mystiker. Klippan 1978.
- Hörnberg B. och Jacobsson L., *Psalmodikon*. Tvåbetygsuppsats i musikvetenskap. Göteborg 1976.
- Løchen L., *Kantor Lars Roverud og hans salmodikon*. By og Bygd. Oslo 1958.
- Løchen L., *Mer om salmodikon*. By og Bygd. Oslo 1960.
- Ostenfeld K., *Psalmodikon i Danmark*. Köpenhamn 1976.
- Roverud L., *Tale, Holden i Christiania den 9de November 1827*.
- Sohlman's nya musiklexikon. Stockholm/Verona 1975.

Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige verksamhet 1978

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER

<i>Högste beskyddare:</i>	Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf
<i>Hedersledamöter:</i>	Fil dr Sven T Kjellberg †
	Docent Ragnar Blomqvist
	Fru Karin Nordenstedt
	Fil dr Bengt Bengtsson

Den 31 december uppgick totala antalet medlemmar till 27.874. Antalet årsbetalande var 27.594 (varav ca 15.195 utanför Skåne).

Årsmöte hölls den 12 juni i närvaro av ca 200 föreningsmedlemmar under ordförandeskap av landshövding Nils Hörjel. Vid årsmötet beviljades styrelsen ansvarsfrihet för förvaltningen för år 1977.

Föreningen omvalde intill årsmötet 1981 de i tur avgående styrelseledamöterna kyrkoherde Curt Wallin och docent Gad Rausing och advokat Anders Winblad samt till suppleant greve Gustaf Trolle-Bonde.

Till revisorer omvaldes bankdirektör Stig Lundeberg och aukt revisorn Göran Bengtsson. Bankdirektörerna Lennart Börnfors och Bengt Linander valdes till revisorssuppleanter.

Styrelsen har under året utgjorts av landshövding Nils Hörjel, ordförande och regeringens ombud, direktör Holger Crafoord, v ordförande, typograf Gunnar Albrektsson, ombud för Lunds kommun, lagman Anders Bruzelius, intendent Cecilia Nelson, ombud för Malmöhus läns landsting, boktryckare Per-Håkan Ohlsson, chefredaktör Christer Olofson, ombud för Kristianstads läns landsting, docent Gad Rausing, bankdirektör Carl Göran Regnéll, ombud för Lunds kommun, professor Sigfrid Svensson, f chefredaktör Christer Wahlgren, kyrkoherde Curt Wallin, fru Ingeborg Westerström, advokat Anders Winblad samt som självskriven ledamot, museichefen Eva Nordenson, sekreterare. Suppleanter i styrelsen har varit leg läkaren Bengt Arner, landstingsman Sven-Erik Axelsson, ombud för Malmöhus läns landsting, professor Nils-Arvid Bringéus, fil dr Gösta Lindeberg och fotograf Thomas Nihlén, ombud för Lunds kommun, kommunalrådet Sverker Oredsson (från 1/7), regeringens ombud, skolinspektör Harry Schulz, ombud för Kristianstads läns landsting, kommunalrådet Ulla Sandell (till 30/6), regeringens ombud och greve Gustaf Trolle-Bonde.

Av regeringen utsedd revisor har varit bankdirektör Rune Järmén och av Lunds kommun kamrer Einar Ekberg med elektriker Erik Rylander som suppleant.

Styrelsen har sammanträtt 24/1, 16/3, 12/6 och 10/10. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Crafoord (ordf), Svensson (v ordf), Rausing, Winblad, Trolle-Bonde och fru Nordenson har sammanträtt 23/1, 8/3, 24/4, 29/5, 19/6, 31/8, 21/9 och 14/11.

B. PERSONAL

Intendent	Eva Nordenson (1/2 1978) Bengt Bengtsson (vikarie januari)
Stadsantikvarie	Anders W Mårtensson (1957)
Antikvarier	Märta Lindström (1950) Gunilla Eriksson (1960) Nils Nilsson (1962) Christina Lindvall-Nordin (1967) Claes Wahlöö (1968) Jan Gerber (1971) Barbro Åstrand (1971)
Amanuenser	Maj Fehrman (1959) Britta Hammar (1973) Maria Cinthio (1977) Birgitta Lindahl-Wengert (1977) Bert Axel Westerström (1974)
Konservator	Fred R Allik (1955)
Textilkonservator	Ingela Kristiansson (1967)
Fotograf	Lars Westrup (1973)
Kanslichef	Åke Rehnberg (1965)
Skattmästare	Sune Hellborg (1960-1/3) Inga-Lisa Svensson (fr 1/4)
Biljettkassörskor	Elisabeth Andersson (1969) Ann-Lisen Bengtsson (1976)
Sekreterare	Astrid Sörensson (1954)
Registrator	Eva Mårtensson (1963)
Kontorister	Anna-Stina Melin (1963) Kurt Andersson (1968) Ellen Bergman (1976)
Rustmästare	Sune Jensen (1967)
Uppsyningsman	Lars Johansson (1959)
Snickare	Herman Hansson (1968) Stig Wihlborg (1965)
Murare	Kjell Adolfsson (fr 1/3)
Lokalvårdare	Anna Andersson (1968) Berit Jensen (1971)

	Ulla Jönsson (1974)
	Maja Karlsson (1975)
	Majken Olsson (fr 3/8)
Övrig personal	Benny Anderberg (1977)
	Carl Gösta Bryve (1964)
	Astrid Ekelund (1976)
	Marie Gratte (1976 till 28/7)
	Barbro Holmberg (1975)
	Rafael Kaurinkoski (fr 20/3)
	Brita Möller (1977)
	Anders Nedmar (1977 till 15/9)
	Gerosina Pereira (1974 till 9/9 †)
	Alfred Petersson (1976)
	Birgitta Weiland (1977 till 28/2)

Dessutom har följande personer under året eller del därav tjänstgjort på museet.

Keramikavd	Eva Kjerström-Sjölin
Textilavd	Margareta Bergstrand
	Karin Nelson
Etnologiska avd	Bengt Jacobsson
	Eva Jeppsson
	Cajsa Lund
Arkeologiska avd	Anders Andrén
	Martin Andrén
	Brita Erlandsson
	Ingrid Hall
	Ove Persson
Kansliet	Annika Bergman
	Nora Holmberg
	Alf Jönsson
	Jan-Åke Karlsson
	Eva Madison
	Greta Olsson
	Tore Saether
Rustmästeriet	Stephan Andreasson
	Erik Dahlman
	Hjalmar Lövgren
	Lenart Martinsson
	Marja Nordin
	Harry Persson
	Johan Persson
	Anders Sörensson
	Majla Törnquist
	Helmut Ziegler
Verksamhet för barn i förskoleåldern	Ann-Christin Bengtsson

Guider	Jan-Arne Bäckman Annika Grauers Lennart Knutsson Jörgen Martinsson Peter Skanse Birgitta Wiklund
Hökeriet	Anna Henriksson Eva Lillienberg
Östarp	Alma Andersson Ivan Andersson Ulla Andersson Anna-Lisa Lindén Agnes Persson
Bosjöklosters mölla	Bengt Håkansson

Under året har 11 skolelever gjort sin pyrotid på museet.

C. MUSEETS VERKSAMHET

Inom avdelningen för *näringsliv, samfärdsel, bostadsskick och kosthåll* har arbetet i huvudsak omfattat kompletteringar och efterarbeten i anslutning till de tidigare färdigställda basutställningarna, bl.a. katalogisering av de fiskeredskap som förvärvades 1977. I Hantverkshuset öppnades i februari en länge planerad basutställning av nytt slag Måta-rita-rikta. Den visar hur man mäter inom olika hantverk eller hur en hammare är utformad på olika sätt allt efter dess skiftande funktion etc. Men det är inte enbart en utställning. I underskåp finns repliker av samtliga föremål samt arbetsmaterial som vid visningar kan tagas fram för praktisk demonstration. Men framför allt kan studiegrupper på egen hand använda detta material. Folkkonstutställningen i Vita huset har genom nya aspekter på folkkonsten nyordnats med nya texter och bilder och komplettering av föremål. Utställningen Oljetryck ur Kulturens samlingar, som sedan sin tillkomst våren 1976 vandrat runt på vårdanstalter tillhörande Malmöhus läns landsting, har i något utökad version den 20 oktober ställts ut i Vita huset under namnet Oljetryck – älskade bilder.

Vid *keramikavdelningen* har ytterligare ett magasinrum i Weibullska fastigheten iordningställt. Avdelningen har haft följande utställningar: Kinesiska akvareller den 3 februari till 12 juni, Kinesisk keramik, Flintgods den 5 maj till 29 oktober och Bilden på tallriken från den 19 november. Istället för katalog till utställningen av de kinesiska akvarellerna producerades i samarbete med Universitetsbiblioteket i Lund en vykortsserie i färg med orienterande text, Från Ching-tè Chèn till Kanton.

På *textilavdelningen* har under hösten planerats och påbörjats en basutställning i Vita huset omfattande leksaker. Den 21 april öppnades en tillfällig utställning Låtsaskullor och kungliga moror. Till utställningen inköptes åtta monterbara dockor. Britta Hammar har assisterat vid sammanställningen av Sigfrid Svenssons bok Folkligt dräktsilver ur Kulturens samlingar.

De *stadshistoriska* undersökningarna har omfattat tre större arkeologiska undersökningar, övervakning av grund- och ledningsgrävningar samt uppmätning och fotodokumentering av äldre bebyggelse, som beviljats rivningslov av byggnadsnämnden. Fälтарbetena har berört sammanlagt 28 projekt. Den utan jämförelse viktigaste undersökningen har utförts vid Stora Södergatan i kvarteret Repslagaren. På den tomt där ett kontorshus skall byggas för Försäkringskassan, har framgrävts grunden till en stenkyrka från 1100-talets mitt och lämningarna efter en träkyrka samt därtill hörande kyrkogårdar innehållande omkring 2.100 gravar. Av stor betydelse är resultaten av de dendrokronologiska mätningarna, som påvisar att det byggts en träkyrka i den medeltida stadskärnans södra del vid mitten av 1000-talet. Den arkeologiska undersökningen visar även att området har varit bebyggt under 1000-talets första hälft, vilket är överraskande med tanke på tidigare resultat.

Lundaarkivet har tillförts 450 fältritingar, 1.552 fotografier och 836 bilder i färg. Stadsantikvarien har biträtt kommunens fastighetskontor vid restaureringsarbeten och samarbetat med stadsarkitektkontoret i miljö- och planeringsfrågor.

Vid konserveringsavdelningen har under det gångna året arbetats med fynden från utgrävningen på Försäkringskassans tomt i kvarteret Repslagaren, med det rikhaltiga lädermaterialet från utgrävningen på PK-bankens tomt, samt med omkonservering av föremål från museets magasin. Värdefulla bidrag till genomförandet av vårt arbete har givits av följande personer, institutioner och företag: övering. M. Gustafsson och ing. H. Fransson från Sveriges Tekniska Kontrollinstitut i Malmö; labortorieledare F. Kristensen och sektionsledare I. Andresen från Danska Statens Pröveanstalt i Köpenhamn; laboratorieföreståndare civ.ing. E. Lövendahl, laboratoriemästare E. Hansen och fil.lic. A. Larsson från Teknologiska Institutets Garveriforskningsanstalt i Köpenhamn; fil.lic. E. Bladh, Lund; AB Alfa Laval, Lund; AB Mataki, Malmö; Naphtachimie, Frankrike; chefstekniker I. Montén, Malmö. För deras villighet att stödja vår verksamhet tackar vi särskilt dir.sekr. Mogens Jensen, Malmö; Nordiska Värme Sana AB, Lund; ing. Anders Åbjörnsson, Malmö; dir. A. Annmo, ing. K.-Å. Peterson och ing. L. Auser, Lund. Dip.chem. D. Anker från Römisch-Germanisches Zentralmuseums konserveringscentral i Mainz har bistått oss vid flera tillfällen och som förut har vi haft stor nytta av det traditionellt goda samarbetet med danska konservatorer och konservatorskolan i Köpenhamn.

Under två veckor i april hölls på Kulturen en vidareutbildningskurs för nordiska konservatorer om konservering och restaurering av läder, skinn och pergament, vilken arrangerades i samarbete med Kungl. Danska Konstakademiens Konservatorsskola i Köpenhamn för medel som beviljats av Nordiska Ministerrådet. Kursen samlade ett 80-tal deltagare och som föreläsare medverkade ett stort antal välkända internationella specialister på området. För genomförandet av denna kurs erhöll Kulturen värdefull hjälp från olika institutioner vid Lunds universitet, från AV-centralen och Landsarkivet. Från direktörerna Holger Crafoord och Gad Rausing lämnades frikostiga ekonomiska bidrag till olika arrangemang för kursdeltagarnas trevnad. Dir. Frans Möller, AB Glacéläderfabriken i Kävlinge och godsägare C.-E. Stiernswärd på Sövdeborgs slott ställde sig välvilligt till förfogande för intressanta och givande studiebesök.

Nyförvärv, inköp och gåvor

Bland nyförvärven kan nämnas en samling fiskeredskap från Karl Olausson i Västra Näs, verktygsutrustning, skisser och arbetsritningar från Wiwen Nilssons silvermedja, handredskap och maskiner för handskmakeri, mærgelkärra "gumpakärra" från Esarp, såkorg av halm, 40-liters mjölkkanne från Österlen, tre allmogestolar från Revinge 1850-talet, vagg, barnstol och barnvåg från Lund, eldskärm, signerad av Georg Jacob, verksam i Paris 1765-96 samt två bonadsmålningar, den ena från Sunnerboskolan och med motiv ur Uppenbarelseboken. Bland husgeråd kan nämnas kylskåp från 1939, köksmaskin Electrolux Assistent från 1945 och diverse hushållsredskap från ett prästhem i Helsingborg. Vidare har samlingarna utökats med en karaff från Skånska glasbruket samt kannan med förgyllt silverlock, Tyskland omkr. 1720, sållakors av Christian Kullberg, Ystad 1781-1813, striglakors av nordöstskånsk typ samt sockerskål av Niclas Ramberg, Lund 1817 och gräddkanna av Johan Abraham Hallard, Stockholm 1790, vilka båda tillhört professor A. O. Lindfors. Keramik från Sverige, Danmark och Finland, lergodsfat, signerat Johan Jacob Heitschier, Eksjö 1798, tekanna från Vänge-Gustavsberg, en samling handmålat porslin, Gustavsberg 1830-talet, bål, Rörstrand ca 1830, servis "Landskap", Gustavsberg ca 1900 samt ett antal handmålade vaser, Rörstrand 1910-talet. Bland textilier kan nämnas damastduk, Tyskland omkr. 1700, broderad duk från Marocko, skånska allmogetextilier såsom dukagångsdräkt, åkdyna i flamsk teknik och två kuddar från 1754. Till dräktavdelningen har inkommit delar till skånska folkdräkter, kvinnodräkt från Östbo hd, Småland, en samling dam- och herrkläder från 1800- och 1900-talen samt flickkläder från 1920-talet. Leksaksavdelningen utökades med nya Brio-leksaker, en samling hemsnickrade vävredskap för barn, babydocka och dockhus från 1800-talets förra del.

Söndagsvisningar m.m.

Vårens söndagsvisningar inleddes av antikvarie Nils Nilsson, som den 12/2 talade om Bondens bostad och Samfärdsel. Antikvarie Christina Lindvall-Nordin berättade om Textilier i Prästgården och Thomanderska huset den 12/3 och den 19/3 var det Glad Påsk alla barn, ett familjeprogram med ägg och påsklekar. Antikvarie Gunilla Eriksson visade Porslinet i Herrehuset den 2/4 och antikvarie Jan Gerber berättade om Skånskt bondesilver den 9/4. Antikvarie Barbro Åstrand visade Hantverk-Konsthantverk-Folkkonst den 16/4 och amanuens Britta Hammar berättade om Folkdräktsromantik den 23/4. Museichef Eva Nordenson visade Flintgods den 7/5 och antikvarie Claes Wahlöö berättade om Medeltida hushåll-Dekanhuset den 21/5. Fru Kerstin Emmelin visade och berättade om Gamla rosor i Kulturens rosegård den 2/7.

Höstens söndagsvisningar började den 15/10 då amanuens Britta Hammar berättade om Kvinnoisoluetten i 1800-talets mode. Antikvarie Jan Gerber visade Thomanders hem den 22/10 och antikvarie Nils Nilsson berättade om Gamla jordbruksmaskiner den 29/10. Antikvarie Gunilla Eriksson berättade om Bilden på tallriken den 19/11 och den 10/12 var det Julen i antågande, ett program för hela familjen om halm och halmlätning.

Under våren hölls i samarbete med Studieförbundet och Lunds universitet föreläsningsserien Kina på Kulturen. Föreläsare var den 7/3 professor Olof Lidin – Kejsare i Kina, den 14/3 professor Göran Malmqvist – Tankeriktningar i det traditionella Kina, den 21/3 docent Bo Gyllensvärd – Den kinesiske krukmakaren, den 5/4 professor Elias Cornell – Kinesisk arkitektur från Han till Ch'ing, den 13/4 intendent Per-Olow Leijon – Bilder från Kina igår och idag samt den 20/4 antikvarie Gunilla Eriksson – Kina och Europa.

Undervisning

Ett givande samarbete mellan museet och olika utbildningsenheter i sydsverige har ägt rum. Särskilt bör nämnas en rad studiedagar för lärare.

Kulturen har kunnat erbjuda besökande skolklasser och studiegrupper ett stort ämnesalternativ. Under 1978 har 755 årskurs- och intresseanpassade visningar hållits för skolklasser, förskolegrupper och studiegrupper. En försöksverksamhet har i samarbete med Linero rektorsområde genomförts under vårterminen. Från lägstadiet har 26 grupper besökt museet. För denna verksamhet har undervisningsavdelningen utarbetat speciella program såsom Att leva som fiskarbarn och Vi går till Hökeriet. I det förra programmet har barnen klätt ut sig i tidstypiska kläder, rensat sill, kokt sillasoppa osv. Det senare programmet bestod av ett besök i Kulturens hökeri, där barnen fick tillfälle att handla på låtsas, jämföra priser, sortiment och förpackningar med våra dagars livsmedelshallar. Undervisningsavdelningen har handlett tjugo elever från Lerbäcksskolan i Lund i fritt valt arbete, vilket resulterade i utställningen Lunds bryggeri, som öppnade den 29 maj. I anslutning till söndagsvisningen Julen i antågande den 10 december gjordes en utställning om våra julseder. Den visades för skolorna i regionen.

Sedan höstterminen 1975 har vid museet bedrivits en livlig verksamhet för Lunds förskolor. Erfarenheterna ger vid handen att besöken på museet, där barnen fått pröva gamla metoder inom hantverk och hembete, har varit både stimulerande och lärorika. Verksamheten har visat på ett stort behov och intresse från såväl lärare som barn.

Universitetsundervisning har under året hållits för etnologer med museets tjänstemän som föreläsare.

I samarbete med framför allt olika bildningsförbund har museitjänstemännen varit flitigt engagerade som studieledare och föredragshållare samt publicerat artiklar i en rad facktidskrifter.

Evenemang

Trettondagen firades för 86:e året i följd med vespergudstjänst i Bosebo kyrka, stjärngossetåg och Staffanssång.

Under skolornas vårsemester 19/2–25/2 arrangerades i samarbete med Fritidsförvaltningen i Lund "Kul på Kulturen". Skollediga barn och ungdomar kunde ta del i en rad olika program: spånad, växtfärgning, en 1800-talskvinnas kläder inifrån och ut och tillverkning av leksaker, dop- och bröllopskarameller. På programmet fanns dessutom tävlingar för olika åldrar.

Folkmusikens dag arrangerades den 26/5 i samarbete med Lunds spelmansgille, Lunds musiknämnd och Rikskonserter. Ett 80-tal spelmän från sydsverige hade infunnit sig när allspelet under riksspelman Nils Löfgrens ledning tog sin början. Sedan följde spel i grupper i och utanför Kulturens byggnader, folkdansuppvisning av Lunds studenters folkdanslag, allmän dans på lövad bana och så småningom avslutning i Bosebo kyrka.

I slutet av juni gav teatersällskapet Proteus föreställningar av Shakespeares Mycket väsen för ingenting i museets park.

Lunds stifts kvinnoråd arrangerade för nionde året i följd musikandakter i Bosebo kyrka under torsdagskvällarna i juli månad.

På "Stora visningsdagen" den 29/10 slog museet upp portarna för allmänheten och museets tjänstemän visade och berättade om de olika avdelningarna.

Kulturens julstök, i samarbete med Lunds husmodersförening Hem och Samhälle, blev liksom tidigare år en stor och lyckad publikframgång. Detta möjliggjordes tack vare många frivilliga och entusiastiska krafter.

Den 6/12 anordnades i samarbete med Östasiatiska sällskapet i Lund en kulturafton då gästande konstnärer demonstrerade tecceremonien, konsten att arrangera blommor – ikebana och kalligrafi. Journalisten Inge-Johanne Holmboe introducerade. Kalligrafin visades av Hiroko Kimura.

Kulturens lekskola

i gårdsfastigheten Adelgatan 1 B har bedrivits med fulltaliga barngrupper sju timmar dagligen. Föräldraföreningen Lekloftet har hyrt lokalen för en förmiddagsgrupp. Kulturen har svarat för eftermiddagsverksamheten.

Av Kulturen anställda förskollärare har varit Ingalill Gustafson (vik.) under v.t. och Elisabet Gustafson (ord.) under h.t.

Kulturen har under året erhållit ett driftsbidrag av Lunds kommun med kr 15.000. Övriga kostnader är täckta genom avgifter.

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV

Samlingarna har ökats med 658 nummer, varav 537 genom gåvor. Accessionen omfattar nr 69.336–69.993. Biblioteket har ökats med 1.088 nummer, varav 241 genom gåvor. Accessionen omfattar nr 31.236–32.323. Excerptering av tidskriftsartiklar har utförts i sedvanlig ordning. Arkivet har under året ökats med 81 nummer. Porträttarkivet har ökats med 110 fotografier.

E. BESÖK

Museet i Lund har under året haft 132.088 besökare, varav 2.325 studenter, 19.604 skolbarn och 8.990 medlemmar av föreningen. Hökeriet har under öppethållandet maj–september haft 17.053 besökare. Östarps gamlegård har i maj–september

besökts av 20.779 och Östarpshallen av 20.273 personer. Anläggningarna i Lund och Östarp uppvisar tillsammans en besöksiffra av 190.193.

F. ÖSTARP

Reparationsarbetena på *Gamlegården* som påbörjades förra året har fortsatt planenligt undersommaren. Den långa loglångans yttervägg åt väster, som var svårt skadad av sättningar i marken till följd av kraftig erosion, har blivit helt färdigställd efter grundförstärkning, upprättning av stolpar och nymurning av ett flertal fyllningar. Drängkammaren har renoverats och bl.a. fått nytt brädgolv, varvid kunde konstateras att rummet tidigare fungerat som torvhus. Här har tillsvdare inrymts ett litet kontor för Gamlegårdens vaktmästare. Vidare har man påbörjat en genomgripande reparation av det lilla friliggande svinhuset.

Vid *vattenkvarnen* har ett nytt skyddstak satts upp över vattenhjulet och i samband med detta måste vissa grundförstärkningar utföras på murarna i kvarnrännans sidor. Samtliga arbeten har utförts av byggmästare Nils Hagström, Torna-Hällestad.

Sommarutställningen i *Östarpshallen* hade temat Hantverk på landet och visade exempel på en rad hantverksgrenar som var typiska för landsbygden i äldre tid. En skomakeriavdelning representerade de gamla byhantverkarna som vandrade från gård till gård och skogsbygdens saluslöjd illustrerades av räfsmakeri och korgbinderi. Som exempel på de många nya hantverk som blomstrade upp på landsbygden efter näringsfrihetens genomförande vid 1800-talets mitt visades också en vagnmakareverkstad.

Östarpdagen söndagen den 13 augusti öppnades traditionsenligt med friluftsgudstjänst som förrättades av kyrkoherde Paul Steimer. Lunds spelmannsgille stod för musiken och museichefen Eva Nordenson höll hälsningsanförandet varefter dagens alla aktiviteter tog sin början. Vid Møllegården berättade Alrik Jönsson om gammaldags skördearbete och skördefolket högg råg med lie och band kärvarna för hand. Textilarbeten av olika slag visades vid den gamla stubbamöllan och vid vattenkvarnen kunde besökarna studera växtfärgning och tillverkning av "fära-klämmor". I marknadsstånden fanns kryddbod, korgmakeri, tombola och mycket annat och i Gamlegården kärnade man smör och tröskade säd. Här visade också krukmakaren Albert Elfstrand sin konstskicklighet och fru Ester Nilsson sitt bord med skånsk gillesmat. Tornabygdens folkdanslag avslutade programmet med lekar och dans på Tingvallen.

G. KULTURENS TOPPELADUGÅRD NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN

Stiftelsens förvaltning har ombesörjts av Kulturens kansli och Skandinaviska Enskilda Banken. Skogsbruket har förvaltats av Skogsvårdsstyrelsen i Malmöhus län.

H. FÖRENINGENS EKONOMI

Sammandrag av 1978 års räkenskaper

INTÄKTER

Av föreningen genom egen verksamhet anskaffade medel

Medlemsavgifter	1.105.630:45	
Inträdesavgifter	166.854:60	
Försäljningsintäkter	370.709:35	
Ersättning för tjänster	156.375:78	1.799.570:18
Hysesinkomster		109.929:56
Gåvor från företag och enskilda ¹		277.021:75
Bidrag från Kulturens donationsfonder		337.478:10
Diverse intäkter	68.770:40	2.592.769:99

Allmänna anslag från

staten	1.228.087:—	
Lunds kommun	1.465.000:—	
landsting M-län	350.000:—	
landsting L-län	60.000:—	
landsting K-län	4.000:—	
landsting N-län	1.500:—	
kommuner ²	6.950:—	3.115.537:—
		<u>5.708.306:99</u>

---

¹ Boliden AB	600:—
Sv. Sockerfabriks AB för treårsperioden 1976/78 kr. 9.000:—, därav lyft	3.000:—
Euroc för treårsperioden 1977/79 kr. 15.000:—, därav lyft	10.000:—
Skånska Brand-Hermes	242.121:75
Skånes stadshypoteksförening	5.000:—
Scan, Föreningen Skånska Andelsslakterier	3.000:—
Sydsvenska Kraft AB för treårsperioden 1977/79 kr. 6.900:—, därav lyft	2.300:—
Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur	11.000:—

² Kommuner:Burlöv, Höör, Klippan, Kävlinge, Lomma, Perstorp, Sjöbo,
Skurup, Staffanstorp, Svalöv, Åstorp.277.021:75

KOSTNADER

Samlingar, bibliotek, arkiv ³	43.344:58	
Inventarier	92.488:83	135.833:41
Löner	2.269.691:14	
Pensioner m.m.	847.037:85	
Avsatt till pensioner	200.000:—	3.316.728:99
Vakthållning	90.313:—	
Övriga främmande tjänster	<u>208.763:81</u>	299.076:81
Reklam		98.734:37
Resor, representation		64.984:72
Försäkringar		86.986:—
Fastighetsunderhåll		476.183:02
Förbrukningsmaterial, bränsle, el, vatten		304.982:01
Porto	153.962:98	
Telefon och övrigt	79.697:19	233.660:17
Kostnader för varor för försäljning		
Årsbok	272.797:73	—
Almanacka	84.623:84	
Övrigt	139.927:34	497.348:91
Utlägg för uthyrningsverksamheten		51.156:78
Räntor		116.396:71
Skatter		8.896:—
Ökning av eget kapital		<u>17.339:09</u>
		5.708.306:99

Balansräkning

TILLGÅNGAR	31.12.1977	31.12.1978
<i>Omsättningstillgångar</i>		
Likvida medel	9.257:18	43.140:94
Kortfristiga fordringar	554.070:94	530.217:76
<i>Anläggningstillgångar</i>		
Samlingar, bibliotek, arkiv, inventarier	3:—	3:—
Fastigheterna i Lund och Östarp	<u>2.095.500:—</u>	<u>2.095.500:—</u>
	2.658.831:12	2.668.861:70

³ Mecenat-konto:

Saldo från år 1977	21.015:90
influtet under år 1978	<u>75.072:50</u>
	96.088:40
under år 1978 verkställda inköp	<u>45.388:60</u>
Saldo till år 1979	50.699:80

SKULDER OCH EGET KAPITAL

Kortfristiga skulder

Mecenatkonto	21.015:90	50.699:80
Reserverade gåvomedel	388.521:34	233.823:75
Övriga kortfristiga skulder	672.178:61	1.182.458:30

Långfristiga skulder

Inteckningslån	650.598:18	537.250:29
Checkräkningskredit (bev. kredit 200.000:—)	479.226:62	0:—
Avsatt till pensioner	445.025:06	645.025:06

Eget kapital

Kapital	2.265:41	19.604:50
	<u>2.658.831:12</u>	<u>2.668.861:70</u>

Ställda panter: Fastighetsinteckningar kronor 1.492.000:—.

Ansvarsförbindelser: Kapitalvärde av pensionsåtagande utöver vad som upptagits bland skulderna kronor 1.354.974:94.

<i>Fondernas kapitalbehållning</i>	Ej disponi- belt belopp	Disponi- belt belopp	Summa
Assarssons fond	287.905:—	67.421:60	355.326:60
B. och S. Bengtssons fond	20.000:—	4.251:95	24.251:95
J. T. Berggrens fond	62.775:—	10.596:33	73.371:33
Bosjöklosters mölla	9.600:—	1.635:99	11.235:99
Holger Crafoords fond	217.252:74	12.605:86	229.858:60
Ekmans fond	93.287:—	15.541:45	108.828:45
I. Holcks fond	26.292:54	4.746:36	31.038:90
Jubileumsfond -32	8.905:—	8.668:01	17.573:01
Jubileumsfond -57	—:—	41.658:46	41.658:46
Albert Jönssons fond	664.464:93	91.769:57	756.234:50
Ebba och Wilhelm Jönssons fond	76.057:30	2.963:05	79.020:35
Anna Karlins premiefond	1.000:—	322:03	1.322:03
Anna Lithströms fond	16.927:86	2.896:39	19.824:25
Maj Lundgrens fond	262.332:70	1.442:22	263.774:92
Bror Olofssons fond	33.813:10	6.694:42	40.507:52
Ellen Olssons fond	395.124:—	11.986:37	407.110:37
Ole Olsens fond	54.645:40	8.733:63	63.379:03
Sjöstrands Minnesfond	—:—	273.473:85	273.473:85
Skånebokens fond	62.139:90	12.644:81	74.784:71
Skånska Brands fond	10.000:—	1.960:97	11.960:97
Thomanders fond	—:—	68.178:16	68.178:16
	<u>2.302.522:47</u>	<u>650.191:48</u>	<u>2.952.713:95</u>

Lund i mars 1979

Styrelsen

1978 ÅRS DONATORER

Förteckning över dem som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet.

- Onni Ahlholm, Trelleborg
 Almqvist & Wiksell, Uppsala
 Ellen Alwall, Lund
 Astrid Andersson, Linköping
 Harry Andersson, Lund
 Marianne Aschan, Lund
 Inga och Bengt Bengtsson, Lund
 Hans Bengtsson, Hörby
 Anna-Lisa Detlow-Berg, Lund
 Sven Bergman, Lund
 Bing & Gröndahl, Köpenhamn
 Kerstin Björkman, Trelleborg
 Anna Blom, Malmö
 Karin och Ragnar Blomqvist, Lund
 Kjell Blumenthal, Lund
 Borås kommun, Borås
 Rippon Boswell, London
 Bra Böcker, Höganäs
 Klara Bredin, Lomma
 Brio, Osby
 Orvar Brooling, Björkvik
 Alice Brunnström, Ödåkra
 Carin Brusell, Lund
 Anders Bruzelius, Lund
 Böttchers konditori, Lund
 Tora Böök, Lund
 Ciba-Geigy, Basel
 Holger Crafoord, Lund
 Elsa Cöster, Kävlinge
 Margareta Ehrenstam, Lund
 Lisa Ekedahl, Danderyd
 Ulla Elgström, Kristianstad
 Emmaljunga barnvagnsfabrik, Vittsjö
 Ebba Enghoff, Uppsala
 Henrik Enghoff, Uppsala
 Gunilla Eriksson, Lund
 Margit Eriksson, Malmö
 Yngve Ervik, Lund
 Fix trikåfabrik, Söderköping
 Galleri Ängeln, Lund
 Allan Garmer, Kävlinge
 Jan Gerber, Lund
 Karl Erik Grewin, Lund
 Walo von Greyerz, Stockholm
 Ingrid Grönvall, Lund
 Anna Gustavsson, Eslöv
 Berta Hallbäck, Malmö
 Eric Hanson, Malmö
 Emma Hansson, Lund
 Gunvor Hansson, Malmö
 Margareta Holgersson, Lomma
 Marga Holmberg, Lund
 Richard Holmberg, Lund
 Arvid Holmqvist, Akarp
 Inga-Kari Holmstedt, Lund
 Louise Holmström, Malmö
 Irma Holst, Södra Sandby
 Elisabeth Håkansson, Ystad
 Sonja Isoz, Lund
 Hilding Jakobsson, Lund
 Bengt Jangmar, Kävlinge
 Bertil Jantze, Bromma
 Eva Jeppsson, Bjärred
 Bengt-Olle Jönsson, Sjöbo
 Frida Jönsson, Malmö enl. test.
 Gunnar Jönsson, Södra Sandby enl. test.
 Ingrid Jönsson, Arlöv
 Ann Mari Karlsson, Upplands Väsby
 Inga och Hilding Kermbäck, Malmö
 Britta Kihlberg, Uddevalla
 Lennart Knutsson, Lund
 Olof Kragh, Arlöv
 Barbro Kuylenstjerna, Helsingborg
 Ragnar Lannerup, Lund
 Ronnie Liljegren, Lund
 Gerd och Carl Rune Lindberg, Malmö
 Brita Lindström, Malmö
 Märta Lindström, Lund
 Magnus Linse, Kristianstad
 LTs förlag, Stockholm
 Cajsa Lund, Rydsgård
 Lundabygdens sparbank, Lund
 Ester Ekedahl-Lundberg, Lammhult
 enl. test.
 Östen Lundborg, Lund
 Inez Lundqvist, Lund
 Ove Löfberg, Ängelholm
 Heribert Malmström, Göteborg
 Wilhelm Malmström, Malmö
 Claes von Mecklenburg, Lund
 Ulla-Märta Modées dödsbo, Lund
 Karl Johan Månsson, Borby
 Agda Mårtensson, Ystad
 Karl Johan Möller, Helsingborg
 enl. test.
 Alvar Neander, Lund
 Arne Nilsson, Marieholm
 Gunni Nilsson, Lund
 Hedvig Nilsson, Lund
 Hilding Nilsson, Löttorp
 Klara Mohlin-Nilsson, Lund
 Nils Nilsson, Lund
 Maj Nodermann, Stockholm
 Eva Nordenson, Lund

Christina Lindvall-Nordin, Höör
 Margareta Nordlind, Lund
 John Nordqvist, Ystad
 E. Nosslin, Lund
 Torun Nyström, Lund
 Carl-Erik Ohlsson, Lund
 Benkt Olén, Kristianstad
 Ellen Olin, Lund
 Ingrid Persson, Arlöv
 John Perup, Stockholm
 Elsa Petersson, Göteborg
 John-Erik Pettersson, Malung
 PLM, Malmö
 Christina Rausér, Lomma
 Otto G. Regnélls dödsbo, Lund
 Rikskonserten, Stockholm
 Gunnar Ringdal, Malmö
 Gustaf Ringsbo, Vintrosie
 Erland Ripa, Svedala
 Astrid Rudebeck, Stockholm
 Olof Ryberg, Lund
 Bengt Sahlström, Lund
 Joel Sallius, Eslöv
 Karin Sessler, Höör
 Jacob Seela, Åbo
 Magnus Selling, Lund
 Assar Sjöberg, Lund
 Anna Sjögren, Saltsjöbaden
 Ilse Sjögren, Saltsjöbaden
 Sockerbolaget, Malmö

Familjen Svenninger, Lund
 Svenska Lego AB, Lerum
 Ester Stomberg, Åkarp
 Sigfrid Svensson, Lund
 Louise Söderlind, Lund
 Tore Söderling, Landskrona
 Hamamoto Tadao, Japan
 Textilinstitutet, Borås
 Margareta Thänell, Lund
 Universitetsbiblioteket, Lund
 Universitetsbibliotekets kamrat-
 förening, Lund
 Nils-Gustaf Wallin, Staffanstorps
 Einar Wallquist, Arjeplog
 Maj Stina Weinert, Billesholm
 Ulla Wengert, Malmö
 Lars Westrup, Staffanstorps
 Sten Bertil Wide, Dalby
 Anders Winblad, Lund
 Bo Wingren, Stockholm
 Stellan Winther, Bjärred
 Bernt Wixner, Färila
 Folke Wägeus, Karlshamn
 Anna Zethraeus, Lund
 Harold Zettersten, Anderstorp
 Gunnar Åberg, Malmö
 Märta Ågren, Nybro
 Barbro Åstrand, Bjärred
 Einar Östergren, Lund

